

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Факультет іноземної філології

*Фондові лекції
викладачів факультету
іноземної філології*

Частина IV

Кам'янець-Подільський
«Аксиома»
2016

УДК 8:378(063)
ББК 80р30я431
Ф 77

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
факультету іноземної філології
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 2 від 23.09.2016 р.)*

Ф 77 Фондові лекції викладачів факультету іноземної філології :
[навчальне видання] / За заг. ред. П. Л. Шулик, О. В. Кеби. –
Частина IV. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – 180 с.

Коллективне видання містить фондові лекції викладачів факультету іноземної філології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка з дисциплін літературознавчого і мовознавчого циклів та методики їх навчання освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр», «спеціаліст», «магістр». Тексти представлених лекцій можуть стати підґрунтям для розробки лекторами власних лекцій, а також слугувати матеріалом для підготовки та проведення семінарських, практичних занять.

Для студентів, магістрантів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, а також вчителів і учнів, які обрали філологічний профіль навчання.

**УДК 8:378(063)
ББК 80р30я431**

Тексти лекцій подаються в авторському редагуванні

© П. Л. Шулик,
О. В. Кеба, 2016
© «Аксіома», видання, 2016

РОЗДІЛ 1

*Лекції з дисциплін
мовознавчого циклу
і методики їх навчання*

ПРАГМАЛИНГВИСТИКА В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЕ

Дисципліна: Прагмалінгвістика

Вид лекції: вступна

Дидактичні цілі:

Навчальні: закріпити знання про мову як багатогранне явище, що динамічно розвивається; розкрити специфіку прагмалінгвістики як сучасного напрямку в антропоцентричній парадигмі мовознавства, визначити її об'єкт, предмет і завдання.

Розвиваючі: розвивати вміння формулювати свій комунікативний намір відповідно до ситуації спілкування і подій, що відбуваються, загальної стратегії мовленнєвої поведінки, тактики взаємодії з адресатом.

Виховні: виховувати естетичний смак, риси ефективного комуніканта, творчої особистості.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: вступ до мовознавства, загальне мовознавство, соціолінгвістика, філософія.

Основні поняття: прагмалінгвістика, научная парадигма, сравнительно-историческая парадигма, системно-структурная парадигма, антропоцентрическая парадигма, синхрония, экспансионизм, функционализм, семантикоцентризм, текстоцентризм, экспланаторность.

Навчально-методичне забезпечення: мультимедійна презентація.

План

1. Понятие о научной парадигме. Научные парадигмы языкознания.
2. Современные принципы освоения лингвистического пространства.
3. Новые научные направления, связанные с антропоцентрической парадигмой.
4. Прагмалінгвістика как интегральное лингвистическое направление.

Рекомендована література

1. Алпатов В.М. Об антропоцентрическом и семантикоцентрическом подходе к языку / В.М. Алпатов // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3. – С. 15–26.

2. Апресян Ю.Д. Избранные труды / Ю.Д. Апресян. – Т. II. Интегральное описание языка и системная лексикография. – М. : Языки русской культуры, 1995. – С. 135–154.
3. Апресян Ю.Д. Отечественная теоретическая семантика в конце XX столетия / Ю.Д. Апресян // Известия АН. Серия литературы и языка. – 1999. – № 4. – С. 39–53.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : УРСС, 2002. – 448 с.
5. Богданов В.В. Семантикоцентризм и формоцентризм в мировой лингвистике XX века / В.В. Богданов // Предложение и текст в содержательном аспекте. – СПб. : Фил. ф-т СПбГУ, 2007. – С. 219–231.
6. Вахтель Н.М. Прагмалингвистика в таблицах и схемах : учеб. пособ. / Н.М. Вахтель. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2006. – 31 с.
7. Воркачѳв С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт. Становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С.Г. Воркачѳв // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
8. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 2000 с.
9. Кенжебалина Г.Н. Лингвопрагматика : учеб. пособ. для студ. и магистрантов филол. спец. / Г.Н. Кенжебалина. – Павлодар : Кереку, 2012. – 121 с.
10. Кравченко А.В. Когнитивные структуры пространства и времени в естественном языке / А.В. Кравченко // Известия РАН. – Сер. лит. и яз. – 1996. – № 3. – С. 3–24.
11. Кравченко А.В. Вопросы когнитивной лингвистики / А.В. Кравченко // Языковая картина мира: лингвистический и культурологический аспекты. – Бийск : БГУ, 1998. – Т. 1. – С. 260–263.
12. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука / Е.С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 3–15.
13. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е.С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века / под ред. Ю.С. Степанова. – М. : Российский гос. ун-т, 1995. – С. 149–238.
14. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун ; пер. с англ. И.Э. Налѳтова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.opentextnn.ru/man/?id=621>.
15. Маслова А.Ю. Введение в прагмалингвистику : учеб. пособ. / А.Ю. Маслова. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 152 с.

16. Норман Б.Ю. Лингвистическая прагматика (на материале русского и других славянских языков) : курс лекций / Б.Ю. Норман. – Минск : БГУ, 2009. – 183 с.
17. Основы прагмалингвистики : учебно-метод. пособ. / сост. Н.М. Вахтель ; ред. О.А. Исаева. – Воронеж : ВГУ, 2008. – 127 с.
18. Пименова М.В. Концептуальные исследования. Введение : учеб. пособ. / М.В. Пименова, О.Н. Кондратьева. – 2-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2016. – 176 с.
19. Попова Е.А. Человек как основополагающая величина современного языкознания / Е.А. Попова // Филологические науки. – 2002. – № 3. – С. 69–77.
20. Серио П.В. Поиск четвертой парадигмы / П.В. Серио // Философия языка: в границах и вне границ. – Харьков : Око, 1993. – С. 83–100.
21. Снитко Е.С. Русский язык как деятельность: современные направления научного описания : лекционный курс / Е.С. Снитко, Н.В. Василенко. – К. : Изд-во КНУ, 2009. – 86 с.
22. Степанов Ю.С. Эмиль Бенвенист и лингвистика на пути преобразования / вступ. ст. // Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М. : УРСС, 2002. – С. 5–16.
23. Телия В.Н. Метафоризация и её роль в создании русской языковой картины мира / В.Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / отв. ред. Б.А. Серебрянников. – М. : Наука, 1988. – С. 173–204.
24. Фрумкина Р.М. Самосознание лингвистики – вчера и завтра / Р.М. Фрумкина // Известия РАН. – Сер. лит. и яз. – 1999. – Т. 58. – № 4. – С. 21–28.
25. Чудинов А.П. Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000) / А.П. Чудинов. – Екатеринбург: УрГПУ, 2001. – 238 с.

Текст лекції

1. Понятие о научной парадигме.

Научные парадигмы языкознания

Объект и предмет языкознания как науки представляют серьёзную философскую и методологическую проблему. Её сложность вызвана самой сущностью языка – многогранного и динамично развивающегося явления.

За долгую историю языкознания лингвисты выработали солидный теоретико-экспериментальный аппарат, позволяющий глубоко и разносторонне описать значение и внутреннее строение языка.

На современном этапе развитие лингвистики принято описывать с позиций доминирующего подхода в исследованиях. Этим обусловлено выделение трёх научных лингвистических парадигм в истории языкознания.

Термин «парадигма» применительно к научным исследованиям впервые был использован американским учёным Томасом Куном в книге «Структура научных революций» (1962 г.). Изначально термин получил распространение в точных и естественных науках, в настоящее время его употребление носит универсальный, общенаучный характер.

Парадигмой (от греческого *paradeigma* – пример, образец), называют систему идей, взглядов и понятий, различных моделей решения множества проблем, а также методов исследования, принятых в научном сообществе в определённый исторический период и являющихся в этот период основной методологической базой для всего мирового научного сообщества.

Парадигма направляет исследователя, вооружая его комплексом исследовательских установок, возникших в результате научной революции и обусловленных накоплением и включением в систему знаний новых эмпирических данных.

В процессе эволюционного развития в языкознании оформилось три научные парадигмы: сравнительно-историческая, системно-структурная, антропоцентрическая.

Возникновение **сравнительно-исторической парадигмы** связано с появлением сравнительно-исторического метода в языкознании. Основоположниками этого метода являются немецкие ученые Франц Бопп (1791–1867) и Якоб Гримм (1785–1863), датский языковед Рasmus Раск (1787–1832) и русский филолог, академик Петербургской АН А.Х. Востоков (1781–1864). Исследования компаративистов охватывали различные аспекты:

- 1) изучение родства языков, которое понимается историко-генетически (как факт происхождения от общего праязыка);
- 2) установление степени родства между языками (построение генеалогической классификации языков);
- 3) реконструкция праязыков, исследование диахронических процессов в истории языков, их групп и семей;
- 4) этимология слов;
- 5) создание сравнительно-исторических грамматик и словарей.

Сравнительно-исторические исследования были господствующим направлением в лингвистике практически на протяжении всего XIX века.

Представители *системно-структурной парадигмы* избрали новый объект исследований: язык как целостную систему, совокупность взаимосвязанных элементов. Лозунгом структуралистов стал тезис Ф. де Соссюра о том, что объектом лингвистики должен быть язык «в себе и для себя». В центр научных изысканий было помещено слово (предмет, вещь, имя), потому язык был жёстко дистанцирован от смежных социальных явлений: культуры, философии, общества, психологии и т. д. Основным подходом к изучению языковых явлений был признан синхронический (исследование системы языка в определённый момент), поскольку именно в синхронии, по мнению структуралистов, можно познать внутреннюю сущность языка.

Основы системно-структурной парадигмы в языкознании были заложены И.А. Бодуэном де Куртене и Ф. де Соссюром. Их идеи развили Пражская школа функциональной лингвистики, Датская лингвистическая школа (глоссематика), Американский структурализм (дескриптивная лингвистика).

Структуралисты отстаивали следующие теоретические положения:

- 1) язык – это знаковая (семиотическая) система, соотносящаяся с другими знаковыми системами;
- 2) язык и речь – различные сущности;
- 3) в языковой системе все единицы связаны парадигматическими и синтагматическими отношениями;
- 4) синхронный анализ языка информативнее диахронного (исторического);
- 5) самое важное в изучении языка – точное описание его структурных единиц.

Представителям данной парадигмы удалось достичь блестящих успехов в изучении строения единиц языка и их организации в систему; были выявлены свойства, признаки, закономерности строения языковой системы. Отмечая вклад структуралистов в развитие языкознания, В.А. Маслова пишет: «Даже в третьем тысячелетии ... эта парадигма продолжает существовать в лингвистике, а число её последователей довольно велико. В русле этой парадигмы по-прежнему строятся учебники и академические грамматики, пишутся различного рода справочные издания. Фундаментальные исследования, выполненные в рамках этой парадигмы, являются ценнейшим источником сведений не только для современных исследователей, но и для будущих поколений лингвистов, работающих уже в иных парадигмах». И это, считает В.А. Маслова, закономерно, поскольку «в лингвистике (и вообще в гуманитарных науках) парадигмы не сме-

няют друг друга, но накладываются и сосуществуют в одно и то же время, игнорируя друг друга».

К концу XX столетия стала очевидной необходимость смены научной парадигмы и отход от чрезмерного увлечения формальной стороной языка. На первый план выдвинулась проблема учёта «человеческого фактора» в языке, смещения акцента языковых исследований с объекта на субъект. Пристальное внимание учёных привлекают «человек в языке и язык в человеке».

Появление *антропоцентрической парадигмы* в языкознании связывают с трудами выдающихся учёных прошлого века: Э. Бенвениста, Ю.С. Степанова, Р. Павилёниса, В.А. Звегинцева, Б.А. Серебренникова, Е.С. Кубряковой и др. Возникновение этой парадигмы было предсказуемо, ибо сам язык по сути своей антропоцентричен. Как справедливо заметил А.В. Кравченко, «язык, будучи человеческим установлением, не может быть понят и объяснён вне связи с его создателем и пользователем».

Истоки антропоцентрической парадигмы восходят к идеям Вильгельма фон Гумбольдта и Эмиля Бенвениста. Именно Вильгельм фон Гумбольдт впервые отметил, что «человек становится человеком только через язык, в котором действуют творческие первосилы человека, его глубинные возможности. Язык есть единая духовная энергия народа». А Эмиль Бенвенист одну из частей «Общей лингвистики» так и назвал: «Человек в языке» (1974). В своём труде он развивает мысль о том, что в мире существует только человек с языком, человек, говорящий с другим человеком, – и язык, таким образом, принадлежит самому определению человека.

Ю.С. Степанов, анализируя концепцию Э. Бенвениста, заметил: «Язык создан по мерке человека, и этот масштаб запечатлён в самой организации языка; в соответствии с ним язык и должен изучаться. Поэтому в своём главном стволе лингвистика всегда будет наукой о языке в человеке и о человеке в языке».

Таким образом, человек, языковая личность становится центром лингвистических исследований, а язык признаётся важнейшей характеристикой человека. Новый подход учитывает роль человеческого фактора в языке, вместо опоры на форму появляется опора на содержание, не на механизм, лежащий в основе языка, а на его приращение.

Антропоцентризм осознаётся главным принципом современной лингвистики на рубеже XX–XXI вв. Сущность антропоцентризма хорошо сформулировала Е.С. Кубрякова: «...научные объекты изучаются, прежде всего, по их роли для человека, по их назначению в его

жизнедеятельности, по их функциям для развития человеческой личности и её усовершенствования... человек становится точкой отсчёта в анализе тех или иных явлений, он вовлечён в этот анализ, определяя его перспективы и конечные цели».

2. Современные принципы освоения лингвистического пространства

С антропоцентризмом тесно связаны другие лингвистические принципы, определяющие развитие современного языкознания: экспланаторность, экспансионизм, функционализм, текстоцентризм и семантикоцентризм. Данные принципы были сформулированы и обоснованы Е.С. Кубряковой, а затем получили толкование в работах ряда исследователей – С.Г. Воркачёва, А.В. Кравченко, Е.А. Поповой, А.П. Чудинова и др.

Экспланаторность заключается в стремлении исследователя не ограничиваться только описанием, а объяснять те или иные языковые явления. *Объяснительность* присутствовала и в предшествующих лингвистических парадигмах, но только в новой парадигме она выдвинулась на первый план, оттеснив формальное описание.

Р.М. Фрумкина в статье «Самосознание лингвистики – вчера и завтра» привела афористичное описание прогнозируемого будущего лингвистики, высказанное в своё время А.Е. Кибриком: он предсказал переход от «что-лингвистики» (описание структур) к «как-лингвистике» (описание процессов) и далее – к созданию «почему-лингвистики». Тем самым, по мнению Р.М. Фрумкиной, «подчёркивается ценность объяснения (хотя оно видится как задача будущего), а не только описания», что соответствовало положению дел в лингвистике предшествующих периодов. Именно «в установке на объяснение и состоит пафос когнитивной лингвистики». Описание, по её мнению, направлено, прежде всего, «на постижение структуры и семантики языковых объектов», а объяснение – «на выяснение их функционирования».

Экспансионизм – это *расширение границ исследования*, обращение учёного к методам, фактам, установкам других научных дисциплин с целью глубже проникнуть в суть предмета. Лингвистическая экспансия заключается также в появлении новых объектов исследования, в пересмотре традиционных проблем с новых позиций, создании новых направлений и методик исследования языка.

Таким образом, усиливается стремление расширить область лингвистических исследований, появляются выходы в другие науки

(культурологию, биологию, социологию, антропологию, этнологию, психологию, нейронауки), активно используются их сведения. С.Г. Воркачёв писал по этому поводу, что в лингвистических исследованиях «фокус исследовательского внимания закономерно смещается с изученного центра на проблемную периферию и закрепляется на стыке областей научного знания: возникают этнопсихология, психолингвистика, когнитивная психология, социолингвистика, когнитивная лингвистика, этнолингвистика, внутри которых процесс междисциплинарного синтеза и симбиоза продолжается...»

Функционализм – это такой теоретический подход, при котором фундаментальные свойства языка не могут быть описаны без обращения к понятию *функция*. К числу ключевых функций языка относятся коммуникативная (язык как средство передачи информации от одного человека другому) и эпистемическая, или познавательная (язык как средство хранения и переработки информации). Многие современные направления функционализма ставят перед собой более конкретную задачу: объяснение языковой формы её функциями.

Вопрос о доминирующей стороне языка – плане выражения или плане содержания – по-разному решался на разных этапах развития языкознания. На смену формоцентризму, который господствовал в первой половине XX в., во второй его половине приходит **семантикоцентризм**. В период господства формоцентрического подхода семантика не достигла значительных успехов, и «лишь обращение к антропоцентризму на новой, более высокой основе дало возможность продвинуться в её изучении», – справедливо заметил В.М. Алпатов.

Семантикоцентризм основан на представлении о доминировании *содержательной стороны языка*, которая раскрывает коммуникативную сущность последнего и непосредственно связана с познавательной деятельностью человека. Семантикоцентрические идеи – идеи о господстве содержательной стороны языка – нашли отражение в работах Э. Сепира, А. Вежбицкой и др.

Ю.Д. Апресян, анализируя особенности развития семантических теорий в конце XX в., указывает то, что расширенным объектом семантики «являются... любые языковые значения, т. е. значения лексем, грамем, дериватем, синтаксических конструкций и т. п.». Повышенное внимание к семантическим процессам характеризует, в частности, когнитивную науку (не случайно её часто называют «глубинной семантикой»).

Текстоцентризм постулирует отношение к тексту как к речевому продукту функционирования языковой системы, который харак-

теризуется двойной системностью: с одной стороны, ориентацией на узус, с другой – на языковую картину мира автора как языковой личности, имеющей свою лексику, семантику и прагматику.

Основной функцией языка является коммуникативная, а компонентом коммуникации – текст, поэтому «все языковые реалии приобретают истинный смысл только в тексте. Без указания на то, как та или иная языковая единица или категория участвует в создании определённого типа текста, представление о языке будет неполным», – считает З.Д. Попова.

Характеризуя текст с точки зрения автора, современные исследователи рассматривают его как продукт речемыслительной деятельности, реализующей определённое коммуникативное намерение. Текст концептуально отражает один из фрагментов авторской языковой картины мира. С точки зрения читателя, текст – это объект познавательной деятельности, имеющий коммуникативно и концептуально значимую информацию, репрезентированную лингвистически.

Введение принципа текстоцентризма объясняется тем, что особенности антропоцентрической лингвистики наиболее ярко проявляются именно в исследованиях текста. Текст, безусловно, невозможно изучать вне человека, который является его создателем и его адресатом. Текст, создаваемый человеком, отражает движение человеческой мысли, отражает образ мира, запечатлевает в себе динамику мысли и способы её представления с помощью языковых средств.

В рамках антропоцентрической парадигмы и в соответствии с её принципами плодотворно развивается несколько научных направлений.

3. Новые научные направления, связанные с антропоцентрической парадигмой

Благодаря повороту лингвистики к человеку, его деятельности, картине мира происходит перемещение центра тяжести исследований от собственно языковой структуры к периферийным зонам: язык и культура, язык и психология, язык и познание и т. д. Это расширяет границы лингвистики и делает их практически необозримыми.

Возникают новые междисциплинарные науки, «сверхдисциплины»: прагмалингвистика (или лингвопрагматика), лингвокультурология, когнитивная лингвистика, психолингвистика, эколингвистика и др. В таблице, составленной Г.Н. Кенжебалиной, дана краткая характеристика некоторых из них (см. таблицу):

Новые научные направления, связанные с антропоцентризмом

Наука	Время возникновения	Философская база и теоретические предпосылки возникновения	Основовоположники	Аспекты исследований
Прагматическая лингвистика (лингвистика)	60-70-е годы XX века	Идеи позднего Л. Витгенштейна и лингвистов Оксфордской школы о том, что речь – это компонент человеческой деятельности, а язык – инструмент, направленный на выполнение определённой задачи, функции	Дж. Остин, Дж. Серль, Г.П. Грайс, Н.Д. Арутюнова, Е.В. Падучева, Т.В. Булыгина, Д.Н. Шмелёв	Изучение языка в социальном, ситуативном, психологическом, культурном контекстах, т. е. исследование языка как средства коммуникации
Лингвокультурология	90-е годы XX века	Идеи В. фон Гумбольдта, Ф.И. Буслаева, А.А. Потебни, Л. Вейсбергера, Э. Сепира и др. о неразрывной взаимосвязи языка и культуры	В.Н. Телия, В.В. Воробьёв, В.А. Маслова, В. Костомаров, Е. Верещагин, А. Вежбицкая и др.	Изучение языка как реализации творческого начала человеческого духа, как отражения культурных ценностей этнического сообщества. Изучение языковой картины мира, специфической для каждого языкового коллектива
Когнитивная лингвистика	Конец 80 – начало 90-х годов XX века	Идеи американских учёных о том, что язык – это один из видов когнитивной (познавательной) деятельности человека, инструмент познания	М. Минский, Ч. Филлмор, У. Чейф, Е.С. Кудрякова, В.З. Демьянков, А.А. Кибрик и др.	Исследование проблем соотношения языка и сознания, роли языка в концептуализации и категоризации мира, в познавательных процессах и обобщении человеческого опыта, изучение связи отдельных когнитивных способностей человека с языком и формы их взаимодействия

Психоллингвистика	50-60-е годы XX века	Психологические необихевиристские концепции Ч. Осгуда, Дж. Миллера, Д. Слобина и др.	Л.С. Выготский, А.Р. Лурия, А.Н. Леонтьев, Л.В. Щерба, М.М. Бахтин, Р.М. Фрумкина, Л.Р. Зиндер, А.А. Залевская	Единицы восприятия речи, этапы её порождения и понимания, машинный перевод, лингвистические аспекты судебной психологии и криминалистики, вопросы логопедии, речевое воспитание дошкольников, центрально-мозговые речевые нарушения и др.
Нейролингвистика	50-60-е годы XX века	Возникла из потребностей клинической практики для решения диагностических задач при языковой патологии	А.Р. Лурия, Л.С. Выготский, П.К. Анохин, В. Пенфилд, Л. Робертс, Е.Н. Винарская, Т.В. Ахутина	Исследование мозговых механизмов речевой деятельности и изменения в речевых процессах, возникающие при локальных поражениях ях мозга
Эколингвистика	70-е годы XX века	Идея Э. Хаугена о том, что языки, подобно различным видам животных и растений, находятся в состоянии равновесия, конкурируют друг с другом, и само их существование зависит друг от друга (как внутри государства и других социальных групп, так и в сознании человека, владеющего несколькими языками)	Э. Хауген, Х. Хаарманн, Алвин Филл, Е.В. Иванова, В. Нечипоренко	Изучение языковой сферы обитания человека и общества, выявление законов, принципов и правил, общих как для экологии, так и для развития языка, исследование роли языка при возможном решении проблем окружающей среды
Гендерная лингвистика	80-90-е годы XX века	Становление и интенсивное развитие гендерной лингвистики связано с развитием постмодернистской философии и сменой научной парадигмы в гуманитарных науках	А.В. Кирилина, Е.И. Горошко, Е.С. Гриценко, Е.А. Земская, М. Китаргородская, Н.Н. Розанова, О.Л. Каменская, Г.Е. Крейдлин	Изучение отражения гендера в языке, описание и объяснение того, как манифестируется в языке наличие людей разного пола, речевое и коммуникативное поведение мужчин и женщин.

4. Прагмалингвистика как интегральное лингвистическое направление

Возникновению термина *прагмалингвистика* предшествовало появление термина *прагматика*. Он был введён Ч. Пирсом и позже адаптирован Ч. Моррисом как один из аспектов теории о знаках, семиотики, в которую помимо прагматики входят семантика и синтактика. Семантика исследует знаки в их отношении к обозначаемому, синтактика – формальные отношения между знаками. Объектом изучения прагматики являются отношения между знаками и людьми, которые этими знаками пользуются.

К знаковым системам, исследуемым в прагматике, относят язык жестов, мимики, систему символов в определённой сфере человеческой деятельности и т. д. Если же речь идёт о *языковой знаковой системе*, мы говорим о прагмалингвистике. Таким образом, **прагмалингвистика** – это область лингвистики, которая изучает функционирование языковых знаков в речи и занимается вопросами выбора «языковых средств из наличного репертуара для наилучшего воздействия» (Ю.С. Степанов).

Теоретические основания прагмалингвистики были заложены к 60-м годам XX в. трудами лингвистов-философов Оксфордской школы (Б. Рассел, Дж. Остин, Г. Грайс, Дж. Сёрл); книга последнего – «Речевые акты. Очерк философии языка» – появилась в 1969 г. и стала важным этапом развития прагматической теории.

Сегодня прагмалингвистика понимается довольно широко. Такое понимание берет начало в работах Ю.Д. Апресяна, который трактовал её как «закреплённое в языковой единице (лексеме, аффиксе, граммеме, синтаксической конструкции) отношение говорящего: 1) к действительности, 2) к содержанию сообщения, 3) к адресату».

Объект изучения прагмалингвистики – язык как знаковая система в аспекте человеческой деятельности.

Особое внимание уделяется факторам, определяющим выбор вариантов выражения коммуникативного намерения, и условиям, определяющим понимание коммуникативной цели высказывания. Данная проблематика составляет **предмет** прагмалингвистики.

Основной **задачей** прагмалингвистики является изучение языка в его прагматической функции (т. е. язык изучается как средство воздействия на поведение и сознание людей в процессе общения).

При наличии многообразия мнений об объекте и предмете исследования языка в рамках прагмалингвистики можно выделить некоторые общие представления.

1. Ключевым понятием для описания языковой коммуникации в прагмалингвистике является понятие деятельности.

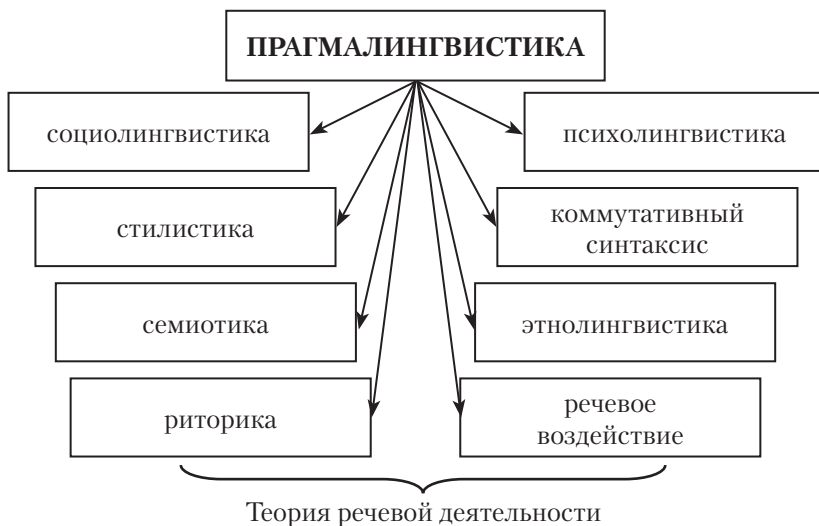
2. Язык является средством динамического взаимодействия коммуникантов.

3. Функционирование языка неразрывно связано с ситуативным и социо-психологическим контекстом его употребления.

Человек использует язык как важнейшее средство общения, преследуя разные цели: сообщить новость, побудить адресата к какому-либо определённом действию, спросить о чём-либо, выразить свои чувства, оценить поступки других. Язык оказывается тем инструментом, которым человек регулирует взаимоотношения с людьми, воздействуя на них в той или иной степени. Можно сказать, что, используя язык, человек влияет и на мир в целом, меняет социальную действительность: выносит кому-то приговор, ведёт переговоры, устанавливает и отменяет законы. Таким образом, язык рассматривается в деятельном аспекте, который и лёг в основу прагмалингвистики.

Прагмалингвистика является интегральным научным направлением, синтезирующим достижения различных областей знания (см. схему):

ПРАГМАЛИНГВИСТИКА В СИСТЕМЕ НАУК О ЯЗЫКЕ

Взаимосвязь прагмалингвистики с другими науками о языке заключается в решении общих проблем (см. таблицу):

**Проблематика прагмалингвистики
как интегрального научного направления**

Риторика	Семиотика	Стилистика	Социолингвистика
<p>Проблемы:</p> <ul style="list-style-type: none"> – изучение уместности и эффективности речи в ситуации (кто, где, когда высказывает то или иное речевое высказывание); – регулирование общественно-речевой практики; – волевые намерения оратора; – типология речей 	<p>Проблемы:</p> <ul style="list-style-type: none"> – исследование вневременных норм и правил речи как материализации в знаковой реальности отдельных текстов; – выявление характера отношения знака к миру внеязыковой действительности и к коллективу, который его использует 	<p>Проблемы:</p> <ul style="list-style-type: none"> – выделение функциональных стилей, которые соответствуют текстам определённой сферы общественной деятельности; – разработка принципов отбора элементов языка и стилиобразующих факторов в соответствии с целями автора, характером адресата и жанра текста 	<p>Проблемы:</p> <ul style="list-style-type: none"> – исследование соотношения языка и общества, языка и идеологии; – взаимодействие языковых единиц, их зависимость от социологических факторов: <ul style="list-style-type: none"> а) статус участников коммуникации (возраст, пол, принадлежность к той или иной социальной группе), б) ролевые отношения участников коммуникации (начительник / подчинённый, врач / пациент, отец / сын и т. д.)
Психолингвистика	Коммуникативный синтаксис	Этнолингвистика	Речевое воздействие
<p>Проблемы:</p> <ul style="list-style-type: none"> – изучение текста как продукта процесса речеобразования; – исследование зависимости языковых выражений от состояния и психологического состояния субъекта 	<p>Проблемы:</p> <ul style="list-style-type: none"> – изучение видов целевого назначения высказывания; – изучение коммуникативной перспективы высказывания; – исследование коммуникативных регистров речи 	<p>Проблемы:</p> <ul style="list-style-type: none"> – изучение соотношения языка и культуры народа; – выявление национальной специфики использования единиц языка 	<p>Проблемы:</p> <ul style="list-style-type: none"> – изучение языка / речи в системе факторов управления внешним и внутренним поведением человека.

В обобщённом виде **проблематика** науки такова:

- речевая деятельность и её эффективное наполнение;
- условия успешности, уместности, приемлемости и эффективности высказываний;
- небуквальное значение высказываний;
- зависимость структуры речевого акта от его коммуникативной направленности (утверждение, вопрос, приказ, просьба и т. д.) и от коммуникативной ситуации;
- лингвистическая организация общения;
- разработка и формулирование принципов, правил и приёмов разных типов общения;
- интерпретация высказываний в различных контекстах;
- функциональная классификация конструкций на базе семантико-прагматического описания речевых актов, их видов и способов выражения.

Большое влияние на развитие прагматически ориентированной лингвистики оказали работы Людвиг Витгенштейна, который определил значение как употребление в языке. Из этого следует, что *интерпретировать любое высказывание можно только в контексте, учитывая характер конкретной ситуации.*

Для демонстрации этого постулата исследователи приводят разные примеры. Вот один из них: высказывание *Идёт дождь* в разных ситуативных контекстах может иметь разные прагматические значения:

Я никуда не пойду (отказ),

Возьми зонтик (совет),

Плохая погода (констатация факта)

Идет дождь? (запрос информации).

Высказывание способно выражать самую разнообразную прагматическую информацию; обобщённая типология представлена в таблице:

Виды языковой прагматической информации

Эмоционально-оценочная	Эстетическая	Экспрессивная	Побудительная	Контактная
Положительная или отрицательная интеллектуальная оценка кого- или чего-либо	Эстетическая оценка (прекрасное / безобразное, высокое / низкое, трагическое / комическое и т. д.)	Информация об экспрессивных качествах языка (образное, новое, интенсивное)	Информация о воле субъекта речи, апеллирующая к воле адресата с целью побудить его к тем или иным действиям	Информация о намерении субъекта речи установить, сохранить или укрепить речевой контакт.

Выводы. Таким образом, прагмалингвистика представляет собой интегральную науку междисциплинарного характера. Она развивается в соответствии с основополагающими принципами современного языкознания (экспланаторность, экспансионизм, функционализм, текстоцентризм и семантикоцентризм). Разрабатывает в русле антропоцентрической парадигмы общую проблематику с другими научными направлениями (риторикой, стилистикой, коммуникативным синтаксисом, семиотикой, социо-, этно-, психолингвистикой, теорией речевого воздействия и др.). Имеет свой объект, предмет, материал исследования, собственные цели и задачи. Построена на твёрдой методологической почве; использует, наряду с философскими и общенаучными, специализированные методы изучения языка.

Психолінгвістичні основи навчання іноземних мов та система вправ для формування іншомовної комунікативної компетентності учнів

Дисципліна: Методика навчання іноземної мови.

Вид лекції: тематична лекція з елементами бесіди.

Дидактичні цілі:

Навчальні: ознайомити студентів із теоретично обґрунтованими уявленнями про мовленнєву діяльність, лінгвістичні, психологічні та психолінгвістичні основи навчання іноземної мови у школі, психолінгвістичні закономірності формування іншомовної комунікативної компетентності та ознайомити із системою вправ.

Розвиваючі: навчити студентів характеризувати різні види мовленнєвої діяльності, описувати компоненти мовленнєвої діяльності, визначати навички та уміння і обґрунтовувати різницю між ними; визначати типи і види вправ для формування іншомовної комунікативної компетентності за основними та додатковими критеріями, аналізувати вправи.

Виховні: формувати інтерес до професійної діяльності.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: загальна педагогіка, історія педагогіки, загальна та вікова психологія, практика усного та писемного мовлення першої іноземної мови, друга іноземна мова.

Забезпечуючі дисципліни: загальна педагогіка, загальна та вікова психологія, практичний курс першої іноземної мови.

Забезпечувані дисципліни: методика викладання іноземних мов.

Основні поняття: мовленнєва діяльність, знання, навички, уміння, вправа, класифікація вправ, загальна система вправ для формування іншомовної комунікативної компетентності учнів.

Навчально-методичне забезпечення лекції: мультимедійна презентація.

План лекції

1. Лінгвістичні, психологічні та психолінгвістичні основи методики навчання іноземних мов.

-
2. Загальна характеристика мовленнєвої діяльності.
 3. Психолінгвістичні закономірності формування навичок та розвитку умінь на уроках іноземної мови.
 4. Система вправ для формування іншомовної комунікативної компетентності учнів.

Література

1. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / Бігич О.Б., Бориско Н.Ф., Борецька Г.Е. та ін. / за загальн. ред. С.Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2013. – С. 79-153.
2. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах : Підручник. Вид. 2-е, випр. і перероб. / Кол. авторів під керівн. С.Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2002. – С. 37-58.
3. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах у структурно-логічних схемах і таблицях : Навчальний посібник / Укладачі С.Ю. Ніколаєва, С.В. Гапонова та ін. – К.: Ленвіт, 2004. – С. 16-36.
4. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах : Підручник / Л.С. Панова, І.Ф. Андрійко, С.В. Тезікова та ін. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С. 48-89.
5. Куранова С.І. Основи психолінгвістики : навч. посібник / С.І. Куранова. – Київ : ВЦ Академія, 2012. – С. 63-102.
6. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность / А.А. Леонтьев. – Изд. 4-е, стереотипное. – М.: КомКнига, 2007. – 212 с.

Текст лекції

1. Лінгвістичні, психологічні та психолінгвістичні основи методики навчання іноземних мов

Навчання іноземних мов ґрунтується на лінгвістичних, психологічних, психолінгвістичних та дидактичних засадах.

Знаннями лінгвістики допомагають вчителю підібрати потрібний матеріал для навчання та сформулювати правила його використання. Окремі напрями сучасного мовознавства визначають оптимальну послідовність засвоєння матеріалу. Під лінгвістичними засадами розуміють мовний і мовленнєвий матеріал, відібраний певним чином і методично організований відповідно до мети і принципів навчання.

Добір матеріалу у методиці ґрунтується на системному, комунікативному та комунікативно-прагматичному підходах. Системний підхід до добору матеріалу полягає у поділі мови на такі рівні: фонетичний (звуки та інтонація), морфологічний (будова слова), лексичний (слова та фразеологічні єдності), синтаксичний (зв'язок слів у

реченні). Проте, основний недолік такого підходу полягає у ігноруванні міжрівневих мовних явищ, тобто можливості вираження одного й того значення засобами різних мовних рівнів (фонетична компенсація певних граматичних явищ); існуванні проміжних прошарків між лексикою та граматикою; наявності надсинтаксичного рівня мови (текст і дискурс). Комунікативний підхід полягає у відборі для навчання готових речень та правил їх вживання у процесі спілкування. Розвиток прагматики, яка вивчає мову стосовно співрозмовників, розширив класифікацію речень за метою висловлення, що дало змогу повніше врахувати їх комунікативні функції у процесі навчання. До такого підходу належить граMATика діалогу, яка охоплює правила пов'язування окремих висловлювань, залежно від інтеракційної або ділової комунікації. За комунікативно-прагматичного підходу до добору матеріалу для навчання важливі такі принципи успішної комунікації як якість, кількість, доречність та спосіб (Г. Фрайс).

Із розвитком мовознавства змінюється матеріал для навчання іноземних мов та способи його пояснення. ускладнення одиниць лінгвістичного аналізу передбачає перехід від усталеної практики вивчення окремих слів та граматичних структур до формування умінь оперувати висловленнями, поєднувати їх у тексті та дискурсі, враховуючі вікові, гендерні, етнічні та інші особливості учасників спілкування. Нові способи пояснення мовного матеріалу за аналогією до візуального сприйняття пропонують представники когнітивної лінгвістики, а зміни в послідовності його викладання формуються завдяки осмисленню крізь призму психолінгвістики процесів історії мови. Спостерігаючи за розвитком мови та ознайомлюючись із новою лінгвістичною літературою, учитель зауважує постійні зміни матеріалу навчання і принципів його пояснення.

Закономірності розвитку дитини як індивіда, особистості і активного суб'єкта пізнання, учіння та спілкування (Б.Г. Анан'єв) є психологічними засадами навчання іноземних мов. Л. Виготський стверджував, що навчання і розвиток особистості тісно взаємопов'язані між собою, оскільки саме навчання є основним чинником психічного і особистісного розвитку дитини, але воно водночас опирається на актуальний стан цього розвитку. Тому врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини, знання закономірностей пізнавальної діяльності, механізмів засвоєння знань, формування навичок та умінь, мотивації є необхідними для правильної організації процесу навчання на уроках іноземної мови. Серед психічних процесів найбільший вплив на якість оволодіння іноземними мовами мають мислення, пам'ять, процеси запам'ятовування, процеси сприймання.

Успіх в оволодінні іншомовною діяльністю значною мірою залежить також від мотивації.

У 60-ті роки минулого століття на стику лінгвістики і психології виникла нова наука – психолінгвістика, яка досліджує закономірності мовленнєвої діяльності людини.

2. Загальна характеристика мовленнєвої діяльності

Діяльність людини в широкому розумінні означає процес активної цілеспрямованої взаємодії суб'єкта з середовищем. Згідно з психологічною теорією діяльності (С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв та ін.) людина не пристосовується до реальної дійсності, а активно оволодіває нею і впливає на неї завдяки здатності передбачати і свідомо планувати свою діяльність.

Мовленнєва діяльність (МД) розглядається як один з багатьох видів людської діяльності і визначається як «активний, цілеспрямований, опосередкований мовою та зумовлений ситуацією спілкування процес прийому і видачі мовленнєвого повідомлення у взаємодії людей між собою» (І. Зимня). Теорія мовленнєвої діяльності розробляється такими вченими як І. Зимня, О. Леонтьєв, Т. Рябова та іншими послідовниками видатного психолога й педагога Л. Виготського. У психолінгвістиці вона розглядається переважно як самостійна діяльність, бо в людини є специфічна потреба, притаманна лише їй, у висловленні думки та одержанні мовленнєвої інформації. Як же співвідносяться між собою такі поняття як мова, мовлення та мовленнєва діяльність?

Мова – це нормалізована система звуків, морфем, слів та правил їх сполучення на морфологічному, синтаксичному, семантичному та логічному рівнях, тобто система знаків, що є основним засобом спілкування членів певного людського колективу, засобом переробки і передачі інформації від покоління до покоління. **Мовлення** – це застосування мови у процесі спілкування. Мова як система – виключно суспільне явище, вона постійна, стала, має нормативний характер і зобов'язує кожного, хто нею користується, підпорядковуватися її законам, а мовлення – це реалізація мовної системи в конкретних комунікативних актах. Воно є індивідуальне, динамічне, ситуативно зумовлене.

Розрізняють чотири основних види мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, читання та письмо.

У процесі говоріння та письма людина висловлює свої думки, а в аудіюванні та читанні вона одержує мовленнєву інформацію, тобто сприймає і розуміє думки інших людей. Говоріння та письмо назива-

вають *продуктивними видами* мовленнєвої діяльності, а аудіювання та читання – *рецептивними*. З іншого боку, аудіювання і говоріння об'єднує одна матеріальна основа – звукова система мови, ці види мовленнєвої діяльності входять до усного мовлення. Матеріальною основою читання і письма, які відносяться до писемного мовлення, є графічна система мови.

Однак слід пам'ятати, що метою навчання іноземної мови у середніх навчальних закладах є не сама мовленнєвої діяльності, а спілкування мовою, що вивчається. Спілкування визначають як соціальний процес, в якому відбувається обмін діяльністю, способами діяльності, результатами діяльності, втіленими у матеріальну і духовну культуру. Спілкування виступає як форма взаємодії суб'єктів і реалізує їх суспільно-комунікативну діяльність. Види мовленнєвої діяльності – говоріння, аудіювання, читання та письмо виступають як вербальні засоби спілкування, продуктом якого є інтерпретація інформації тими, хто спілкується.

Як і будь-яка інша діяльність, мовленнєва діяльність має такі **компоненти** як:

- *мотив діяльності* – комунікативно-пізнавальна потреба щось комусь сказати;
- *предмет*, тобто сама думка – що саме сказати;
- *засоби реалізації* – система мови, її фонетичні, лексичні та граматичні засоби, які мають засвоюватися саме як способи вирішення певної розумової задачі;
- *способи реалізації* – формування та формулювання думки: 1) внутрішній (людина включається у реценцію або думання); 2) зовнішній усний (людина включається у говоріння); 3) зовнішній письмовий (людина включається у спілкування з відсутнім партнером);
- *продукт* – те, в чому вона втілюється. Продуктом говоріння та письма виступає висловлювання, текст (усний або письмовий), продуктом аудіювання та читання є розуміння прослуханого або прочитаного тексту;
- *результат* – це реакція-відповідь співрозмовника.

Будь-який об'єкт можна членувати на елементи або на одиниці. Одиницею діяльності є дія, а одиницею мовленнєвої діяльності є мовленнєва дія. Кожна мовленнєва дія спрямована на виконання окремого простого завдання. У системі мовленнєвої діяльності є три підсистеми дій, які співвідносяться з трьома сторонами мовлення – структурною (або граматичною), семантичною (або лексичною) та виражальною (або фонетичною для усної форми мовлення і графіч-

ною для письмової форми мовлення). Підсистеми дій мовленнєвої діяльності створюють єдине нерозривне ціле, яке можна розділити лише умовно.

У процесі виконання мовленнєвих дій формуються навички мовлення, у процесі виконання того чи іншого виду мовленнєвої діяльності – мовленнєві уміння, які ми розглянемо у наступному питанні.

3. Психолінгвістичні закономірності формування навичок та розвитку умінь на уроках іноземної мови

Нагромадження нових знань та засвоєння умінь і навичок діяльності – необхідна умова цілеспрямованого впливу людини на навколишнє середовище. Дитина слухає, спостерігає за діяльністю інших і таким чином формує свій власний інформативний фонд, який стане їй у пригоді у її власній діяльності. Очевидно, що при цьому дитина засвоює такі знання і уміння, які у даний момент є для неї актуальними. Все нове, надбане у процесі діяльності зберігається у пам'яті дитини. Нові елементи пов'язуються з тим, що було засвоєно раніше. Так відбувається процес нарощування інформативного досвіду. Він перебуває постійно у динаміці, бо людина не тільки розширює його, а і використовує у своїй діяльності. Є певні знання, уміння і навички, які підлягають ґрунтовному закріпленню «назавжди», тобто у довготривалій пам'яті (наприклад, уміння і навички володіння іноземною мовою). Є і так звані тимчасові знання, вони утримуються у оперативній пам'яті, яка звільняється від них, як тільки необхідність у таких знаннях минає.

У школі призначені для засвоєння уміння і навички систематизуються у вигляді навчальних предметів. У рамках більшості з них учні засвоюють переважно знання – нові поняття і способи їх мовного вираження.

Деякі предмети спрямовані на засвоєння певного роду діяльності (малювання, співи, праця). Сюди ж відносимо і іноземні мови, бо основна увага повинна тут приділятися засвоєнню навичок і умінь.

Знання, автоматизми, навички і уміння складають основний понятійний апарат процесу засвоєння будь-якої діяльності, включаючи і мовленнєву.

Знання у навчанні іноземних мов – це певна сума мовних фактів, мовних образів, правил та дій, засвоєна за допомогою пам'яті і систематизована у рамках усього предмета мови чи його частини. Їх правомірно називати ще лінгвістичними. Забезпечити лише лінгвістичні знання – це не дуже важка справа. Багато учителів акцентують свою увагу саме на цьому. Між тим слід пам'ятати, що ці знання є лише

вихідною точкою, від якої починається процес формування навичок і розвиток умінь. Форма презентації знань – це правила.

Деякі психологи (І. Зимня) розрізняють поняття «автоматизм» і «навичка».

Автоматизм – це операція, доведена шляхом тренування до такого рівня засвоєння, на якому вона може здійснюватися без участі свідомості. Але автоматизм відрізняється від навички тим насамперед, що він не пов'язаний з творчим, свідомим началом мовлення. Автоматизм – це лише одна з характеристик навички. Автоматизм лежить, наприклад, в основі пізнання й артикуляції окремих звуків, звукосполучень, написання букв і буквосполучень, операції вибору, співставлення і трансформації дієслів.

Навичка – це певна дія, доведена до досконалості шляхом багаторазового повторення.

Згідно даних психолінгвістики, мовна дія включає щонайменше три паралельно діючі рівні: мотиваційно-цільовий (потреба діяльності); змістовно-мовний (що саме маємо сказати); операційний (за допомогою чого).

Автоматизація лише одного рівня – операційного – забезпечує становлення автоматизму. Якщо у процесі тренування функціонують лише два рівні (операційний і змістовно-мовний), то формується умовно-комунікативна навичка. Якщо ж процес автоматизації відбувається на трьох рівнях, тоді формується комунікативна навичка.

Термін «навичка» відбиває сам факт при звичаєності до певної дії, яка завдяки цьому виконується автоматизовано, без істотної участі свідомості в її регулюванні. У процесі навчання іноземної мови мовленнєві дії учнів мають бути введені «до оптимального рівня досконалості» (І. Зимня), що забезпечує спрямованість уваги людини при здійсненні мовленнєвої діяльності лише на зміст свого висловлювання чи того повідомлення, яке вона сприймає на слух або читає.

У науковій літературі іншомовні навички трактуються двоюко: відносно аспектів мови – вони визначаються як фонетичні, лексичні і граматичні; відносно видів мовленнєвої діяльності – навички аудіювання, говоріння, читання та письма. В основі кожної з навичок видів мовленнєвої діяльності лежить окрема група аналізаторів. Так, навичці аудіювання відповідає слуховий аналізатор, навичці говоріння – слуховий і артикуляційний, навичці читання – слуховий, артикуляційний і зоровий, а навичці письма – слуховий, артикуляційний, зоровий і рукомоторний. Таким чином, у контексті мовленнєвої діяльності навички складають певну ієрархічну систему, основу якої становлять навички письма як найбільш складні.

Основні характеристики сформованої навички: автоматизованість, стійкість, гнучкість, безпомилковість дії, швидкість виконання операцій, відсутність актуального контролю з боку свідомості, відсутність напруження в того, хто користується навичкою тощо.

Автоматизованість – одна з найголовніших якостей будь-якої навички. Вона передбачає певну швидкість виконання операцій, що входять до дії, її цілісність та плавність, а також послаблення напруженості.

Проте автоматизувати певну дію ще недостатньо, її потрібно зробити сталою, стійкою до негативного впливу з боку інших автоматизованих дій. Іншими словами, крім автоматизованості необхідно виробити ще таку якість навички як **стійкість**, тобто підготувати окремо сформовані навички до взаємодії, об'єднати різні труднощі, які досі долалися окремо. Так, відпрацювавши з учнями окремо інтонаційну модель, що виражає наказ, та модель, що виражає прохання, слід запропонувати таку вправу, де будуть вживатися обидві моделі, щоб відповідна навичка набула стійкості.

Ще однією якістю, яка має бути сформована паралельно із створенням автоматизованості та стійкості, є **гнучкість** навички, тобто її здатність включатися у новій ситуації і функціонувати на новому мовленнєвому матеріалі. Так, гнучкість граматичної навички можна забезпечити завдяки різноманітності та варіативності ситуацій, що лежать в основі вправ, а також використанню в них достатньої кількості лексики, в результаті чого виділяється щось загальне, незмінне для всіх випадків. Це й дозволяє навичці функціонувати в будь-яких ситуаціях мовлення та «переноситися» на будь-який мовленнєвий матеріал.

Навички формуються поетапно. Щодо кількості етапів формування навичок існують різні точки зору. Найбільш доцільним нам здається виділення трьох основних **етапів формування навички**, виходячи з психологічної характеристики дій учня – рецепції, репродукування і продукування; з обсягу висловлювання (рівень фрази/речення, понадфразової єдності), що сприймає, репродукує або продукує учень; з якості навички, яку слід сформувані на даному етапі, та характеру дій учнів з новим мовним матеріалом.

Перший етап (орієнтовно-підготовчий): на цьому етапі учні знайомляться з новим мовним матеріалом – граматичним, лексичним, фонетичним, що пред'являється в ситуації або контексті, і виконують окремі мовленнєві (в окремих випадках – мовні) дії за зразком або правилом. Тут створюється орієнтовна основа як необхідна умова формування навички.

На *другому етапі* (стереотипно-ситуативному або стандартизуючому) має місце автоматизація дій учнів з новим мовним матеріалом в аналогічних ситуаціях мовлення, головним чином на рівні фрази/ речення (в окремих випадках – слова або словосполучення).

Завдяки різноманітності ситуацій, на основі яких відбувається автоматизація, формується не лише така якість як автоматизованість, але й гнучкість.

На *третьому етапі* (варіююче-ситуативному) має місце подальша автоматизація дій учнів з новим мовленнєвим матеріалом на рівні понадфразової єдності. Новий матеріал вживається поряд з тим, що вивчався раніше, завдяки чому формується така якість навички як стійкість, продовжується формування автоматизованості та гнучкості навички.

У процесі виконання того чи іншого виду мовленнєвої діяльності формуються мовленнєві **уміння**. Під умінням мається на увазі здатність людини мобілізувати свій досвід на виконання певних дій з метою досягнення поставленої мети. Поняття досвіду включає два компоненти – знання і навички. Коли людина лише починає освоювати якусь діяльність, вона спирається головним чином лише на знання, бо навичками ще не володіє. У такому разі говорять про елементарне (первинне) уміння. Якщо ж дії із застосуванням знань повторюються багаторазово, то вони автоматизуються, і утворюються навички. Завдяки цьому людина виходить на вищий щабель вміння – вміння-майстерність (складне уміння).

Уміння включає знання і сформовані навички. Уміння можна визначити як оптимальний рівень досконалості певної діяльності (у нашому випадку – мовленнєвої). Відповідно до основних видів мовленнєвої діяльності відносять чотири основних уміння: уміння говорити (в діалогічній та монологічній формах), уміння писати, уміння аудіювати та уміння читати. Кожне уміння спирається на свою групу навичок, які синтезуються, функціонуючи в умінні.

Продуктивні уміння – говоріння та письмо – складаються на ґрунті репродуктивних навичок: граматичних, тобто навичок вибору морфолого-синтаксичного оформлення одиниці усного або писемного мовлення; лексичних, тобто навичок вибору, сполучення та реалізації лексичної одиниці в усному і писемному мовленні; вимовних навичок говоріння, тобто навичок артикулювання та інтонування; каліграфічних та орфографічних навичок письма, тобто навичок графічного зображення мовлення та написання слів за правилами орфографії.

Рецептивні уміння – аудіювання та читання – складаються на ґрунті рецептивних навичок: граматичних, тобто навичок розпізна-

вання граматичних та прогнозування синтаксичних структур усного або писемного мовлення; лексичних, тобто навичок розпізнавання звукових або графічних образів лексичних одиниць та їх безпосереднього розуміння; слухових, тобто навичок сприймання та розпізнавання звуків, звукосполучень, інтонації в усному мовленні; перцептивних, тобто навичок сприймання та розпізнавання букв, буквосполучень, знаків пунктуації в писемному мовленні.

Для оволодіння навичками і вміннями іншомовного мовлення потрібна науково обґрунтована система вправ, що й буде змістом наступного питання.

4. Система вправ для формування іншомовної комунікативної компетентності учнів

Створення раціональної системи вправ є ключем до вирішення проблеми навчання іншомовного мовлення. Важливість системи вправ полягає в тому, що вона забезпечує як організацію процесу засвоєння, так і організацію процесу навчання. З точки зору **організації процесу засвоєння** система вправ має забезпечити:

- 1) підбір необхідних вправ, що відповідають характеру певної навички або певного вміння;
- 2) визначення необхідної послідовності вправ;
- 3) розташування навчального матеріалу та співвідношення його компонентів;
- 4) систематичність/регулярність виконання певних вправ;
- 5) взаємозв'язок різних видів мовленнєвої діяльності (Ю. Пасов).

З точки зору **організації процесу навчання** система вправ потребує матеріального втілення, яке вона знаходить у підручнику.

Перш ніж розглянути сутність системи вправ, звернемось до визначення самого поняття «вправа» у методиці навчання іноземних мов.

Вправа – це спеціально організоване в навчальних умовах багаторазове виконання окремих операцій, дій або діяльності з метою оволодіння ними або їх удосконалення. Кожна вправа незалежно від її характеру має трьох або чотирьохфазову структуру:

Перша фаза – завдання, яка має містити мотив до виконання певної мовленнєвої дії /діяльності, ситуацію мовлення, ролі комунікантів (якщо вправа виконується у формі рольової гри) тощо. Поряд з цим учневі слід пояснити, що він має зробити і як: усно чи письмово, в зошиті або на дошці, індивідуально, у парах, у групах чи командах.

Друга фаза (факультативна) – зразок виконання.

Третя фаза — виконання завдання, що і є власне вправою.

Четверта фаза — контроль (контроль з боку вчителя, взаємоконтроль або самоконтроль учнів).

Щоб підібрати необхідні вправи для різних компонентів системи, слід визначити типи і види вправ за певними критеріями, охарактеризувати їх та виявити їх відповідність для формування тих чи інших навичок або вмінь мовлення.

Методисти виділяють такі типи вправ за наступними критеріями:

Спрямованість вправи на прийом або видачу інформації: рецептивні, репродуктивні, продуктивні.

Комунікативність: некомунікативні (мовні), умовно-комунікативні, комунікативні.

Характер виконання: усні та письмові.

Участь рідної мови: одномовні та двомовні.

Функція у навчальному процесі: тренувальні та контрольні.

Місце виконання: класні і домашні.

Слід зазначити, що перші два критерії є основними; решта – додаткові. Розкриємо сутність типів вправ, визначених за першим і другим критеріями, бо саме вони є найважливішими для класифікації вправ і потребують певних пояснень.

У **рецептивних** вправах учень сприймає вербальну інформацію через слуховий або зоровий канал, а потім тим чи іншим способом показує, що він впізнає, розрізняє звуки, графеми, граматичні структури, розуміє усне чи писемне висловлювання. У **репродуктивних** вправах учень відтворює повністю або із змінами сприйнятий ним навчальний матеріал (звук, слово, речення, текст). Всі репродуктивні вправи фактично є рецептивно-репродуктивними, бо учень спочатку сприймає певну вербальну інформацію від учителя, диктора або з підручника, а вже потім репродукує її повністю або частково. У **продуктивних** вправах учень самостійно породжує висловлювання різних рівнів (від рівня речення до рівня тексту) в усній або письмовій формі. Якщо продукуванню усного чи писемного висловлювання передують сприймання і розуміння тексту, то вправа – рецептивно-продуктивна.

Комунікативні вправи розглядаються як спеціально організована форма спілкування, коли учень реалізує акт мовленнєвої діяльності іноземною мовою, що вивчається. **Умовно-комунікативні** вправи передбачають мовленнєві дії учнів у ситуативних умовах. Основні визначальні якості даного типу вправ наявність мовленнєвого завдання (з'ясувати щось, дати комусь пораду, висловити захоплення тощо) і ситуативності. Якщо одна з цих двох ознак відсутня, вправу не можна

віднести до умовно-комунікативних. *Некомунікативні* вправи учні виконують дії з мовним матеріалом поза ситуацією мовлення, зосереджуючи увагу лише на формі.

Характер вправи має відповідати тим навичкам та вмінням, які формуються за її допомогою. Враховуючи те, що практичною метою навчання у школі є спілкування, система вправ повинна забезпечити формування навичок та вмінь мовлення, тобто основне місце мають посідати умовно-комунікативні та комунікативні вправи. Некомунікативні вправи доцільно використовувати лише для закріплення мовних знань і у разі можливості надавати їм ігрового характеру. Є деякі навички, що не мають мовленнєвого характеру, наприклад, артикуляційні, при формуванні яких не обійтися без некомунікативних вправ; проте для формування мовленнєвих навичок (граматичних, лексичних, інтонаційних) потрібні умовно-комунікативні вправи. Згідно з етапами формування навичок і вмінь мовлення до системи вправ увійдуть спочатку умовно-комунікативні вправи, призначені для формування навичок, а потім комунікативні, що використовуються для розвитку умінь. Некомунікативні вправи можуть у разі потреби включатися до системи поряд з умовно-комунікативними. У системах вправ для навчання рецептивних видів мовленнєвої діяльності переважатимуть рецептивні типи вправ; для навчання продуктивних видів. У системах вправ для навчання рецептивних видів мовленнєвої спочатку пропонують рецептивно-репродуктивні, а потім – продуктивні вправи.

Розрізняють загальну систему вправ для навчання спілкування іноземною мовою, що охоплює усі види мовленнєвої діяльності і знаходить своє матеріальне втілення в підручнику; системи вправ для оволодіння навичками і вміннями аудіювання, говоріння, читання і письма.

Висновки. Отже, підсумовуючи все вище сказане, відзначимо, що основними теоретичними засадами організації процесу навчання іноземних мов у школі є лінгвістичні, психологічні, психолінгвістичні та дидактичні. Мета навчання іноземних мов полягає у формуванні вмінь різних видів мовленнєвої діяльності, які є синтезом знань та навичок учнів. Навички та уміння формуються на уроках іноземної мови за допомогою різних типів та видів вправ, які об'єднані у певну систему.

Філологія класичної старовини

Дисципліна: Загальне мовознавство.

Вид лекції: тематична.

Дидактичні цілі:

Навчальні: ознайомити студентів з основними особливостями виникнення та розвитку лінгвістичних концепцій в давніх цивілізаціях, формувати цілісну картину розвитку мовознавства як науки.

Розвиваючі: розвивати у студентів абстрактно-філософський погляд на наукові проблеми, вміння проводити паралелі в аспекті проблеми зародження та розвитку основних мовознавчих концепцій.

Виховні: виховувати щиру зацікавленість у процесі визначення та вирішення глобальних і конкретних наукових проблем.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: вступ до мовознавства, філософія мови, історія лінгвістичних учень.

Основні поняття: мовна система, структура мови, сакральні канонічні мови, релігійно-міфологічні та науково-лінгвістичні концепції.

Навчально-методичне забезпечення: мультимедійна презентація.

План

1. Стародавні погляди на Слово як основу і першопричину буття.
2. Стародавня Індія.
3. Античне мовознавство
4. Китайське мовознавство

Рекомендована література

1. Амирова Т.А. Очерки по истории лингвистики / Т.А. Амирова. – М., 1975.
2. Античные теории языка и стиля. – М.-Л., 1936.
3. Балли Ш. Общая лингвистика / Ш. Балли. – М., 1975.
4. Березин Ф.М. История лингвистических учений / Ф.М. Березин. – М., 1975.
5. Блумфилд Л. Язык / Л. Блумфилд. – М., 1968.
6. Будагов Р.А. Человек и его язык / Р.А. Будагов. – М., 1974.
7. Вандриес Ж. Язык. Лингвистическое введение в историю / Ж. Вандриес. – М., 1973.

8. Гегель Г. Феноменология духа. Энциклопедия философских наук / Г. Гегель. – М., 1976.
9. Гоготишвили Л.А. Религиозно-философский статус языка / Л.А. Гоготишвили. – М., 1993. – С. 906-923.
10. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М., 1994.
11. Звегинцев В.А. История языкознания в очерках и извлечениях / В.А. Звегинцев. – М., 1964-65.
12. Звегинцев В.А. К вопросу о природе языка / В.А. Звегинцев // Вопросы философии. – 1979. – № 11. – С. 67-78.
13. Зельдович Я.Б. Драма идей в познании природы / Я.Б. Зельдович. – М., 1988.
14. История лингвистических учений. Древний мир. – М., 1980.
15. Кондрашов Н.А. История лингвистических учений / Н.А. Кондрашов. – М., 1979.
16. Мечковская Н.Б. Язык и религия / Н.Б. Мечковская. – М., 1998.
17. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М., 1960.
18. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания / Ю.С. Степанов. – М., 1975.
19. Тайна древних письмен. Проблемы дешифровки. – М., 1976.
20. Томсен В. История языковедения до конца XIX в. / В. Томсен. – М., 1938.
21. Хомский Н. Язык и мышление / Н. Хомский. – М., 1972.

Текст лекції

1. Стародавні погляди на Слово як основу і першопричину буття

Саме зі словом, мовою пов'язують найдавніші лінгвістичні ідеї, висхідні до міфологічних джерел і релігійних учень, становлення Всесвіту і людини. На зорі розвитку цивілізації стверджувалося, що в основі зародження світу лежить духовна основа, начало, що іменувалися по-різному: Бог, Логос, Слово та ін. У традиції багатьох релігій Слово існує до виникнення людини, безпосередньо управляє інертною матерією, що знаходиться в хаотичному стані, та упорядковує її форми, створюючи зрештою людину. У єгипетському Мемфіському богословському трактаті за багато століть до християнства проводилася думка про Логос – Слово, що творить світ. У священних книгах Тота (Тот – єгипетський бог мудрості і письма) стверджується: «Думка є Бог-батько, Слово – його Син; вони нерозривні і зв'язані у вічності, і їх єднання є життя. Думка і Слово створюють дію всемогутності». Ідея Слова як життєдайного начала, що творить, сформульо-

вана і в біблейській традиції. У Євангелії від Іоанна знаходимо: «Спочатку було Слово, і Слово було у Бога, і Слово було Бог». Аналогічна космологічна ідея зустрічається у багатьох народів світу. Наприклад, аборигени Маршаллових островів вважають, що в акті творіння основну роль грають магічні заклинання бога Лоа – небо, земля, люди породжуються його словом. Космологічні уявлення африканського племені догонів засновані на тому, що світ створений богом Амма не просто словом, а з його імені, що започаткувало зародок – «світове яйце», розщеплювання якого і призвело до народження Всесвіту.

При уважному аналізі космологічних сюжетів багатьох народів, віддалених один від одного в часі і просторі, виявляється їх дивовижна схожість. Хоча імена богів, деталі виникнення Всесвіту і відрізняються, але самі космологічні ідеї виявляються дуже близькими. Це не може не наводити на думку про єдине або споріднене джерело їхнього походження.

Для всіх релігійних учень характерне визнання первинності духовного і реальності духовного світу. Слово як самостійна духовна суть або як атрибут Бога може бути тим, що не тільки творить, але й руйнує. У ведичній літературі описується, як за допомогою словесної формули приводиться в дію грізна зброя – брахмастра, що перевершує за потужністю ядерну і призводить до розпаду матерії. Перевага брахмастри полягає також в тому, що вона не діє сліпо, подібно до ядерної зброї, а вибірково уражає свою ціль і ніщо інше. Брахмастра – плід тоншої науки, продукт тонкого звуку, словесної формули – мантри (Шрїмад-Бхагаватам. Перша пісня «Творіння»). Цим мистецтвом володіли тільки Боги і Герої, рівні Богам. У першій пісні Шрїмад-Бхагаватам описується, як Герої б'ються за допомогою цієї зброї, яка при невмілому користуванні здатна зруйнувати Всесвіт. Сама ж формула давно втрачена і не збереглася в пам'яті людства.

Слід підкреслити відмінність між двома формами знання, двома формами істин – релігійної (міфологічної) і наукової. У науці логічно встановлюються причинно-наслідкові зв'язки між явищами і об'єктами, міф байдужий до логічних суперечностей, він образно-емоційний.

Релігійні вчення і міфи про створення світу і людини орієнтовані на іншу, а саме, духовну реальність, де логічні суперечності неважливі. Алогічність, довільність міфотворчої фантазії пояснюється нескінченним розмаїттям потоків свідомості, що пронизують Всесвіт, яким людина надає антропоцентричної форми.

Американський дослідник найдавніших шумерських текстів М. Крамер стверджує, що стародавні міфи представляють одне з як-

найглибших досягнень людського духу, натхненне творіння талановитого розуму, не зіпсованих модним науковим підходом аналітичного мислення і тому відкритих для глибоких космічних прозрінь, прихованих від сучасної думаючої людини з її дефініціями, що сковують, і безплідною, бездушною логікою.

Ідея божественності слова, його всемогутності стала поштовхом і однією з причин розвитку мовознавства в Стародавній Індії.

Стародавня Індія

Стародавня Індія цілком правомірно вважається колискою мовознавства, оскільки саме в цій країні з її самобутньою філософією і культурою вперше зароджується інтерес до вивчення мови. Староіндійська лінгвістична традиція налічує близько 3000 років.

Виникнення потреби в дослідженні мови було викликано суто практичними причинами: *необхідністю точного відтворення Священих гімнів і прагненням нормалізувати санскрит – єдину літературну мову Стародавньої Індії*. Індійська культурна традиція зводить знання, одержані індусами і зафіксовані в індійських *Священих текстах – Ведах*, до Бога. Спочатку вони передавалися за принципом спадкоємності в усній формі, а потім були викладені письмово.

Власне Веди включають чотири збірки гімнів, співів і жертвних формул: Рігведу, Самаведу, Яджурведу і Атхарваведу.

Оскільки ведичні тексти йдуть від божественних джерел, то вони, за уявленнями стародавніх індусів, мають *сакральну силу*. Проте *надприродні можливості Священного тексту можуть бути реалізовані лише за умови, що текст відтворюватиметься без щонайменшого варіювання мовної тканини*. Правильність мови повинна дотримуватися не тільки відносно змісту, але й відносно її звукової форми, інакше сакральність обряду, пов'язаного з ведичними гімнами, буде зруйнована, залучення до божественного не відбудеться.

Мовою найдавніших індійських релігійних гімнів був *санскрит* – класична мова давньоіндійської писемності. Він уживався в процесі обслуговування лише релігійного життя і релігійно-літературної практики.

Як *літературна мова з особливими нормами санскрит потребував спеціального вивчення для збереження конфесійної чистоти і автентичного відтворення релігійних текстів*. З цією метою почали створюватися *описово-нормативні граматики*, які містили правила вимови і вказували на нормативне вживання санскритських форм.

Лінгвістичні дослідження індусів простежуються вже в найдавніших пам'ятках ведичної літератури – *ведангах* (буквально – частини

Вед), що є трактатами з фонетики, граматики, етимології, астрономії і ритуалу, необхідного для правильного тлумачення ведичних текстів. Отже, у ведангах були закладені основні напрями, за якими розвивалася давньоіндійська наука про мову.

Правильність відтворення Священних гімнів ставила перед індійськими ученими наступні *основні завдання*:

1) збереження ритуальної мови в її традиційній формі; 2) розуміння законів творення форми слова, нового слова від первинних, сакральних слів; 3) розуміння первинного, сакрального знання через проникнення в первинну семантику; 4) стислість опису; 5) ясність опису (1, с. 55).

Отже, неважко помітити, що давньоіндійська мовознавча наука дає зародки *етимології, семантики, дериватології, стилістики, поетики, морфології, фонетики, синтаксису*.

Початок граматичної традиції пов'язують з ім'ям **Паніні** (V-IV ст. до н.е.), видатним лінгвістом Стародавньої Індії, одним з основоположників мовознавства, автором *першої нормативної граматики класичного санскриту*.

Грамматика Паніні містить близько 4000 коротких віршованих правил (сутр). У своїй граматиці Паніні вказує на велику кількість своїх попередників, відзначає, що сам він лише передає і приводить в систему знання, які накопичені до нього і містять божественний зміст, даний богом Шшивою.

У граматиці Паніні вичерпно описується *алфавіт, фонетика, морфологія, словотворення і синтаксис санскриту*.

Грамматика Паніні впродовж майже двох тисячоліть була незаперечним авторитетом в граматиці класичного санскриту. Слід відзначити, що *Грамматика Паніні написана надзвичайно формалізованою мовою, точне користування її правилами припускає побудову висловів, бездоганних з погляду зрозумілості значення і форми, що передбачило багато ідей сучасної структурної лінгвістики, семіотики, логіки*.

Принципи систематики мови, вироблені Паніні, в даний час використовуються в спробах створення правил машинного синтезу тексту.

Грамматика Паніні не припускає будь-якої систематики плану змісту. Вона надає плану змісту повну свободу в межах плану виразу. Але оскільки план виразу строго визначений і канонізований, то створення значущих комбінацій звучання також обумовлене, воно складає вельми значний, але закритий список одиниць всіх рівнів. І хоча, користуючись граматиною Паніні, не можна утворити нескінченно велике число висловів, передбачена кількість значущих оди-

ниць достатньо велика, щоб задовольнити потреби правильної мови. Правильна мова – мова канонічна, і кількість текстів на такій мові може бути обмежена, враховуючи призначення цих текстів. Сукупність санскритських текстів охоплює різні види діяльності – релігійну, практичну, юридичну тощо і, за думкою стародавніх індійців, повністю визначає поведінку члена суспільства, дозволяючи йому знайти своє місце в світі і упорядкувати себе.

Побудова граматики Паніні не така, як прийнято в європейській традиції. У європейській традиції спочатку демонструються загальні категорії, наприклад, частини мови, а потім даються фонетичні та фонематичні зміни словоформ, що мають категоріальні функції.

Грамматика Паніні, орієнтована на письмову традицію, починається з принципів побудови орфографо-орфоепічного нормативу: встановлення переліку одиниць орфографії та орфоепії – букв і звуків, їх розбиття на класи, детального опису властивостей окремих звуків за ознаками артикуляцій.

Потім досліджуються правила комбінування звуків з урахуванням процесів кількісних та якісних змін, що породжує поняття, які пізніше були названі термінами *акомодація*, *редукція*, *асиміляція*, чергування голосних, зміни звучання на межах складів, що дозволяє вирішити питання про ідентифікацію певних мовних явищ, які ведуть до *формування і логічного пояснення понять фонем і морфофоном*, і лише після цього створюються правила конкретного читання і правила граматики.

В процесі їх пояснення виникають поняття *контексту*, *морфеми*, *кореня* та *афікса*, *словотворення* і *словозміни* (детально про це – 1, с. 78).

Вичленуванню складових частин слова неабиякою мірою сприяв досить ясний морфемний склад слова в санскриті. Паніні дав окремо перелік коренів, супроводжуючи кожен корінь тлумаченням його значення. Морфологічна систематизація в основному виглядає таким чином: всякий корінь здатний приєднувати до себе суфікси часу і особи, всякий *корінь* – *дієслівний*.

Тобто задовго до європейських істориків мови індійський мислитель проводить тезу про пріоритет *дієслівних* твірних основ. Аналізуючи процеси словотворення в санскриті, Паніні вводить поняття *твірної частини* чи *кореня*, *словотворчих* та *словозмінних морфів* (*афіксів*). Дає *поняття нульового афіксу*, називаючи його знищувальним елементом.

Розглядаючи взаємодію мовних елементів, вводить поняття, що в подальшому будуть названі *парадигмою*, *парадигматичними* та *син-*

тагматичними відношеннями. Робить це на основі детального аналізу парадигм іменних суфіксів (родової приналежності імені, суфіксів із значенням нащадків, прізвищ, кольору тощо) і ряду парадигм дієслівних суфіксів (суфікси десяти класів дієслівних основ, виду, модальності, стану). Окремо описуються явища, які не підкоряються загальним закономірностям, наприклад, імена богів або назви деяких реалій (детальніше про це – 1, с. 85-87).

Таким чином, граматики виступає як ідеальна формалізована схема мови, що отримала своє продовження в роботах, які дали підґрунтя для розвитку *лексикології, семантики та етимології*.

Так, у VI ст. н.е. мовознавець **Амара** склав *словник санскриту* з елементами етимологічного аналізу, що широко використовується і сучасними санскритологами.

В *індійському мовознавстві була фактично закладена ідея історичного розвитку мов та їх порівняльно-історичного вивчення*.

Один із послідовників Паніні лінгвіст **Вараручи** (III ст. до н.е.), займаючись вивченням середньоіндійських мов – пракритів, висуває думку про те, що всі факти середньоіндійських мов сходять до одного джерела – санскриту, з форм якого і утворилися всі пракритські. Тим самим він застосовує *порівняльно-історичний метод у мовознавстві* задовго до того, як той набуває поширення в Європі.

Староіндійська лінгвістична наука займалася не тільки *практичним мовознавством* – складанням граматик і словників, описом мови для практичних потреб.

Вона поклала початок і *філософським аспектам мовознавства*. Так, філософ-мовознавець **Бхартхарі** (I ст. н.е.) вивчав філософський аспект *співвідношення речення і думки, ролі слова в мові*. Він вважав речення єдиним неподільним висловом, що виражає єдине неподільне значення, і розглядає всі можливі правильні думки, складені з одних і тих самих понять, тобто обчислює всі трансформації однієї думки з погляду логічного змісту. На думку Бхартхарі, слово є певним абстрактним *інваріантом* (незмінним по відношенню до деяких перетворень, незалежним від фізичних умов), тотожним собі в різних фізичних реалізаціях, воно є не фізичною реальністю, а особливою духовною субстанцією. По суті, тут вже проводиться *розмежування між словом як одиницею мови і слововживанням як одиницею мовленнєвої діяльності*, тобто виникає ідея *лексеми, як інваріанта*, що репрезентується в мовленні різними варіантами.

Таким чином, наука про мову в Стародавній Індії досягла значних результатів. Викликана до життя ідеєю про божественність Священ-

них гімнів і сакральності їх слова, вона виробляє найбільш строгий лінгвістичний підхід до мови, що спирається на ясне розуміння нормативності, системності, економності, інваріантності, що залишається актуальним і в сучасній науці про мову.

Староіндійська лінгвістична традиція мала величезний вплив на грецьке і арабське мовознавство, а в подальшому, коли європейська наука познайомилася з санскритом, і на всю європейську лінгвістику. В. Томсен, визначаючи рівень розвитку староіндійського мовознавства і його роль в науці про мову, підкреслював, що висота, якої досягло мовознавство у індусів, абсолютно виняткова, і до цієї висоти наука про мову в Європі не могла піднятися аж до XIX ст., та й то навчившись багато чому в індійців.

Античне мовознавство

У європейській історіографії під античністю (лат. antiquitas – старовина, давнина) найчастіше розуміють світ греко-латинської цивілізації (до V ст. н.е.). У більш широкому сенсі під античністю розуміють культуру, що формується при становленні будь-якої цивілізації: час створення релігії і філософії, час утворення держав і формування їх ідеологій, час формування окремих видів мистецтв: архітектури, скульптури, музики, живопису тощо, час становлення писемності та літератури.

Теорія іменування.

Антична мовознавча думка середземноморської цивілізації спочатку була складовою частиною філософії, що виходила зі світобачення античних мислителів, які розглядали космос, природу і людину як єдине ціле. Однією з найважливіших частин античної філософії була *теорія іменування*, яка в своїй основі єдина в різних культурних традиціях – індійській, китайській, греко-латинській, що, ймовірно, викликано спільністю поглядів на слово як світовий розум, або логос. Слово дає можливість людині осягати і пояснювати світ, набувати знань, упорядковувати соціальну діяльність людей, з його допомогою людина вчиться правильної поведінки, етики взаємостосунків, формує сакральний досвід. Іменуючи річ, слово виступає як знаряддя, за допомогою якого проводиться дія з іменованою річчю. Іменування в процесі мовлення завжди викликає до життя те або інше відношення одних речей до інших, одних людей до інших або речей до людей, викликає дію або становлення чогось.

Як вияв божественного начала, слово вимагає до себе особливо уважного відношення. Його потрібно правильно створювати і застосовувати, оскільки інакше зруйнується порядок у суспільстві. Люди-

на не повинна вимовляти неправильних слів. Той, хто в своїх справах вживає слова в правильному значенні, добре розбираючись в тонких відтінках змісту, завжди перемагає.

Таким чином, загальний сенс *теорії іменування* полягає в умінні встановлювати гармонійну доцільність суспільства і світовий порядок одночасно. Практичним центром теорії іменування було уміння дати правильне ім'я, назву.

Теорія іменування розділила античних мислителів на два табори. З одного боку висувався термін «*physei*» (*фюзей*) «за природою», тобто стверджувалося, що найменування визначається самою природою предмету. Прихильники іншої точки зору дотримувалися терміну «*thesei*» (*тезей*) «за положенням», що означало встановлення найменування за звичаєм, за умовною угодою самих людей.

Видатні філософи античності взяли участь у дискусії про природу назв.

Так, **Гераклім** (б. 540 – 480 рр. до н.е.) вважав, що кожне ім'я відображає природу речі, що позначається, нерозривно пов'язано з нею і що в іменах розкривається суть речей. Пізніше греко-римська філософська школа стоїків також дотримувалася переконання, що слова «спочатку істинні», відповідають дійсній суті речей та явищ і що, досліджуючи слова, можна проникнути в саму суть речей. На їх думку, слова відтворюють звуки, що видаються предметами, і виражають враження та образи, створені предметами в душі людини.

Надаючи звукам певної семантики, абстрактного (божественного) значення, послідовники Геракліта деякою мірою розвинули поняття, що вже піднімалося в науці давнього світу (граматика Паніні) і що пізніше буде названо (з відповідними філософським ремарками та лінгвістичними уточненнями) *фонемою*.

Демокріт (б. 460 – б. 370 рр. до н.е.) виступав проти природного зв'язку між словом і річчю. Він вважав, що речі позначаються словами не згідно природі самих речей, а згідно звичаю, відповідно до встановлення людей. Прямий характер зв'язку між назвою і предметом заперечувався за допомогою аргументів, що ґрунтувалися на цікавих лінгвістичних спостереженнях і відкриттях, зокрема, на формуванні поняття певних мовних явищ, що пізніше названі термінами *синонімія*, *антонімія*, *омонімія*.

Отже, серед аргументів, що заперечували учення *фюзей* були названі:

– наявність у мові омонімів і багатозначних слів (якщо зв'язок імені і предмету природний, чому тоді одне і те ж слово може зв'язуватися з кількома предметами);

-
- наявність у мові синонімів (чому кілька різних слів позначають один і той самий предмет);
 - можливість зміни іменування предметів (чому, наприклад, раб при продажі його іншому господарю одержує, як правило, нове ім'я);
 - наявність в навколишній дійсності предметів і явищ, які не мають назв.

Ці суперечки відбиті в промовах **Платона** (б. 427 – 347 рр. до н.е.), **Гермогена**, **Сократа**.

Деякі дослідники бачать у цій суперечці *становлення найважливішої антиномії лінгвістики: умовність зв'язку плану виразу з планом змісту мови*, кожний з яких має різну структуру, але обидва не можуть існувати один без іншого і не можуть виявити своєї будови один без іншого; *співвідношення абстрактних одиниць мови та їх конкретних мовленнєвих репрезентантів*.

Граматичне учення.

Античне граматичне учення розвивається безпосередньо з грецьких філософських трактатів, формулюючи свої власні цілі і завдання. Становлення його пов'язане з іменем учня Платона **Аристотеля** (384-322 рр. до н. е.), який вважав, що у завдання граматичного мистецтва входить встановлення норм літературної мови, навчання умінню читати і писати, розуміти прочитане. Для Аристотеля граматики є мистецтвом розуміти поетів та істориків, яке керує головним чином формою мовлення відповідно до аналогії та ужитку.

Якщо Платон в теорії іменування досліджує зв'язок між планом виразу і змісту в мові, де головною є правильність імені, то Аристотель інакше ставиться до мови як до предмету вивчення. На його думку, слово саме по собі не може бути ні істинним, ні помилковим, воно є просто *знак, символ* уявлення. Аристотель вважає, що істина і неправда полягають в з'єднанні і роз'єднанні, тобто вони полягають у побудові з'єднання, сполучення слів.

Ці посилки стали підґрунтям для розвитку *як логічного, так і лінгвістичного* знання:

- вивчення «з'єднання» та «роз'єднання» слів з погляду помилковості та істинності формує *логіку*,
- безвідносно до помилковості та істини – *граматичне мистецтво*.

Іншими словами Аристотель розвиває не тільки логічне учення, але і є засновником *логічного напряму в мовознавстві*.

Досліджуючи варіювання мовного матеріалу, він продовжує ідею божественної константи {що пізніше отримає термінологічну назву *інваріанта* (висвітлював ще індійський філософ Бхартхарі)} слів,

при яких одні і ті ж психологічні уявлення і поняття залишаються незмінними в процесі мислення, обдумування. *Варіанти* слів одержують у нього назву відмінків.

Великим досягненням Аристотеля є подальший розвиток ідеї (закладеної в ученні Паніні) значущої одиниці мови («Поетика»); *виділення одиниць людського мовлення з певними ідеями значущих та службових елементів; визначення речення та його основних чинників, що пізніше отримують термінологічні назви суб'єкта та предиката.*

Серед основних одиниць мови Аристотель називає:

– *елемент* – в сучасному розумінні це звук мовлення; можливо, фонема;

– *склад* – за Аристотелем, поєднання голосного та безголосного елементів;

– *сполучник і член* – в сучасному розумінні, службові частини мови без номінативного значення;

– *ім'я, дієслово, відмінок;*

– *речення* .

Таким чином, в роботах Аристотеля були визначені мовні рівні: *фонемний, складовий, морфологічний, синтаксичний.*

Опис мови, який дав Аристотель, є *початковий етап розвитку античної лінгвістичної теорії.*

Найбільшого розквіту антична лінгвістична традиція досягає в александрійський період, в епоху (334-31 рр. до н.е.) еллінізму, в поселеннях грецьких колоністів в Александрії (Єгипет) і Пергамі (на узбережжі Малої Азії), що мали особливе значення для розвитку філології. В Александрії та Пергамі були створені найбільші сховища рукописів – Александрійська та Пергамська бібліотеки, в яких було зібрано більшість творів грецької науки і літератури, переклади творів східних літератур. У свої кращі часи, до розгрому Александрії арабами в 642 р. н.е., Александрійська бібліотека налічувала понад 700 000 рукописних сувоїв. Тут і працювали грецькі граматисти. Вони ставили перед собою суто практичні цілі: *підтримати норми загальногрецької літературної мови, зберегти грецьку літературну традицію, скласти лексичні і граматичні коментарі до творів Гомера, Софокла, Есхіла та інших авторів і дати цим творам філологічне тлумачення.*

Виконання цих цілей вимагало уточнення, розширення і опису граматичних правил. Центральним питанням граматичної теорії став *опис системи мови, найбільш адекватний різним текстам. У рішенні цього питання намітилися дві співіснуючі тенденції.*

Прихильники однієї з них пропонували описувати форми мови так, щоб в описі *відображався «звичай»* їх застосування, тобто грама-

тика включала б усі характерні для різних діалектів і сфер використання мови слова і форми.

Прихильники іншої тенденції наполягали на *нормативності граматичного опису* мови. Граматика повинна відображати закони побудови правильної мови і вказувати на неправильність вживання слів і форм, виходячи з деяких принципів.

Перший підхід до опису мови одержав назву принципу *аномалії*, другий – принципу *аналогії*.

Суперечка між двома поглядами аналізу мови відома з трактату «Латинська мова» римського ученого **Марка Варрона** (116-27 рр. до н.е.), де вперше чітко розглядаються *проблеми діалектного та нормативного мовлення, поняття літературної норми*.

Найяскравішими представниками александрійської школи граматики є **Аристарх Самофракійський** (215-143 рр. до н.е.), **Діонісій Фракійський** (170-90рр. до н.е.), **Аполоній Дискол** (друга пол. 2 ст. до н.е.).

Аристарх разом зі своїми учнями склав звірений текст творів Гомера. Його учень Діонісій Фракійський, спираючись на досвід своїх попередників, створив першу граматику для римлян «Мистецтво граматики». Пізніше Дискол пише наукове дослідження «Про синтаксис», де на базі грецької мови створює *граматичну систему*, що успадкована сучасним мовознавством через більш пізні латинські та старослов'янські граматики.

Александрійські граматисти детально *розробили вчення про частини мови*, при визначенні яких *враховувал ся їх синтаксична функція, морфологічні властивості (зокрема, словозміни), семантичний аспект*, що абсолютно збережено в сучасному мовознавстві.

Слід зазначити, що, на відміну від давньоіндійських учених, вони не дійшли до морфемного та дериваційного аналізу, не відобразили поняття кореня та афіксів. Давши детальний аналіз звуків в акустичному аспекті, були далекими від поняття ідеї звуку (фонемі), отожднювали звук і букву.

Великий внесок у розробку теоретичних питань мови внесли **Хрисипп** (280-205рр. до н.е.) та **Кратер Мілоський** (2 ст. до н.е.) – представники філософської школи стоїків. Виходячи із розробленого ними логічного принципу двозначності явищ, вони встановили *дихотомію між формою та значенням в мові, започаткували (хоча перші спроби зробили індійські учені) етимологічний аналіз, ввели термін «етимологія»*.

Римські античні мовознавці, по суті, займалися пристосуванням принципів грецької граматики до латинської мови. Серед найбільш

відомих римських граматистів слід назвати **Марка Варрона**, що написав працю «Латинська мова», **Доната** – автора «Граматики латинської мови» (IV ст. н.е.), **Присціана** – автора «Граматичного вчення» (VI ст. н.е.).

Граматики Доната та Присціана донесли до нас в латинізованій формі античну граматичну термінологію, що застосовується і в сучасній лінгвістиці.

Таким чином, греко-латинська граматична традиція характеризується наступними *особливостями формування граматичних правил*:

- звертання тільки до авторитетних текстів, загальнозначущих для всього греко-латинського світу;
- звертання до мовних форм, представлених у різних діалектах;
- врахування як важливого чинника естетичних почуттів творців граматичних правил, що творили на свій розсуд зразкове мовлення на грецькій та латинській мовах;
- застосування принципів аналогії у відповідності до вимог економності, правильності, та досконалості думки, що виражається мовленням.

Китайське мовознавство

До класичної старовини в аспекті розвитку мовознавчої науки належать і досягнення китайських учених, що виявляється перш за все у створенні словників.

Китайська традиція тлумачення граматичної нормативності прослідковується у зіставленні різних наукових праць. Зокрема, Словник нормативності «Ер'я» стверджує, що *правильність мови є данністю, одним з проявів божественного*. Правильність мови диктує та формує вірність мислення, мовлення, а, отже, культури та світосприйняття в цілому.

«Фан'янь» розглядає та аналізує різні тексти як джерело нормативності. Внутрішня мета цього словника полягає в тому, щоб довести: канонічні тексти мають повсякденне, земне джерело. Таким чином, *основи граматичної нормативності ґрунтуються на суспільно-мовленнєвій практиці*. Звідси висновок, що правильність світосприйняття – основа граматичної правильності – має народно-розмовні джерела.

«Шовень цзецзі» йде далі, наполягаючи на тому, щоб *диференціювати правильну суспільно-мовленнєву практику і неправильну*.

Словник «Шимін» торкається найсокровеннішого в давньому мовознавстві – *етимології*, демонструючи семантику лексеми як *вираз божественного через призму людської свідомості, світосприйняття*.

Висновки. Класичне мовознавство, незважаючи на чіткі розбіжності в розумінні задач мовознавства, розумінні граматичної будови та норми у представників різних мовознавчих традицій, демонструє і важливі спільні риси. Зокрема:

– канонічні тексти принципово відділяються від так званих «вulgарних». Під правильним, нормативним мовленням фактично розуміється загальновизнане письмове мовлення, що не залежить від діалектів та жаргонів. Правильність загальновизнаного писемного мовлення формулюється відповідно в граматичних працях;

– джерело правильності загальновизнаного писемного мовлення розуміється в двох аспектах:

а) як загальні принципи побудови системи мови, що дані граматичному мистецтву ззовні або у вигляді канона, сакрального характеру мовлення (Китай, Індія) або естетичної досконалості (греко-латинський світ);

б) як спостереження над текстами, що освячені авторитетом особистості, надзвичайної, але все ж земної (Грамматика Паніні);

– створення граматично правильного літературного мовлення або витікає зі світосприйнятого змісту зразкового тексту, що береться для спостереження та вивчення чи то в сакральній практиці (Індія) чи то в державній ідеології (Китай), або виходить з потреб пізнання та спілкування (греко-латинський світ).

FUNKTIONALE VARIETÄTEN DES DEUTSCHEN

Дисципліна: Стилїстика сучасної німецької мови

Вид лекції: тематична

Дидактичні цілі:

Навчальні: розкрити сутність понять «стиль», «функціональний стиль», «літературна мова», «розмовна мова», «мова преси», «мова реклами»; визначити мету та основні завдання функціональної стилістики; охарактеризувати основні функціональні стилі та продемонструвати сфери їх поширення.

Розвиваючі: формувати пізнавальну активність аудиторії, вміння застосовувати здобуті знання у практичній діяльності.

Виховні: формувати науковий світогляд, шляхом мотивації навчальної діяльності; виховувати інтерес до вивчення стилістики німецької мови.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: лексикологія, практика усного і писемного мовлення німецької мови, лінгвокраїнознавство, методика навчання іноземної мови.

Основні поняття: Stil, Funktionalstil, Kommunikationsbereich, die funktionalen Varietäten, Varietätenklasse.

Навчально-методичне забезпечення: мультимедійна презентація.

План

1. Kurze Charakteristik der deutschen Sprache.
2. Die funktionalen Varietäten im Varietätenraum.
3. Varietätenklassen im deutschen Sprachraum.
4. Beschreibung der funktionalen Varietäten.

Рекомендована література

1. Богатырева Н. А. Стилїстика современного немецкого языка / Stilistik der deutschen Gegenwartssprache / Н.А. Богатырева. – М. : Академия, 2005. – 336 с.
2. Брандес М. П. Стилїстика немецкого языка / М. П. Брандес. – М. : Высшая школа, 1990. – 320 с.
3. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1993. – 248 с.

-
4. Тимченко Є. П. Порівняльна стилістика німецької та української мов / Є. П. Тимченко. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 238 с.
 5. Riesel, Elise Der Stil der deutschen Alltagsrede / Elise Riesel. – Leipzig : Reclam, 1970. – 198 S.
 6. Riesel, Elise Deutsche Stilistik / Elise Riesel, Evgenia Schendels. – Moskau : Hochschulverlag, 1975 – 200 S.

Текст лекції

1. Kurze Charakteristik der deutschen Sprache

Das hier zu behandelnde Thema entstammt einem Zweig der Stilistik: der *Funktionalstilistik*. Die Theorie der funktionalen Stile ist mittlerweile von anderen sprachwissenschaftlichen Disziplinen aufgegriffen worden; Textlinguistik und Varietätenlinguistik (als Zweig der Soziolinguistik) zeigen ein begründetes Interesse. In der Textlinguistik sind es die funktionalstilkonstituierenden Kommunikationsbereiche, die für die Beschreibung des Situationskontextes von Texten und Textsorten als relevant angesehen werden; in der Varietätenlinguistik sieht man in den funktionalen Stilen eine Varietätenklasse: die Klasse der funktionalen Varietäten bzw. *Funktiolekte*. Wenn man mit Kontaktanzeigen und Kochrezepten (in der Presse) so verfährt, gibt man dem Begriff „*Alltagssprache*“, wie er von der Funktionalstilistik bestimmt wird, einen völlig anderen Inhalt. Die Merkmale von Alltagssprachlichkeit leiten sich im funktionalstilistischen Sinne ausschließlich aus der privaten, von dienstlichen oder institutionellen Zwängen befreiten Kommunikation ab und nicht schlechthin aus der privaten Lebenssphäre der Menschen. Außerdem: Kochrezepte können zwar Presstexte sein, sind dann aber keinesfalls pressesprachlich überformt oder von der Pressesprache beeinflusst, denn es handelt sich dabei nicht um eine journalistische Textsorte. Kontaktanzeigen und Kochrezepte – das zeigen die betreffenden Beispieltex te – lassen vielmehr behörden-, dichter- und werbesprachliche Elemente erkennen. Ein weiteres Missverständnis liegt vor, wenn man die Sprache der Politik einem bestimmten Funktionalstil zuschlagen will. *Politische Sprache* begegnet in vielen Kommunikationsbereichen: in der Wissenschaft (Politikwissenschaft), im Journalismus (politischer Journalismus), in der Werbung (politische Werbung), in der Kunst (politische Dichtung). Politische Sprache gibt es natürlich nicht zuletzt im Bereich der Bürokratie (z.B. in Gestalt von Gesetzen zur Regelung politischer Verhältnisse), wo zugleich gruppen- und fachsprachliche Elemente besonders deutlich in Erscheinung treten.

2. Die funktionalen Varietäten im Varietätenraum

Der Varietätenraum ist eine theoretisch hergestellte Varietätenordnung mit:

a. gesellschaftlichen Parametern (Variablen), z.B. ‚Gruppe‘, ‚Region‘, ‚Kommunikationsbereich‘;

b. sprachlichen Großbereichen (Varietätenklassen), z.B. Soziolekten, Regiolekten, Funktiolekten;

c. Untergliederungen von Varietätenklassen in konkrete Varietäten, z.B. Jugendsprache, Vogtländisch, Behördensprache;

d. Dimensionen der Sprachvarianz, die sich aus wechselseitigen Relationen zwischen Variablen und Varietäten(klassen) ergeben, z.B. diastratische, diatopische, diaphasische Dimension oder regionale, mediale usw. Dimension.

Die Sprache ist eine komplexe Erscheinung. Jede Sprache weist nicht nur regionale Unterschiede auf, sie ist auch in sozialer und funktionaler Hinsicht nicht homogen, sondern durch verschiedenartige Varianten gekennzeichnet. Dabei spricht man von der **Schichtung des Wortschatzes**. Dank dieser Schichtung wird die Sprache der vielseitigen Kommunikation einer Sprachgemeinschaft gerecht. Was die deutsche Sprache betrifft, weist sie mannigfaltige Gestalt auf. Sie klingt sehr oft verschieden in vielen Gegenden, verschiedenen Bundesländern. Sie weist unterschiedliche Züge auf je nachdem, ob sie im amtlichen oder privaten Verkehr, im Alltag oder bei feierlichen Anlässen, im Forschungslabor oder auf der Jagt gesprochen wird. So bilden sich ihre besonderen Erscheinungsformen heraus.

Als Abstraktionen werden **verschiedene Schichten** angenommen, die üblicherweise zwischen zwei und vier schwanken: **Dichotomie**: *Dialekt – Hochsprache* **Dreiteilung**: *Dialekt – Umgangssprache – Standardsprache* **Vierteilung**: *Basisdialekt – Verkehrsdialekt – Umgangssprache – Standardsprache* Allerdings ist der Terminus Hochsprache zu ungenau: Man verwendet heute Schriftsprache für vergangene Zeiten und Standardsprache für die Gegenwart und die unmittelbare Vergangenheit.

Man unterscheidet folgende **Erscheinungsformen des Deutschen**:

Schriftsprache (Literatursprache), die als Einheitsprache, Hochsprache, Kultur- oder Standardsprache bezeichnet werden kann, der Polyfunktionalität eigen ist. Diese Erscheinungsform ist im ganzen deutschen Sprachgebiet gültig und verständlich. Diese erstwichtige Erscheinungsform ermöglicht alle Erscheinungen und Vorgänge der objektiven Wirklichkeit auszudrücken und zu beschreiben. Die Schriftsprache erfüllt die kommunikative Funktion für das ganze Volk, ist eine Existenzform der nationalen Kultur, ist die in ganz Deutschland angenommene normalisierte schriftliche und mündliche Form der deutschen Nationalsprache, die sich alle deutschen Territorialdialekte unterordnet.

Umgangssprache/Halbmundart gilt als die zweitwichtigste Erscheinungsform, die als Landschaftssprache, Stadtsprache, Verkehrs- und Alltagssprache bezeichnet wird. Räumlich ist sie gekennzeichnet durch einen regional begrenzten Geltungsbereich, funktional ist sie in erster Linie ein Kommunikationsmittel des mündlichen Verkehrs, und zwar vor allem persönlichen Gesprächs, nicht in offiziellen Situationen. Dabei zerfällt sich diese Erscheinungsform in drei Unterarten: a) hochdeutsche Umgangssprache der gebildeten Schichten des Volkes; b) großlandschaftliche Umgangssprache; c) kleinlandschaftliche (mundartliche) Umgangssprache, die der dritten Erscheinungsform des Deutschen nahe steht.

Als dritte Erscheinungsform der deutschen Sprache gilt **Mundart**, die als Ortssprache, Volkssprache, Alltags- und Haussprache charakterisiert wird.

Die deutsche Sprache ist durch die **Netzsprache** vielfältiger geworden. **Netzsprache**. Im World Wide Web existieren unzählige Sprachen in mündlicher wie schriftlicher Form in den verschiedensten Erscheinungsformen. Als Netzsprache im engeren Sinn wird jener Sprachgebrauch verstanden, der erst durch digitale Kommunikationsmedien entstanden ist. Die Netzsprache ist vom Konzept her mündlich, hinsichtlich der medialen Umsetzung aber schriftlich. Deshalb fließt viel „Sprechsprachliches“ ein, und Orthografie spielt eine nachgeordnete Rolle.

3. Die Varietätenklassen im deutschen Sprachraum

Außer den funktionalen Varietäten bzw. Funktiolekten umfasst der hier abgebildete Varietätenraum folgende Varietätenklassen:

Soziolekte: Als Gruppensprachen gelten u.a. Gruppenjargons (Schüler-, Jugend-, Soldatensprache, Familienjargon), Schichtensprachen, die Sprachen von Freizeitgruppen.

Professiolekte: Neben den Fachsprachen, wie sie sich für die einzelnen Fachgebiete herausgebildet haben, existieren Fachjargons als umgangssprachlich geprägte Professiolekte.

Regiolekte: Hierher gehören Dialekte, regionale Umgangssprachen, Stadtsprachen (Urbanolekte).

Mediolekte: Als Mediolekte gelten a) die Sprech- oder Spontansprache (einschließlich Gesprächssprache) und b) die Schreib- oder Literatursprache. Neben der Variablen ‚Kommunikationskanäle‘ (mündlich vs. schriftlich) ist also eigentlich ein weiteres Situationsmerkmal konstitutiv: die Kommunikationsplanung (spontan vs. vorbereitet). Hinzu kommt, dass Sprechsprachlichkeit auch schriftlich, Schreibsprachlichkeit

auch mündlich realisiert werden kann. Wir knüpfen hier an die Unterscheidung zwischen medialer und konzeptioneller Mündlichkeit bzw. Schriftlichkeit an, wie sie von Koch/Oesterreicher (1985 u.ö.) vorgenommen wurde. Medial schriftliche Sprechsprachlichkeit zeigt sich in Schrifttexten, wo es nicht auf literarisches Ausfeilen ankommt. Beispiele sind Notizzettel, Stichwortzettel, SMS-Texte. Medial mündliche Schreibsprachlichkeit zeigt sich in gesprochenen Texten, die auf schriftlich fixierte und ausgefeilte Texte als Vorlagen zurückgreifen, z.B. bei Eidesformeln, Gebetstexten und Manuskriptvorträgen, sofern sie nicht – was der Rezeptionssituation des Adressaten entgegenkommt – rhetorisch-sprechsprachlich konzipiert sind. Mediolekte sind nicht mit der Mediensprache zu verwechseln.

Emotiolekte: Das traditionelle Stilschichten-Modell umfasst neben der emotional neutralen Stilschicht ‚normalsprachlich‘ die emotional markierten Stilschichten ‚gehoben‘, ‚umgangssprachlich‘, ‚salopp-umgangssprachlich‘, ‚derb/vulgär‘. Ihr Zusammenhang mit sozialen Situationen zeigt sich in der Existenz von Emotionsregeln. Sie besagen u.a., dass die Stilschicht ‚gehoben‘ in feierlichen, festlichen Situationen angemessen ist, während die unterhalb der Normalsprache liegenden Stilschichten dem Gefühlsausdruck bei zwangloser Kommunikation vorbehalten sind. Vom Stilschichten-Modell werden vorrangig Lexeme erfasst, deren konnotative Bedeutung die emotional-wertende Einstellung des Textproduzenten zur sozialen Situation ausdrückt. Darüber hinaus können Lexeme zusätzlich eine emotionale Stilfärbung aufweisen, d.h. eine emotional-wertende Einstellung des Textproduzenten zum benannten Gegenstand, z.B. die Stilfärbungen ‚spöttisch‘ (neunmalklug), ‚scherzhaft‘ (Friedrich Wilhelm statt Unterschrift), ‚Schimpfwort‘, diskriminierendes Schimpfwort‘ (Kanake).

Die im Zentrum des Modells verortete Standardsprache steht in verschiedenen Relationen zu den aufgeführten Varietätenklassen. Sie steht als Gemeinsprache in Opposition zu den Gruppen- und Fachsprachen, die man unter dem Begriff „Sondersprachen“ zusammenfassen kann, als Hochsprache in Opposition zu den Regiolekten. Sie ist als Schreib-/ Literatursprache selbst ein Mediolekt und als Normalsprache die Bezugsgröße für die emotional markierten Stilschichten. Hinzuweisen ist auch darauf, dass es nationale Ausprägungen der Standardsprache geben kann. So gibt es neben dem deutschen Standarddeutsch in Deutschland das *österreichische Standarddeutsch* und das *Schweizerhochdeutsch*. Selbst innerhalb eines nationalen Verbandes kann die Standardsprache territorial bedingte Differenzierungen aufweisen; man denke an standardsprachliche territoriale Dubletten wie Esse und Schornstein, Samstag und Sonnabend, Re-

chen und Harke, die in verschiedenen Regionen Deutschlands bevorzugt verwendet werden.

Varietäten haben, wenn man sich das sprachliche Erscheinungsbild betrachtet, verschiedene *Domänen*. Regiolekte sind vor allem an phonologischen Besonderheiten erkennbar; es handelt sich um *Lautsprachen*. Die Domäne der Sozio-, Professio- und Emotiolekte liegt im lexikalischen Bereich; es sind *Wortsprachen*. Bei den Mediolekten spielt die Syntax eine größere Rolle als alles andere, so dass man hier von *Satzsprachen* sprechen kann.

4. Beschreibung der funktionalen Varietäten

Alltagssprache. *Funktionale Charakteristik:* „Alltag“ fassen wir mit Riesel als einen Kommunikationsbereich auf, in dem die Menschen privat, von dienstlichen oder institutionellen Zwängen befreit miteinander kommunizieren. Hauptfunktion der Alltagssprache ist es demzufolge, Kommunikationsmittel im privaten Umgang miteinander zu sein. Entscheidend ist nicht die Privatheit der Lebenssphäre schlechthin; sondern die Privatheit bei der Pflege von Kontakten, beim Besprechen familiärer Angelegenheiten, bei der Freizeitgestaltung usw. *Kommunikative Rahmenbedingungen der Alltagskommunikation:* Die Kommunikationspartner begegnen sich in ihren Alltagsrollen als Mutter und Sohn, Ehefrau und Ehemann, Freundinnen, Clubmitglieder, Kollegen, Kommilitonen, Wohnungsnachbarn usw. Die Beziehungen sind stets rein privater Natur. Es gibt keine spezifischen Kommunikationsgegenstände. Der Kommunikationskanal ist vorwiegend mündlich. *Gattungssprachen:* Mit Riesel kann man unterscheiden: Alltagssprache im Familien- und Freundeskreis; Alltagssprache im Berufsleben, sofern die Beziehung nichtdienstlicher Art ist (etwa in der Pausenkommunikation); Alltagssprache im kommunikativen Verkehr mit Fremden (ohne jegliche offizielle Bindung). *Text- und Gesprächssorten:* Privatgespräch (im Familien- und Freundeskreis, auf Partys, in der Clique, im Wartezimmer usw.), Privatbrief und Grußkarte, Tagebuch, Wegauskunft u.a.

Wissenschaftssprache. *Funktionale Charakteristik:* Hauptfunktion der Wissenschaftssprache ist es, Kommunikationsmittel zu sein bei der Verbreitung von Forschungsergebnissen aus den verschiedensten Wissenschaftszweigen sowie bei der Erklärung der gewonnenen Erkenntnisse über die Welt. *Kommunikative Rahmenbedingungen der Wissenschaftskommunikation:* Die Kommunikationspartner begegnen sich entweder als Fachleute (Wissenschaftler) oder als Fachleute und Studierende oder als Fachleute und Laien. Kommuniziert werden Erkenntnisse über die Welt in Gestalt von Regeln bzw. Gesetzmäßigkeiten, Typologien, Klas-

sifizierungen u. dgl. Der Kommunikationskanal ist vorwiegend schriftlich. *Gattungssprachen*: Mit Riesel/Schendels kann man unterscheiden: die akademische Wissenschaftssprache; die populärwissenschaftliche Sprache (sie dient der Umsetzung wissenschaftlicher Erkenntnisse in die Vorstellungswelt von Laien). *Text- und Gesprächsarten*: Dissertation, Magisterarbeit, Monographie, Zeitschriftenaufsatz, Rezension, Forschungsbericht, wissenschaftliches Gutachten, Abstract, Lexikonartikel, wissenschaftliche Diskussion, Vorlesung, Hochschullehrbuch, Seminarreferat, -gespräch u.a.

Pressesprache. *Funktionale Charakteristik*: Pressesprache ist eine Kommunikationsform, die sich im Rahmen des journalistischen Mediums Zeitung herausgebildet hat. Ihre Zweckbestimmtheit resultiert aus Aufgaben, die dem Journalismus in der Gesellschaft zukommen: über aktuelle und die Öffentlichkeit interessierende Ereignisse zu informieren und meinungsbildend zu wirken, d.h. einen Beitrag zur öffentlichen Meinungsbildung zu leisten. *Kommunikative Rahmenbedingungen der Pressekommunikation*: Die Textproduzenten sind im Wesentlichen Journalisten und damit institutionell eingebunden (in eine Redaktion, Agentur u.a.). Der Rezipientenkreis besteht aus einem sozial heterogenen Massenpublikum, innerhalb dessen evtl. besondere Zielgruppen erreicht werden sollen. Journalisten und Rezipienten befinden sich in einer je anderen Situation. Die Journalisten befinden sich im Dienst, die Rezipienten nicht. Der Kommunikationskanal ist schriftlich. *Gattungssprachen*: In Anlehnung an Lüger lassen sich unterscheiden: Pressesprache als Sprache einzelner Zeitungstypen (seriöse Presse, Boulevard- bzw. Regenbogenpresse, Tageszeitungen); Pressesprache als Sprache einzelner Publikationsorgane (DER SPIEGEL, BILD); Pressesprache als Sprache von Zeitungssparten bzw. -rubriken (Politik, Wirtschaft, Kultur, Sport, Lokales u.a.). *Text- und Gesprächsarten*: Nicht alle Zeitungstexte sind bekanntlich journalistische Texte: Wetterberichte, Kontakt-, Stellen- und Werbeanzeigen, Rätsel, Kochrezepte, Fortsetzungsromane u.a. weisen keine Merkmale der journalistischen Formung auf. Andererseits tragen Texte von Nichtjournalisten (Kommentare von politischen Publizisten, Leserbriefe, Meinungsumfragen) durchaus zur Erfüllung der journalistischen Aufgaben bei und sind deshalb einzubeziehen. Sie werden häufig auch redaktionell bearbeitet. Als journalistische Text- und Gesprächsarten gelten u.a.: Zeitungsnachricht, Zeitungsbericht, Leitartikel, Pressekommentar, Kunstkritik, Kolumne, Essay, Glosse, Porträt, Story, Reportage, Interview.

Werbsprache. *Funktionale Charakteristik*: Werbesprache ist ein Kommunikationsmittel zur Anpreisung von Produkten, Dienstleistungen, Veranstaltungen, politischen Ideen usw. Die Textrezipienten (Adres-

saten) von Werbekommunikation sollen sich für ein bestimmtes Produkt, eine bestimmte Dienstleistungsfirma, eine bestimmte Partei usw. entscheiden. *Kommunikative Rahmenbedingungen der Werbekommunikation:* Die Kommunikationsteilnehmer treten nicht direkt miteinander in Verbindung. Um möglichst viele Textrezipienten (Adressaten) zu erreichen, wird nicht nur der öffentliche Straßenraum, sondern es werden auch die journalistischen Medien genutzt. *Gattungssprachen:* Es ist zumindest zu unterscheiden zwischen der Sprache der kommerziellen Werbung (Reklamesprache) und der Sprache der politischen Werbung (Propagandasprache). Eine Differenzierungsmöglichkeit der Reklamesprache besteht darin, Teilbereiche der kommerziellen Werbung ins Auge zu fassen: Auto-, Getränke-, Kosmetik-, Medikamenten-, Haushaltsgeräte-, Möbel-, Textilwaren-, Uhrenwerbung usw. *Text- und Gesprächsarten:* Werbeanzeige, -plakat, -brief, -spot, Flyer, Trailer, Versandhauskatalog, Wahlkampfrede, Wahlprogramm, TV-Wahlkampfduell u.a.

Schlussbemerkungen. In einer arbeitsteilig organisierten Gesellschaft haben sich für spezielle kommunikative Aufgaben spezielle Sprachverwendungsmuster, die Auswahl und Kombination von Sprachvarianten bzw. -mitteln betreffend, herausgebildet. Der Zusammenhang von Sprache und Gesellschaft kommt also hier auf besondere Weise zum Tragen: als wechselseitiger Aufeinanderbezug von Kommunikationsbereichen (Alltag, Kunst, Wissenschaft, Bürokratie, Journalismus, Werbung) und Sprachvarianten, die funktionale Teilsprachen einer Einzelsprache konstituieren.

PHRASEOLOGISMUS UND PHRASEOLOGIE

Дисципліна: Німецька фразеологія

Вид лекції: тематична

Дидактичні цілі:

Навчальні: розкрити сутність понять „Phraseologie“, „Phraseologismus“, „Idiom“; визначити мету та основні завдання фразеології; виявити особливості розмежування вільних та сталих словосполучень; проаналізувати основні ознаки фразеологізму як одиниці вивчення фразеології.

Розвиваючі: формувати пізнавальну активність аудиторії, вміння застосовувати здобуті знання у практичній діяльності.

Виховні: формувати науковий світогляд, шляхом мотивації навчальної діяльності; виховувати інтерес до вивчення фразеології німецької мови.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: лексикологія, стилістика, практика усного і писемного мовлення німецької мови, лінгвокраїнознавство, методика навчання іноземної мови.

Основні поняття: Phraseologie, Phraseologismus, Idiomatik, Idiom, Phraseographie, Phraseodidaktik, freie Wortverbindungen, feste Wortverbindungen.

Навчально-методичне забезпечення: мультимедійна презентація.

План

1. Phraseologie als linguistische Disziplin. Der Begriff und der Gegenstand der Phraseologieforschung.
2. Kurze Einführung in die Geschichte der Phraseologieforschung.
3. Der Begriff „Phraseologismus“, „Idiom“.
4. Die Merkmale der Phraseologismen.

Рекомендована література

1. Віталіш Л. П. Фразеологія німецької мови : Практикум / Л. П. Віталіш. – Львів : ПАІС, 2007. – 140 с.
2. Гінка Б. І. Лексикологія німецької мови : лекції та семінари : навч. посіб. для студентів-германістів. – вид. 2-е, переробл. і доп. / Б. І. Гінка. – Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка, 2008. – 280 с.

3. Кудіна О. Ф. Перлини народної мудрості : посіб. для студ. та викл. вищих навч. закл. / О. Ф. Кудіна, О. П. Пророченко. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2005. – 320 с.
4. Німецько-український фразеологічний словник – в 2-х т. / укл. В. І. Гавриш, О. П. Пророченко. – К. : Рад. шк., 1981.
5. Чернышева И. И. Фразеология современного немецкого языка / И. И. Чернышева – М. : Высшая школа, 1970. – 200 с.
6. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache – 2. durchges. und erg. Auflage./ W. Fleischer. – Tübingen : Niemeyer-Verlag, 1997. – 299 S.
7. Duden. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. – Bd. 11, überarb. und aktualisierte Auflage. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich : Dudenverlag, 2008.
8. Hessky R. Deutsche Redewendungen. Ein Wörter- und Übungsbuch für Fortgeschrittene / R. Hessky, S. Ettinger. – München, 1997.

Текст лекції

1. Phraseologie als linguistische Disziplin.

Der Begriff und der Gegenstand der Phraseologieforschung

Der Terminus „**Phraseologie**“ ist nicht eindeutig. Nach Wolfgang Fleischer ist Phraseologie in zwei Bedeutungsvarianten geläufig:

1) sprachwissenschaftliche Teildisziplin, die sich mit der Erforschung der Phraseologismen beschäftigt;

2) Bestand (Inventar) von Phraseologismen in einer bestimmten Einzelsprache.

Deswegen spricht man über die „**Phraseologie im engeren Sinne**“ (der Gegenstand wären nur Idiome, d. h. solche festen Wortverbindungen, die idiomatisch, morphosyntaktisch und lexikalisch-semantisch stabil, polylexikalisch und bildhaft sind) und über die „**Phraseologie im weiteren Sinne**“ (deren Gegenstand wären alle festen Wortverbindungen, darunter Kollokationen, Sprichwörter, Zitate, kommunikative Formeln, Kinegramme usw.).

Phraseologie ist die Lehre von allen festen Wortverbindungen, die im System und im Satz die Funktionen von Einzelwörtern (von Lexemen) erfüllen und ihre Bedeutungen bekommen können.

Also, **der Gegenstand der Phraseologie sind alle festen Verbindungen (sowohl Phraseologismen, Idiome als auch Sprichwörter, geflügelte Worte, Gruß-, Abschiedsformeln, klischeehafte Sätze, Termini usw.).**

Neben dem Terminus „Phraseologie“ findet sich auch der Terminus „Idiomatik“. Die **Idiomatik** untersucht nur idiomatische, feste, polylexikalische, bildhafte und als ein Wort aus dem mentalen Gedächtnis

reproduzierbare Wortverbindungen. Die Idiome bilden die absolute Mehrheit der festen Wortverbindungen.

Die Phraseographie beschreibt und präsentiert feste Wortverbindungen in den phraseologischen Wörterbüchern.

Außerdem ist in den letzten Jahren der Bereich der **Phraseodidaktik** entstanden, deren Untersuchungsobjekt die folgenden Fragen bilden:

- Wann beginnen Kinder Phraseologismen zu erwerben und sie bewusst zu gebrauchen?
- Im welchen Alter muss man damit beginnen, den Kindern Phraseologismen beizubringen?
- Welche Phraseologismen erlernt das Kind bzw. der Schüler am leichtesten?
- Welche sind die geeignetsten Methoden die Phraseologismen im Fremdsprachenunterricht didaktisch den Lernenden beizubringen?

2. Kurze Einführung in die Geschichte der Phraseologieforschung

Der Zweig der Linguistik, der sich mit dem „*Vorgeformten*“ der Sprache beschäftigt, nennt sich, Harald Burger zufolge, Phraseologie. Die Phraseologieforschung geht weit zurück, vor allem in der slawischen Sprache. Das bereits 1909 publizierte, grundlegende Werk von Charles Bally, „*Traité de stylistique française*“, das phraseologische Phänomene untersucht, wurde in der Sowjetunion rezipiert, doch danach fand die Phraseologie der germanischen und romanischen Sprachen für ungefähr ein halbes Jahrhundert kaum mehr Beachtung. In der Germanistik hatten sich Forscher bis in die ersten Jahrzehnte nach dem Zweiten Weltkrieg mit Sprichwörtern und Redensarten beschäftigt. Dies hatte schon 1604 angefangen. Die älteste deutsche Sprichwortsammlung stammt aus diesem Jahr. Von der Nachkriegszeit an bis in die 1970er Jahre wurden Phraseologismen in der deutschen Sprache hauptsächlich von Forschern aus der ehemaligen DDR, so z.B. von Klappenbach, untersucht. Diese sind jedoch für diese Arbeit nicht relevant, da wir uns nur mit einigen der untenstehenden Forscher beschäftigen werden. Sie zählen zu den aktuellsten Forschern im Bereich Phraseologie.

In den 1970er und 1980er wurde die deutsche Phraseologie zunehmend zum Forschungsgegenstand. Laut Christine Palm ist das Jahr 1982 durch das Erscheinen von abschließenden Untersuchungen, die die weiteren Diskussionen der Phraseologie bestimmen, ein entscheidendes Jahr für die Phraseologieforschung. „*Forscher wie Harald Burger, Wolfgang Fleischer und Gertrud Gréciano haben das phraseologische Material gesammelt,*“ und mit ihren Gruppierungen sind viele Unklarheiten beseitigt worden. Auch das „*Handbuch der Phraseologie*“ von Annelies Buhofer, Ambros

Sialm und Harald Burger erschien in diesem Jahr. W. Fleischer trug im selben Jahr mit „*Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*“ zur Forschung in der Phraseologie mit bei. Auch nach dem Jahr 1982 haben sowohl Burger als auch Fleischer viel zur Phraseologieforschung beigetragen. 1995 hat Christine Palm das Buch „*Phraseologie – eine Einführung*“ veröffentlicht, das „*einen ersten Einblick in die vielfältigen Fragestellungen der heutigen Phraseologieforschung vermittelt*“, und somit für diese Arbeit von Bedeutung ist. Das Buch basiert zum größten Teil auf Burger und Fleischer. Da die oben genannten Forscher in ihren Büchern eine unterschiedliche Terminologie anwenden, wird in dieser Arbeit zuerst einleitend die Terminologie, die wir verwenden werden, dargestellt.

3. Der Begriff „Phraseologismus“, „Idiom“

Es ist üblich, in der Sprache zwei große Gruppen von Wortverbindungen zu unterscheiden: **freie** (syntaktische) und **nicht freie** (oder **stehende** bzw. feste).

Freie Wortverbindungen werden gewöhnlich nach den grammatischen Regeln jeweiliger Sprache *aus den einzelnen Wörtern gebildet*, deren allgemeine Bedeutung aus Bedeutungen der Wörter besteht, die diese Verbindung zusammensetzen und grammatisch sowie semantisch miteinander verbunden sind. Freie Wortverbindungen entstehen im Redestrom in als neue, d.h. sie werden in unserem Gedächtnis als fertige Einheiten nicht gespeichert.

Die folgenden Wortgruppen **zählt man nicht zu den Phraseologismen**:

1. Mehrteilige Präpositionen (*von ... bis/ her*).
2. Doppelkonjunktionen (*insofern ... als, entweder ... oder*).
3. Präpositionale Konstruktionen, die in die Funktion komplexer Präpositionen hinübergewachsen sind (*in Anbetracht*), was sich schließlich auch orthographisch reflektieren kann in Kleinschreibung des ursprünglichen Substantivs (*in Betreff auf, in/von seiten*) bzw. in Zusammenschreibung der ganzen Konstruktion (*anhand*).
4. Analytische Flexionsformen:
 - a) zusammengesetzte Verbformen: *er hat geweint*;
 - b) die Konstruktionen aus *Artikel + Substantiv*;
 - c) der adverbiale Superlativ (*am besten, aufs herzlichste*).
 - d) („echte“) reflexive Verben (*sich aalen*). Sie werden als ein Wort aufgefasst und daher ebenfalls ausgeklammert;
 - e) die feste Bindung eines präpositionalen Verknüpfungselements an ein Verb (Rektion), wie z. B. *warten auf jmdn.* u. ä., ist kein phraseologisches Phänomen.

Metaphorische Komposita wie *Himmelfahrtskommando*, *Papierkrieg* sind keine Phraseologismen, weil sie keine Mehr-Wort-Struktur aufweisen.

Im Unterschied zu den freien Wortverbindungen werden **die festen** (stehenden) **Wortverbindungen** im Redestrom nicht gebildet, sondern sie werden als fertige Einheiten immer reproduziert. In den meisten Fällen entstehen sie in Folge der semantischen Umwandlung (Transformation) der gewöhnlichen freien Wortverbindungen. Um fest (oder stehend) zu werden muss jeweilige Verbindung drei Stadien durchlaufen: a) fixierte Aneignung; b) im Gedächtnis behalten zu werden und c) Reproduzierbarkeit erlangen (Hawryn S.H.).

Diese Wortverbindungen haben auch ganz unterschiedliche grammatische (syntaktische Strukturen). Manche haben als festen Bestandteil **ein Verb**: Herzklopfen *bekommen*, sich zur Wehr *setzen*, die Flucht *ergreifen*.

Andere gehen eine Verbindung aus **Adjektiv und Substantiv** ein: *das leibliche Wohl*, *offenes Geheimnis*, *höhere Gewalt*. Oder es entstehen Wortgruppen mit **adverbialer** Struktur: *unter Ausschluss der Öffentlichkeit*, *im Großen und Ganzen*.

Verwendungen terminologischer Begriffe. Die Klassifikation fester Wortverbindungen ist gleichfalls viel diskutabel und unterschiedlich gehandhabt, ebenso die Bezeichnung dieser vielfältigen Erscheinung.

Aus diesem Grunde müssen wir zuerst auf die Grundbegriffe der Phraseologie eingehen. Am Anfang der achtziger Jahre wurden in der Phraseologie über tausend spezifische Termini verwendet, z.B. *Wendung*, *festes Syntagma*, *Wortgruppenlexem*, *Paralexem*, *feste Wortverbindung* *sprichwörtliche Redensart* u. a.

Das terminologische Chaos beschrieb H. Schemann, indem er die populärsten Termini präsentierte: „*fertige geprägte Ausdrücke, idiomatische Ausdrücke, phraseologische Ausdrücke, redensartliche Ausdrücke, stehende Ausdrücke, komplexe Einheiten, phraseologische Einheiten, Fertigbauteile, erstarrte Formeln, sprachliche Formeln, erstarrte Fügungen, feste Fügungen, phraseologische Fügungen, Gebrauchsmetaphern, sprachliche Gebrauchsmuster, feststehende Gebrauchsmuster, Idiome, Idiotismen, Idioms, Phraseme, Phraseologismen, bildliche Redensarten, feste Redensarten, Redensarten, sprichwörtliche Redensarten, stehende Redensarten, feste Redewendungen, metaphorische Redewendungen, sprichwörtliche Redewendungen, stehende Redewendungen, geprägte Scheidemünzen, Sprachformeln, vorgeformte Sprachwendungen, autonome Syntagmen, feste Syntagmen, formelhafte Verbindungen, phraseologische Verbindungen, feste Wendungen, fest gefügte Wendungen, stehende*

Wendungen, stereotype Wendungen, geformte Wortblöcke, feste Wortgruppen, erstarrte Wortverbindungen, phraseologische Wortverbindungen, stehende Wortverbindungen, feste phraseologische Wortverknüpfungen und viele andere“.

Erst vor einem Jahrzehnt wurde dieses Chaos beendet und seitdem herrscht im deutschsprachigen Forschungsraum eine einheitliche Terminologie. Es dominieren die Termini **Phraseologismus**, **Phrasem** und **Idiom**, die alle festen Wortverbindungen repräsentieren. Synonym dazu wird **phraseologische Einheit** verwendet.

International verbreitet sind heute Ausdrücke, die auf lateinischer oder auf griechisch. zurückgehen: **Phraseologismus**, **Phrasem**, **Idiom**.

1. Unter Redewendungen oder Phraseologismen (latinisierte Form des griechischen Wortes φρασεολογισμός, fraseologismós, von altgriechisch phrazein – anzeigen, vortragen und griechisch-neulateinisch logismós/logismus – die Wortbildung) versteht die Sprachwissenschaft eine zu einer festen Form verwachsene Folge lexikalischer Einheiten (Komponenten). I. I. Černyševa definiert **Phraseologismen** als „feste Wortkomplexe verschiedener syntaktischer Strukturtypen mit singulärer (одинарный) Verknüpfung der Konstituenten, deren Bedeutung durch eine vollständige oder teilweise semantische Transformation Komponentenbestandes entsteht“.

H. Burger behauptet, dass als „Phraseologismus“ bezeichnen wir eine Verbindung von zwei oder mehr Wörtern dann, wenn die Wortverbindung in der Sprachgemeinschaft, ähnlich wie ein Lexem, aber als feste Verbindung gebräuchlich ist“. Für die einzelnen Wörter, die ein Phraseologismus umfasst, hat sich der Begriff „Komponente“ durchgesetzt, aber auch von Konstituenten zu sprechen, ist üblich. Ein Phraseologismus enthält mindestens zwei Komponenten, so dass als wichtiges Merkmal die Polylexikalität gilt.

2. Daneben verwendet man noch das Synonym **Phrasem** (lit. frazema). Dieser Terminus wurde analog den Termini *Phonem*, *Morphem*, *Lexem* gebildet und wird seit 1964 von der russischen Phraseologieforscherin I. I. Černyševa verwendet. Heute wird der Terminus Phrasem sehr selten verwendet.

3. Ein dritter von allen akzeptierter Terminus ist die Bezeichnung **Idiom**. *idioma* – „Eigentümlichkeit, Besonderheit“. Er bezeichnet Phraseologismen, die folgende Hauptmerkmale aufweisen: Idiomatizität, Stabilität, Polylexikalität und Reproduzierbarkeit. Als Synonym des Terminus *Idiom* galt *Phraseolexem*, ein Terminus von W. Fleischer der heute allerdings beinahe ausgestorben ist.

4. Die Merkmale der Phraseologismen

Die Definition „der Phraseologismus“ umschreibt die zwei wesentlichen Merkmale eines Phraseologismus – *Polylexikalität* („zwei oder mehr Wörter) und *Festigkeit* („als feste Wortverbindung“).

Phraseologismen enthalten auch **die folgenden Merkmale**: *Idiomatizität*, *Lexikalisierung*, *Bildlichkeit*, *Bildhaftigkeit*, *Vagheit*, *Expressivität*. Über die wichtigsten von diesen Merkmalen wollen wir ein bisschen ausführlicher sprechen.

1. Die Idiomatizität ist [...] eine der grundlegendsten Eigenschaften eines Phraseologismus überhaupt. Man könnte sogar so weit gehen und behaupten, **dass es ohne Idiomatizität keine Phraseologie gäbe**. Die Idiomatizität benennt den Grad, in dem die Bedeutung eines Phraseologismus noch oder nichttransparent ist, d.h. aus seinen Komponenten erschlossen werden kann.

Idiomatizität ist jene Eigenschaft eines Phraseologismus, die es unmöglich macht, die Gesamtbedeutung einer Redewendung aus der Bedeutung ihrer einzelnen Komponenten zu erschließen.

Zum Beispiel „*jemand kauft die Katze im Sack*“ Selbst wenn einer Person die einzelnen bedeutungstragenden Komponenten dieses Ausdrucks – also „*kaufen*“, „*Katze*“ und „*Sack*“ – bekannt sind, so wird die Person aller Voraussicht nach nicht in der Lage sein, den Phraseologismus richtig zu interpretieren. Schließlich hat die phraseologische Bedeutung nichts mit einer gekauften Katze in einem Sack zu tun. Die wörtliche Bedeutung weicht also enorm von der phraseologischen Bedeutung ab.

Neben diesen vollidiomatischen Wendungen gibt es unterschiedliche Grade. **Der Grad der Idiomatizität** kann unterschieden sein.

Ein Phraseologismus ist **(voll)idiomatisch**, wenn keine seiner Komponenten einen Hinweis auf die Bedeutung gibt. Anderer Begriff für (voll)idiomatisch ist „nicht motiviert“: *ein alter Hase* – ein erfahrener Mensch, *eine lahme Ente* – ein Mensch ohne Initiative.

Sind bei einem Phraseologismus einzelne Komponenten in ihrer Bedeutung erhalten, spricht man von „**teil-idiomatischen**“ Phraseologismen. Dazu gehören Phraseologismen, wie:

<i>diebische Elster</i>	– diebische Frau
<i>eine Schraube ohne Ende</i>	– eine Angelegenheit ohne Ende
<i>faule Ausrede</i>	– wenig überzeugende Ausrede.

Nicht-idiomatisch sind Phraseologismen, wenn alle Komponenten transparent (motiviert) sind.

Sie werden als **Phrase, Klischee, Schablone, Stereotyp** bezeichnet. Diese Arten von Wortverbindungen entstehen oft im Stil der Massenkommunikation Zeitung, Rundfunk. Sie fungieren vielfach

als Benennungseinheiten, als „Formeln“. Mit dem Auftreten einer Komponente (*die Gelegenheit*) erwartet man die zweite Komponente (*benutzen um ...*). Dazu zählen auch:

- unvertauschbare Wortverbindungen: *in Hülle und Fülle*, *Freud und Leid*

- Klischees in Massenmedien: *wie aus gut unterrichteten Kreisen verlautet*

Oft wird die idiomatische Bedeutung **durch ein Bild (Metapher) vermittelt**. Das Bild, das mit der Wendung vermittelt wird, hat keine Beziehung zur Bedeutung der Wortverbindung:

ins Fettnäpfchen treten – bei jemandem Verärgerung
hervorrufen

das Heft in der Hand haben – die Macht haben

in die Binsen gehen – verschwinden

Neben der Idiomatisierung mit Hilfe von Metaphern existiert auch eine Reihe von Verbindungen, die in der Alltagssprache häufig sind, in den Sammlungen von Redensarten aber selten enthalten sind und dem Nichtmuttersprachler Schwierigkeiten bereiten:

etwas nicht von sich geben können – sich nicht ausdrücken können

jemanden auf andere – jemanden ablenken,

Gedanken bringen zerstreuen

nichts geben auf etwas – keinen Wert legen auf etwas.

Lässt sich ein Phraseologismus semantisch nicht aufgliedern, d.h., dass beide Komponenten phraseologisch gebunden sind, wie: *Kohldampf schieben* – Hunger haben, *jemandem einen Bären aufbinden* – j-m etwas Unwahres sagen, *etwas übers Knie brechen* – voreilig handeln.

2. Stabilität – Festigkeit – Fixiertheit

Stabilität bezeichnet die Fixiertheit eines Phraseologismus in Form einer Wortgruppe, eines Satzes, eines Textes.

Phraseologismen sind „feste Wortverbindungen einer Sprache“. Der Ausdruck ist formal insofern fest, als man die Nomina nicht umstellen kann, sonst würde die idiomatische Bedeutung zerstört. Lexikalisch ist er fest, insofern man die Komponenten nicht austauschen. Die Festigkeit der Phraseologismen kann graduell verschieden sein.

So ist beispielsweise man kann sagen *„jemand spielt mit jemandem Katz und Maus“*, aber nicht *„jemand spielt mit jemandem Katz und Hund“*, obwohl die syntaktische Struktur dieser beiden Ausdrücke haargenau dieselbe ist.

Was sind die Gründe der Stabilität? Im Rahmen der Sprachwissenschaft ist es unmöglich, die wahren Gründe der Formierung der Stabilität festzustellen, denn die Gründe tragen meistens außersprachlichen Cha-

rakter. Hier spielt u. a. die kulturelle Wertigkeit der Quelle eine wichtige Rolle. Viele Phraseologismen entstanden aus den Texten der Bibel heraus, aus der schöngeistigen Literatur, im Englischen – aus den Werken Shakespears, im Deutschen – aus denen Goethes und Schillers. Dabei spielt wiederum der kulturell-historische Kontext eine große Rolle.

Zur Eigenschaft von Phraseologismen gehört es, dass „diese Stabilität auf systematische Weise „instabil“ sein kann (Variation / usuell, Modifikation/ okasionell, Abweichung, Wortspiel)“. Der Großteil der festen Wortverbindungen lässt aber Ersetzungsmöglichkeiten zu, nämlich bei der Variation und Modifikation. Einige Beispiele:

Variationen im Bereich des Artikels: *jm. Feuer unter dem/ unterm Hintern machen; jn./etw. auf das/ aufs/ auf ein Abstellgleis schieben; auf dem/ (s)einem hohen Ross sitzen; die/ seine Hände auf etw. halten;*

Variationen beim Adjektiv und Pronomen: *etw. in rosigem/im rosigsten Licht sehen; jm. eine/ eins/ ein Ding bewilligen; jm. eins/ was auf die Nase geben.*

Alternative Verwendung von Negationselementen *kein/nicht: kein/nicht gerade ein großes Licht sein; weder/nicht aus noch ein wissen.*

3. Lexikalität

Eine weitere Eigenschaft von Phraseologismen stellt die Lexikalität dar, womit *die Eintragung eines Phraseologismus in einem Lexikon* gemeint ist. Durch das Nachschlagen im Lexikon kann der genau Wortlaut, die Bedeutung und teilweise sogar die Herkunft einer Redewendung mühelos recherchiert werden.

Während Idiomatizität und Stabilität in der Literatur als grundlegende Eigenschaften eines Phraseologismus angesehen werden, wird die Lexikalität nicht von allen Wissenschaftler als typisches Charakteristikum genannt. Ein möglicher Grund könnte sein, dass neuere Phraseologismen wie beispielsweise „*jemandem stürzt der Computer ab*“ oder „*jemand fährt den Computer hoch*“ zunächst nicht in einem Lexikon verzeichnet sind. Dies hängt damit zusammen, dass die deutsche Sprache eine lebende Sprache ist und somit ständig neue Wörter beziehungsweise Phraseologismen entstehen, welche erst im Lauf der Zeit in ein Lexikon aufgenommen werden. Jedenfalls könnte dies ein Argument sein, weshalb einige Autoren die Eigenschaft der Lexikalität nicht explizit bei den Merkmalen von Phraseologismen anführen.

4. Reproduzierbarkeit

Phraseologismen sind feste Wortverbindungen, die en bloc wieder und wieder wiederholt werden. „Die Reproduzierbarkeit der fertigen Konstruktion bei ihrer Verwendung in der Kommunikation [...] wird nicht selten als das entscheidende Kriterium [...] überhaupt betrachtet“.

Bei den Phraseologismen geht es nicht generell um Wiederholung, sondern speziell um die Wiederholung bestimmter Verbindungen.

Zum Beispiel das Wort „Eisen“, so findet man unter diesem Eintrag die folgenden Phraseologismen, welche es nur mehr wiederzugeben gilt: *jemand hat zwei /mehrere/ noch Eisen im Feuer; jemand beißt bei jemandem auf Eisen; jemand steigt /tritt in die Eisen; jemand wirft etwas /jemanden zum alten Eisen.*

5. Polylexikalität

Zuerst entsteht die Frage, aus wie vielen Wörtern eine phraseologische Einheit bestehen muss. Gewöhnlich lautet die Antwort: aus mindestens zwei Wörtern. Die Frage können wir noch präzisieren: aus wie vielen Wörtern besteht **die untere Grenze** und **die obere Grenze** der Anzahl an Wörtern eines Phraseologismus? Und so entsteht das Problem der Wortanzahl eines Phraseologismus.

Die Eigenschaft der Polylexikalität bezieht sich auf die Anzahl der Wörter, welche ein Phraseologismus umfasst. Vergleicht man einige der bereits angeführten Phraseologismen wie „jemand kauft die Katze im Sack“, „jemand bricht einen Streit vom Zaun“ oder „jemand malt den Teufel an die Wand“ miteinander, so kann man unschwer erkennen, dass alle diese Phraseologismen aus mehreren lexikalischen Komponenten bestehen.

6. Metaphorik – Bildhaftigkeit

Phraseologismen verfügen teilweise über eine *sehr hohe Bildhaftigkeit*. Diese Tatsache soll anhand des Beispiels „jemand nimmt jemanden unter seine Fittiche“ kurz erläutert werden. Wenn eine Person sagt, dass sie jemanden unter ihre Fittiche nimmt, dann bedeutet dies, dass diese Person jemanden beschützen will.

Der Phraseologismus weist somit auf ein typisches Verhalten von Vögeln hin, welche ihre Jungen vor möglichen Gefahren beschützen wollen. Dazu breiten diese bei drohender Gefahr ihre Flügel – poetisch auch Fittiche genannt – aus, sodass der Nachwuchs bestmöglich geschützt ist.

Zusammenfassung: Also, Phraseologie ist die Lehre von allen festen Wortverbindungen, die im System und im Satz die Funktionen von Einzelwörtern (von Lexemen) erfüllen und ihre Bedeutungen bekommen können. Man unterscheidet in der Sprache zwei große Gruppen von Wortverbindungen: freie und nicht freie (stehende, feste). Die ersten – entstehen im Redestrom immer als neu und die zweiten – fungieren in der Sprache als fertige Einheiten. Die zwei wesentlichen Merkmale eines Phraseologismus sind: Polylexikalität und Festigkeit. Außerdem enthalten Phraseologismen auch die folgenden Merkmale: Idiomatizität, Lexikalisierung, Bildlichkeit, Bildhaftigkeit, Vagheit, Expressivität.

Typology of the PHONETIC AND PHONOLOGICAL SYSTEMS OF THE ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES

Дисципліна: Порівняльна типологія англійської та української мов.

Вид лекції: тематична

Дидактичні цілі:

Навчальні:

– ознайомити студентів з метою, предметом, та об'єктом контрастного порівняння та співвіднесення англійської та української мов на фонетичному/фонологічному рівнях;

– проаналізувати ізоморфні та аломорфні особливості в системах приголосних і голосних, теорію складу в контрастних мовах, складотворення і просодичні явища (наголос, інтонація) англійської та української мов;

– навчити студентів визначати і самостійно й ефективно використовувати спільні та відмінні риси в системі фонетичних/фонологічних явищ англійської та української мов.

Розвиваючі: розвивати творчу уяву, професійні навички у викладанні англійської мови.

Виховні: виховувати розуміння студентів того, що українська мова за своїм лексичним багатством і різноманітністю засобів вираження стоїть врівень з усіма іншими розвиненими мовами світу.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: теоретична фонетика, практика усного та писемного мовлення, соціолінгвістика, та ін.

Основні поняття: голосні та приголосні звуки, фонемі, ізоморфізм та аломорфізм, вокалічні та консонантичні типи мов.

Навчально-методичне забезпечення: мультимедійна презентація.

План

1. The main purpose and the subject-matter of Contrastive phonetic typology.

-
2. Typology of the Vowel System of the Contrasted Languages.
 3. Typological Characteristics of the Consonant System of the Contrasted Languages.
 4. The Syllable in the Contrasted Languages.
 5. Word-Stress and Utterance Stress in English and Ukrainian.

Рекомендована література

1. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков: Учебное пособие. / В. Д. Аракин. – 3-е изд. – М.: ФИЗМАТЛИТ, 2005. – 232 с.
2. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов: Навч. посіб. / І. В. Корунець. – Вінниця: Нова Книга, 2003 – 464 с.
3. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства: підручник: / М. П. Кочерган. – Київ : Академія, 2006. 424с.
4. Левицкий А. Э., Борисенко Н. Д. Сравнительная типология английского, немецкого, русского и украинского языков: Учебное пособие./ – А. Э. Левицкий , Н. Д. Борисенко: К.: Освита України, 2009. – 360 с.

Текст лекції

1. The main purpose and the subject-matter of Contrastive phonetic typology

There are recognized two closely connected branches of linguistic science treating the units and phenomena of the phonetic and phonological levels:

- 1) Contrastive typological phonetics and
- 2) Contrastive typological phonology.

The aim of Contrastive typological phonetics is to identify and investigate the isomorphic and allomorphic features of the speech sounds within the sound systems of languages under contrasted investigation.

The main purpose of Contrastive typological phonology is respectively the identification and investigation of isomorphic and allomorphic features in the systems of phonological units in English and Ukrainian.

Thus, the subject-matter of phonetic typology in the first place is the system of speech sounds and their quantitative and qualitative characteristics in the contrasted languages, while the subject-matter of phonological typology is the system of phonemes and their quantitative and qualitative characteristics in speech of the contrasted languages.

2. Typology of the Vowel System of the Contrasted Languages

In relation to the number of phonemes and correlation of vowels and consonants a clear contrast between English, German, Ukrainian Russian phonemic systems is observed. In English and German languages vocalism is clearly expressed – most of phonological oppositions is contained in the vowel system. Russian and Ukrainian belong to consonant type.

There is a set of isomorphic and allomorphic features in the contrasted languages.

Allomorphic features are traced in the difference of vowel quantity.

To isomorphic features belong familiar monophthongs and factors that predetermined their systemic organization.

English and Ukrainian languages are contrasted on the basis of common principles or factors:

1) **stability of articulation** There are **6** vowels (monophthongs) in Ukrainian /**a, o, y, u, i, e**/ and **20** vowels in English (12 of them are monophthongs /**I, i: e, ə, ʌ, a:, u, u:, æ, ɔ, ɜ:, ɜ:**; and 8 diphthongs). There is a such group oppositions as monophthongs :: diphthongs.

2) **tongue position:** to allomorphic Ukrainian features belong: absence of central, back advanced and front retracted Vowels (according to the horizontal movement of the tongue) and no differentiation between narrow and broad Vowels according to the vertical movement. English **[e]** is mid-open, wide variety, front; Ukrainian **[e]** is mid-open, front, English **[ɔ]** is low (open), back Ukrainian **[o]** is mid-open, back. According to the horizontal movement in Ukrainian there are such oppositions as:

front –back: [i-y] *бiк-бук,*
[i-a] *гpим-грам,*
[i-o] *сiм-сом.*
[u-y] *мур – муp*
[u – o] *сун – сон*
[u – a] *гур – гар*

In English:

front – back: [i:-u:] *beat-boot,* [æ-a:] *cat-cart;*
front-retracted – back-advanced: [i-u] *kick-cook;*
front-central [e-ə:] *bed-bird,*
central-back [ʌ-ɔ:] *tuck-talk,* [a:-ɔ] *heart-hot.*

(such oppositions are of isomorphic nature in both languages)

A) The vowels according to horizontal position of the tongue.

vowels	English	Ukrainian
Front	[i:]	[u] [i]

Front-retracted	[ɪ]	-
Central	[ə] [ə:]	-
Back-advanced	[ʊ] [ʌ]	-
Back	[ɔ:] [ɔ] [ɑ:]	[a] [o] [y]

B) The vowels according to the height or vertical position of the tongue.

vowels	English	Ukrainian
Close	[i:] [ɪ] [u] [u:]	[i] [ɪ] [y]
Mid-open	[e] [ə] [ə:] [ʌ]	[e] [o]
Open	[æ] [ɔ:] [ɔ] [ɑ:]	[a]

a) Group opposition according to the vertical movement of the tongue at the same positions heights:

close (high) narrow – wide: [i:-i] – *feel-fill*, [u:-u] *pool-pulls*

mid narrow – wide: [ə:-ʌ] – *bird-fun*,

open (low) narrow – wide: [o:-o] – *port-pot*.

In Ukrainian there are no such oppositions.

b) Group opposition according to the vertical movement of the tongue at different position heights:

close narrow – open wide : [i:-æ] – *seed-sad*,

close narrow – mid narrow: [i:-e] – *neat-net*.

In Ukrainian: close – open: [i-a] *лід -лад*, [y-a] *тук-так*, etc.

3) **lip position.** Ukrainian [y], [o] and English [ɔ:], [ɔ], [u:], [u] are labialized, though, according to the research of pr.Wells [y(ü)] and [u] have lost their labialization.

characteristic	English	Ukrain
labialized – nonlabialized vowels	labialized	
	[ɔ:] [ɔ] [u:] c	[o] [y]
	nonlabialized	
	[i:] [a:] [ə:] [i] [e] [æ] [ʌ] [ə]	[i] [ɪ] [e] [a]

4) **vowel length.** It isn't distinct in Ukr. In Eng. there exists an opposition between long and short monophth-s. Long vowels: [i:] [a:] [ə:] [ɔ:] [u:]; short vowels: [ɔ] [ɔ] [i] [e] [æ] [ʌ] [ə].

Phonological opposition is the distinction of at least two elements having a common feature and a differentiating one. Within the systems of vowels there are such **allomorphic oppositions:**

5) tense and lax vowels (according to the degree of muscular tension of articulatory organs)-(All the English long vowels are tense, all the English short vowels are lax).

6) long-short (according to the length vowels are opposed only in English);

characteristic	English	Ukrainian
Monophthongs	12	6
Diphthongs	8	-
Number of rows	5	2
Number of height	5	3
Opposition within a row	6	6
Opposition within a height	4	-
Opposition within different height	7	6
Length of vowels	differ	does not differ
Distribution	depends on a syllable structure	doesn't depend on a syllable structure

3. Typological Characteristics of the Consonant System of the English and Ukrainian languages

Consonant system of compared English and Ukrainian languages has more distinctive than the universal features.

Consonant system of the Ukrainian language is more complex than the analogous system of the English language, because there are large number of oppositions in it.

There are 24 consonants in English and 32 in Ukrainian (due to palatalization, doubling of Consonant).

Consonant are classified according to such common principles:

- the type of obstruction and the manner of noise production,
- place of obstruction,
- work of the vocal cords,
- position of the soft palate and prevalence of musical tones.

There are common subclasses of consonants:

1. Isomorphic features in the system of consonants of the Ukrainian and English languages.

Characteristic	English	Ukrainian
1) According to the type of obstruction and the manner of the production of noise.	occlusives	9: [p, b, t, d, k, g, m, n, ŋ]
	constrictives	12: [п-п', б-б', т-т', д-д', к-к', г, ɣ]
		16: [ф, ф', в, в', з, з', с, с', ɣ, ɣ', х, х', ж, ж', ш, ш']

2. According to the work of the vocal cords (the degree of voice)	voiced	[b, d, g, v, z, ʒ, dʒ, ð]	[б, д, д', з, з, в, в', ж, дж, дз, г, г]
	voiceless	[p, t, k, f, θ, s, ʃ, h, tʃ]	[п, ф, т, т', с, с', ц, ц', ш, ч, к, х]
	sonorants	[m, n, ŋ, w, ɹ, j]	[м, м', р, р', л, л', н, н', ј]
3. According to the length of sounding		[tʃ, dʒ, ʃ, ʒ]	[дз, дж, ц, ч, ш, ж]
4. Presence of affricates		[tʃ, dʒ]	[дз', дз, ц', ц, дж, ч]
5. labialization in the system of consonants bilabial labiodental		[w] [p b m] [f, v]	[п б м] [ф, в]

2. Allomorphic features in the system of consonants of the Ukrainian and English languages

Characteristic	English	Ukrainian
1. Presents forelingual apical dental fricative [θ] – [ð]	[θ], [ð]	-
3. labial affricate [дз]	-	[дз]
4. Presents of sonant [r]	[r]	-
5. Length	-	+
6. Presents of bilabial /w/	[w]	-
7. palato-alveolar	tʃ, dʒ	-
8. h	[h] – glottal	[x] –velar voiced
9.	[t, d] – alveolar and palato-alveolar	[т, д] – dental,
10.	[s, z, t, d, ʃ, ʒ, θ, ð, tʃ, dʒ, l, n] – are apical	[т, т', д, д', н, н', с, с', з, з', ч] – are dorsal (спинні)
11.	Velar [ŋ] is nasalized	velar [к', х'] are palatalized
12. Palatalization	-	+
13.	pronounced loudly in the final position feet [fi:t] – <i>feed</i> [fi:d]- distinctive function	-

Palatalization is denied in E, but some scholars believe that /j tʃ dʒ/ are palatalized as well as //ш жч/ in “шість, родичі”.

4. The Syllable in the Contrasted Languages

Syllable is the unit of language that consist of the sound or a sequence of sounds forming a single uninterrupted utterance. One of sillables is heard to be more prominent than others. The most prominent sound or the nucleus of a syllable is called **syllabic**.

English	Ukrainian
1. language hyphenation is connected with the long and short vowels. “ <i>far-mer, wa-ter</i> ”;	1. the law of rising sonority. « <i>ліж-ко, зо-шум</i> »
2. vowels and sonorants (c-t +l, n) are syllable-building: “ <i>aple, ta-ble, cur-tain</i> ”;	2. only vowels are syllable-building: “ <i>ма-ти, стіл</i> ”;
3. closed syllables predominate – 66%	3. open syllables predominate – 73%
4. 1-syllable words predominate – 55%, 2, 3, 4, 5, 6;	4. 2-syllable words predominate – 39%, 3, 4, 1, 5, 6;

1). The basic law of the structure of the syllable for the Ukrainian language is the law of rising sonority, i.e. sounds in a syllable range from the least to the most sonorous: «*ліж-ко, зо-шум*». In the English language hyphenation (розподілу на склади) is connected with the long and short vowels. Phonetic syllable boundary passes after a long vowel and consonant following it starts a new syllable: “*far-mer, wa-ter*”.

2). In Ukrainian only vowels are syllable-building: “*ма-ти, стіл*”, in English vowels and sonorants are syllabic: “*ta-ble, cur-tain*”. (sonorant [l, n] preceded by a consonant sound).

3). In English closed syllables predominate since there are more monosyllabic words, and in Ukrainian – open syllables.

4). In Ukrainian the number of syllables = number of vowels.

5). The number of syllables varies from 1-8 in both languages. The syllable correlation in words is following: in English 1 syllable words 55%, 2, 3, 4, 5, 6. In Ukrainian 2 syllable words 39%, 3, 4, 1, 5, 6.

The typology of the syllable is based on the number of consonants and their arrangement: **left arrangement** covered CV, uncovered VC. **Right arrangement** CV open syllable, VC closed syllable.

66% of syllables in E and 27 % in U are closed. CV, VC, CVC are most occurant structures in both languages. CCCCV only in Ukrainian (“*вшкварити*”).

Allomorphic only in Ukrainian: “а-рептств” – CVCCCCC, “впихнув” – CCCCVC, “впихнувь” – CCCCVC.

Allomorphic. Only in English: prompts CCVCCCC, con-structs CVC-CCCVC, sprinkles CCCVCCCC.

Consonantal syllables occur only in English

5. Word-Stress and Utterance Stress in English and Ukrainian

Any word pronounced in isolation has at least one prominent syllable. Such syllable is called **stressed**.

Stress in the isolated word is known to be **word stress**, stress in connected speech is known to be **sentence (or phrase) stress**.

There are 4 parameters to analyze stress:

1. according to its nature.
2. to its position
3. function
4. quality

	English	Ukrainian
nature: <u>loudness</u> , <u>pitch</u> <u>sound quantity</u> (length)	+ + +	+
position of WS	free (an object, to object) fixed (beauty, beautiful) Shifting WS: (a`ready, `already)	+ сл'ово, словн'ик + (о`лені, `олені)
Quality of the WS	primary (sunny) secondary (compound words: `black`bird)	+ літо + `жовто-бла`китний
The functions of WS (are isom)	distinctive (n-v): a <i>suspect-to suspect</i>	– meanings of words: `колос – ко`лос; – categorical meanings: – case, number, neuter of nouns: `диво-ди`ва; козак-козака; – parts of speech distinction: `тепла зима-хочеться теп`ла

Characteristics	English	Ukrainian
Power accent (с квантитативным компонентом)	-	+
Power accent (с высотным компонентом)	+	-
Fixed stress	+	+
Free stress	+	+
Primary stress	+	+
Secondary stress	+	+(?)
Word distinguished function	+(?)	+
Form distinguished function	-	+

Analysing **the nature of WS (word stress)** we take into account its loudness, pitch (pitch characteristics are dominant in E), sound quantity (length of sound producing, relevant in U: мілка). **The position of WS: fixed E:** beauty, beautiful. Most of 1-2 syllable words are characterized by fixed Stress. **Free : an** object, to object; слово, словник. **Shifting WS:** al`ready, `already, o`leni, `oleni. **Quality of the WS: primary** sunnu, літо. **Secondary: allomorphic feature, but is more used in E** in compounds in di-tri- or polysyllabic words : a`ccomo/dation But: Дні`провсько-`Бузький, `жовто-бла`китний. There words with 2 primary stresses: so-so, untrue, dislike, undertake. Or those which have parallel accentuation or **a shifting WS:** al`ready, `already, o`leni, `oleni. **The functions of WS (are isom): constitutive (+ distinctive** suspect-to suspect, `колюс-ко`люс), **distinctive** found in oppositions of words having the same form but different meanings `замок, за`мок. An ice house, a nice house, a blackbird, a black bird: differentiates categorical meanings of words especially in Ukrainian: A) case-number distinction: козак-козака) B) case, number, neutar gender of nouns: `диво-ди`ва. C) parts of speech distinction: `тепла зима-хочеться теп`ла.

Phrasal stress: Isomorphic feature but in English only notional words are stressed;

Sentence stress: emphatic, logical. Accentuation in Ukrainian is a very important form-buildig means: автор-автори (plurality), малий-менший (degrees of comparison), вивчати-вивчити (non-perfect-perfect verb forms). Isomorphic feature for English and Ukrainian languages is that the stressing in di- and polysyllabic words is recessive or restrictedly recessive (still more spread in English but characteristic in Ukrainian).

Contrastive typology of phonetic and phonological systems of all languages investigates discrete and non-discrete units on both – segmental and supersegmental levels and their features of universal nature i.e. those pertaining to all languages and analyses isomorphic and allomorphic features in the systems of phonological units.

DAS SUBSTANTIV

Дисципліна: Теоретична граматики першої іноземної мови.

Вид лекції: тематична.

Дидактичні цілі:

Навчальні: розкрити категоріальне значення іменника як частини мови, загальні особливості його функціонування у німецькій мові; висвітлити основні підходи до класифікації та охарактеризувати граматичні категорії іменників.

Розвиваючі: розвивати у студентів уміння використовувати теоретичні знання з граматики мови в практичному мовленні та у викладанні німецької мови в школі.

Виховні: виховувати інтерес до вивчення німецької мови, самостійність, ініціативність, творчий підхід до майбутньої професійної діяльності.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: лексикологія, стилістика, практична граматики німецької мови, практика усного та писемного мовлення першої іноземної мови.

Основні поняття: das Substantiv; die Gegenständlichkeit; semantisch-strukturelle Klassen der Substantive; das Geschlecht (das Genus); die Zahl (der Numerus); der Kasus; die Kategorie der Bestimmtheit und der Unbestimmtheit.

Навчально-методичне забезпечення: Power-Point-презентація.

Plan

1. Allgemeines.
2. Semantisch-strukturelle Klassen der Substantive.
3. Die grammatischen Kategorien des Substantivs (die Kategorie des Geschlechts (des Genus), der Zahl (des Numerus), des Kasus (des Falls), die Kategorie der Bestimmtheit und Unbestimmtheit).

Literaturverzeichnis

1. Абрамов Б. А. Теоретическая грамматика немецкого языка. Составительная типология немецкого и русского языков [Текст] : Учеб. пособ. для студентов вузов] / Б. А. Абрамов. – М. : ВЛА-ДОС, 1999. – 285, [2] с.

2. Адмони В.Г. Теоретическая грамматика немецкого языка: строй современного немецкого языка: Учеб. пособие для студентов пед. институтов [Текст] / В. Г. Адмони. – 4-е изд., дораб. – М.: Просвещение, 1986. – 336 с.
3. Арсеньева М. Г. Грамматика немецкого языка [Текст] / М. Г. Арсеньева, И. А. Цыганова. – СПб. : «Союз», 2002. – 480с. – (Изучаем иностранные языки).
4. Смерчанский Р. И. Грамматика немецкого языка / Р. И. Смерчанский [Под общ. ред. С. П. Гандзюка]. – К.: Вища школа, 1981. – 312 с.
5. Шендельс Е. И. Практическая грамматика немецкого языка: Deutsche Grammatik : Morphologie, Syntax, Text : учебник для ин-тов и фак-тов иностр. яз. / Е. И. Шендельс. – 3-е изд, испр. – М. : Высшая школа., 1988. – 416 с. – На нем. яз.
6. Duden: Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. – hrsgg. vom Wissenschaftlichen Rat der Dudenredaktion: Prof. Dr. Günther Drosdowski, Dr. Rudolf Köster, Dr. Wolfgang Müller, Dr. Werner Scholze-Stubenrecht, 4., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. – Bibliographisches Institut Mannheim/Wien/Zürich : Dudenverlag. – 1984. – 804 S.
7. Moskalskaja O.I. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. – Moskau: WYSSAJA SKOLA, 1983. – 344 S.

Text der Vorlesung

1. Allgemeines

Die kategoriale Bedeutung des Substantivs versteht man als Gegenständlichkeit im weiten Sinne des Wortes. Darunter meint man nicht nur materielle, sondern auch gedankliche Gegenständlichkeit. Die Substantive können also abstrakte Begriffe, Vorgänge, Zustände, Beziehungen, Eigenschaften etc. bezeichnen, vgl.: *Ihre **Stimme** ist sehr zart; Er leidet an einer schweren **Krankheit**; Der Turm hat eine **Höhe** von 100 Metern; Auf die **Zehner** folgen **Hunderter**; **Ehrlichkeit** ist das erste Kapitel im Buch der **Weisheit**.*

Nach den Angaben von J. Erben, O.I. Moskalskaja, B.A. Abramow ist die Wortart Substantiv zahlenmäßig die größte und macht von etwa 50-60% bis 90% des gesamten Wortschatzes aus. Die Chemie allein kennt z.B. über 2 Millionen Bezeichnungen für verschiedenartige Verbindungen. Außerdem werden immer neue Substantive gebildet. Dieser Prozess erfolgt auf mehreren Wegen, und zwar: durch Komposition, durch Derivation, durch Konversion.

In funktionaler Hinsicht ist die Wortklasse Substantiv ebenfalls die wichtigste, da die Substantive im Satz in allen syntaktischen Funktionen (als Subjekt, Objekt, Attribut, Adverbiale) auftreten können:

Die Kinder spielen heute auf dem Hof.

*Ich schicke meiner **Freundin ein Geschenk.***

*Anna **ist** eine gute **Studentin.***

*Markus sitzt **am Tisch** und liest.*

*Peter gedachte seiner **Mutter.***

Das Haus meines Freundes liegt in der Blumenstraße.

Die syntaktische Rolle des Substantivs im Satz erkennt man durch die Fragestellung.

B.A. Abramov bemerkt, dass von der funktionalen Wichtigkeit des Substantivs auch die Tatsache zeugt, dass jede Wortart substantiviert werden kann. Wie bekannt, am leichtesten erfolgt die Substantivierung der Adjektive und der Infinitive im Deutschen.

2. Semantisch-strukturelle Klassen der Substantive

Die Substantive werden von Linguisten in einige semantisch-strukturelle Klassen eingeteilt. Sie unterscheiden sich durch semantische und grammatische Eigenschaften ihrer Elemente. Es gibt mehrere Klassifizierungsvorschläge.

In der DUDEN-Grammatik (1984) z.B. werden die Substantive zunächst in zwei ungleich große Gruppen aufgegliedert: in die Konkreta und in die Abstrakta; die Konkreta werden weiter in die Eigennamen, Gattungsbezeichnungen, Sammelbezeichnungen und Stoffbezeichnungen eingeteilt.

Ähnliche primäre Aufteilung in der Wortklasse Substantiv wird von O.I. Moskalskaja vorgenommen: sie teilt alle Substantive zunächst in die Konkreta und in die Abstrakta. In der ersten Gruppe unterscheidet sie Eigennamen, Stoffnamen, Gattungsnamen und Unika.

Die detaillierteste Klassifikation wird von E.I. Schendels angeboten: die Substantive werden primär in Lebewesen und Nichtlebewesen eingeteilt.

Nach E.I. Schendels stehen folgende Gruppen der Substantive einander gegenüber:

1. Lebewesen und Nichtlebewesen;
2. Menschen und Tiere;
3. abstrakte Begriffe (Abstrakta) und konkrete unbelebte Gegenstände (Konkreta);
4. In der Gruppe „Konkreta“ – Eigennamen (*Mars* – Planet) und Gattungsnamen;

-
5. innerhalb der Klasse von Gattungsnamen (bei den Nichtlebewesen) unterscheidet man Unika (*Erde*), Stoffnamen (*Gold*), Individualnamen (*Stuhl*), Sammelnamen (*Möbel*);
 6. in der Gruppe „Menschen“ – Personennamen (*Peter*) und Gattungsnamen, die letzten werden in die Individualbezeichnungen (*Junge*) und Sammelnamen (*Studentenschaft*) eingeteilt;
 7. in der Gruppe „Tiere“ – Eigennamen (*Miezi*) und Gattungsnamen, unter den letzten – Individualbezeichnungen (*Kuh*) und Sammelnamen (*Herde*);

Die strukturell-semantische Klassifikation ist für den Gebrauch des Artikels, für die Wort- und Pluralbildung wichtig, vgl.:

*Sie hat **Geduld**. – Sie hat **einen Bruder**.*

*Am Himmel scheint **die Sonne**. – An der Wand hängt **ein Bild**.*

*Auf dem Wochenmarkt verkauft man zu dieser Zeit **Honig, Äpfel und Birnen**.*

Ein Substantiv kann infolge seiner Vieldeutigkeit mehreren Klassen angehören: *die Schönheit, die Keramik, Picasso* usw., z.B.:

*Der deutsche Ingenieur **R.Diesel** wurde 1858 geboren und ist 1913 gestorben.*

*Er fährt einen alten **Diesel**. (Fahrzeug mit Dieselmotor)*

Die strukturell-semantischen Gruppen der Substantive sind aufs engste mit ihren grammatischen Kategorien verbunden.

3. Die grammatischen Kategorien des Substantivs

Traditionell wird von den morphologischen Kategorien des grammatischen Geschlechts (oder Genus), der Zahl (des Numerus) und des Kasus gesprochen. O.I. Moskalskaja und E.I. Schendels sprechen außerdem von der Kategorie der Bestimmtheit und Unbestimmtheit.

Das Geschlecht (das Genus)

Diese Kategorie zerfällt in drei Subklassen: Maskulina (Sg. Maskulinum), Feminina (Sg. Femininum) und Neutra (Sg. Neutrum). Nur Maskulina und Feminina sind zum Teil semantisch motiviert. D.h. das grammatische Geschlecht widerspiegelt das natürliche Geschlecht: *der Vater – die Mutter, der Mann – die Frau, die Katze – der Kater* usw.

Die Subklasse *Neutra* ist in der deutschen Sprache unmotiviert, vgl.: *das Buch, das Heft, das Jahr* usw.

Kein grammatisches Geschlecht weisen die Pluraliatantum (die Substantive, die keine Singularform haben) auf, die Genusunterschiede kommen im Deutschen nur im Singular zum Ausdruck, vgl.: *die Geschwister, die Tropen*.

Das grammatische Geschlecht ist fast jedem Substantiv eigen (Pluraliatantum ausgenommen). Das Substantiv lässt sich nicht nach Genus verändern, jedes Substantiv gehört zum bestimmten Geschlecht (im Unterschied zu Numerus und Kasus). Also, die Zugehörigkeit zu einem bestimmten grammatischen Geschlecht ist relativ fest.

Zu berücksichtigen ist, dass es einige gleichlautende Substantive mit verschiedener Semantik gibt, die verschiedenen Subklassen angehören, z.B.: *die / das Steuer; der Erbe / das Erbe, der Schild / das Schild, der Hut / die Hut, der Tor / das Tor, die Bank / die Bank* usw. Also kann der Artikel oder die Endung eines anderen Begleitwortes (das Kennzeichen der Zugehörigkeit des Substantivs zu einem bestimmten grammatischen Geschlecht) die bedeutungsunterscheidende Funktion ausüben, vgl.: *der Band* und *das Band; der Kaffee* und *das Kaffee; der Moment* und *das Moment, das Tor – die Tor*.

Daneben gibt es einige Substantive, deren grammatisches Geschlecht schwankt: *der/das Joghurt, der/das Bonbon, Keks, Filter, der/das Mineral, der/das Liter, das/der Barock, das/der Meter, das/der Virus, der/die Gelee usw.*

Die Wurzelsubstantive, d.h. die einfachen oder nichtabgeleiteten Substantive, haben kein äußeres Kennzeichen ihrer Zugehörigkeit zu einem bestimmten Genus: *Brot, Volk, Milch*. Das Geschlecht wird durch den Artikel oder durch die Endung eines Begleitwortes (eines attributiv gebrauchten Adjektivs oder Partizips, eines Pronomens) markiert. Also dient in erster Linie als Merkmal des Geschlechts der Artikel, dann das kongruierende Begleitwort (Pronomen, attributives Adjektiv oder Partizip): *rote Rübe, schwarzer Kaffee, frisches Brot; dieses Wort, dieser Moment*.

Es gibt Substantive mit gleicher Klassensemantik (z.B. Blumenbezeichnungen, Automarkennamen u.m.a.), die ein und dasselbe grammatische Geschlecht haben. Z.B. sind die Bezeichnungen für Bäume und Blumen im Deutschen fast ausnahmslos weiblichen Geschlechts (Feminina) (*die Birke, Nelke, die Eiche, die Levkoje* usw.). In vielen Fällen kann man das Geschlecht eines Substantivs nach seiner Bedeutung bestimmen.

Mit einigen Ausnahmen sind z.B. Maskulina die Namen von Himmelsrichtungen, Niederschlägen, Spirituosen, Automarken, Mineralien, Münzen; Feminina – die Namen von Pflanzen, Zigarettensorten, von deutschen Flüssen, Schiffen und Flugzeugen; Neutra – die Namen von Metallen, chemischen Elementen, Kontinenten, Ländern, Städten.

Auf Grund der Wortbildungsform kann man oft auch das Geschlecht des Wortes bestimmen: *Lehrer, Lehrerin, Mädchen, Äugelein* usw.

Das grammatische Geschlecht ist aufs engste mit dem ganzen System des Substantivs verbunden: mit der Deklination der Substantive, mit der Pluralbildung, mit der syntaktischen Gestaltung der Substantivgruppe, mit der Wortbildung. Die meisten Suffixe der abgeleiteten Substantive dienen nicht nur zur Bildung neuer Wörter, sie charakterisieren auch das Geschlecht der Substantive: -er, -ler, -ner, -keit, -heit usw.

Die Kategorie des Numerus (der Zahl)

Die Kategorie des Numerus ist mit der Einteilung der Substantive in Bezeichnungen für zählbare und unzählbare verbunden. Nicht alle Substantive haben die Fähigkeit, Einheit und Mehrheit zu unterscheiden.

Die unzählbaren Substantive haben nur eine Form – des Singulars. Wie H. Brinkmann behauptet, verdient diese Form nicht den ihr gegebenen Namen. Vom Singular dürfte man nur dann sprechen, wenn ihm ein Plural entgegengesetzt ist. Jedoch werden solche Substantive in der traditionellen Grammatik Singulariatantum genannt. Dazu gehören meistens die Abstrakta: *Mut, Freundschaft* und die Stoffnamen: *Milch, Zucker* usw. Dieser Gruppe steht eine andere Gruppe der Substantive gegenüber, die nur im Plural vorkommen – Pluraliatantum: *die Alpen, die Ferien* usw.

Und nur bei den zählbaren Substantiven (das sind überwiegend die Gattungsnamen, und zwar die Individualbezeichnungen) ist die Kategorie des Numerus zweigliedrig. Sie besteht aus dem Singular und Plural.

Die Singularform des Substantivs ist im Deutschen unmarkiert, sie besitzt kein besonderes Kennzeichen und bezeichnet einen einzelnen Vertreter einer Gattung (*Auf dem Fensterbrett schläft eine Katze*) oder die Gattung als solche (*Der Hund ist ein treuer Freund*). Die Pluralform hat dagegen in der Regel ein entsprechendes Kennzeichen und gilt deshalb als markiertes Gegenglied.

Die Pluralform bezeichnet mehrere Vertreter einer Gattung (*Auf dem Tisch liegen Bücher und Hefte*) oder die Gattung als solche (*Die Katzen fangen Mäuse*). Die Kennzeichnungsmittel der Pluralform können bedeutungsdifferenzierende Funktion ausüben, vgl: *Worte – Wörter; Bande – Bände – Bänder*.

Bei einigen Substantiven kann die Pluralform ohne Bedeutungsänderung schwanken: *die Kerle / Kerls; die Mädels / Mädels / Mädeln*.

Zur Bildung der Pluralform dienen in der deutschen Sprache 3 grammatische Mittel: Suffixe, der Umlaut und der Artikel.

Der Plural wird durch die Suffixe: -e (mit Umlaut oder ohne), -(e)n, -er (mit Umlaut oder ohne), -s ausgedrückt (*Tisch-e, Gäst-e,*

Junge-n, Kind-er, Häus-er, Klub-s). In einigen Fällen kennzeichnet der Umlaut allein die Pluralform (*Garten - Gärten, Laden - Läden*). Wenn ein Substantiv kein Suffix annimmt und der Umlaut nicht möglich ist, wird die pluralische Bedeutung durch andere Mittel: durch den Artikel (*die Lehrer*), durch die Endung des attributiven Adjektivs oder Partizips (*erfahrene Lehrer*) oder durch die Form des Finitums (*Überall standen Leuchter*) markiert.

Je nach dem pluralbildenden Suffix unterscheidet man verschiedene Typen der Pluralbildung. Die Kategorie des Numerus wirkt mit der Kategorie des Genus zusammen: ein pluralkennzeichnendes Mittel verbindet sich vornehmlich mit den Substantiven irgendeines bestimmten Genus. So erhalten das Suffix *-er* meistens die Substantive sächlichen Geschlechts (*Häus-er, Büch-er, Bänd-er*), das Suffix *-e* – die Substantive männlichen Geschlechts (*Tisch-e, Stühl-e*). Man darf aber nur von einer schwach ausgeprägten Tendenz sprechen (B.A. Abramow).

Außer den genannten grammatischen Mitteln gibt es in der deutschen Sprache andere Mittel zum Ausdruck der Kategorie des Numerus: 1) phonetische Mittel (durch die Betonung: *der Professor – die Professoren, der Charakter – die Charaktere*); 2) lexikalische Mittel (durch andere sinnverwandte Wörter: *der Rat – die Ratschläge, der Dank – die Danksagungen* usw.); 3) die Umschreibung des Plurals (mit Hilfe der bestimmten und unbestimmten Zahlwörter: *zehn Jungen, ein wenig Sahne* usw.); 4) die Wortfügungen: *Tag für Tag, Schritt für Schritt*; 5) suppletive Formen (von verschiedenen Wurzeln gebildete Formen: *Mensch – Leute*); 6) die Pluralsuffixe besonderer Art: *Genus – Genera, Modus – Modi, Terminus – Termini* usw.

Die Kategorie des Kasus

Die Kasusategorie im Deutschen ist viergliedrig, sie erfasst den Nominativ – Werfall, den Genitiv – Wesfall, den Dativ – Wemfall und den Akkusativ – Wenfall. Der Nominativ heißt der gerade Kasus, die anderen – die obliquen Kasus.

Die Kategorie des Kasus hat vor allem eine strukturelle Funktion. Mit Hilfe der Kasus wird das Abhängigkeitsverhältnis des Substantivs zum grammatisch übergeordneten Partner gekennzeichnet, z.B.: *j-m etw. geben; die Mappe des Schulfreundes; jenseits des Ganges*.

Die Formveränderung nach den Kasus macht die Deklination aus. Und nach den Kasusformen im Singular bestimmt man die Deklinationsart. Zur Angabe des Kasus dienen vor allem der Artikel und die Kasusendungen, die Hauptrolle spielt dabei der Artikel, weil die Zahl der Kasusendungen gering ist. So ist der Kasus am Substantiv

in zwei Fällen markiert: im Genitiv Sg. starker Deklination (*Tisch-es*, *Haus-es*) und im Dativ Plural aller Substantive, die in diesem Kasus das Formans-*n* haben (*Tische-n*, *Häuser-n*, *Mütter-n*). Sonst bleibt der Kasus morphologisch ungekennzeichnet. Deswegen werden die Kasus vornehmlich durch einen Artikel, durch die Endung eines Begleitwortes (eines attributiv gebrauchten Adjektivs oder Partizips) oder durch seine syntaktische Position markiert.

Die Fähigkeit des Substantivs, die Kasuspositionen mit entsprechender Markierung einzunehmen, wird also traditionell Deklination des Substantivs genannt. Man unterscheidet drei Typen der Deklination im Singular: die starke, die schwache und die weibliche Deklination der Substantive. Im Plural hat der Artikel als Hauptträger der Deklination gleiche Formen für alle drei Typen.

In den Deklinationstypen des Substantivs kommt das Zusammenwirken der Kasusategorie mit dem Genus und mit der Numeruskategorie zum Ausdruck, nach der Ansicht von O.I. Moskalskaja aber auch mit der Kategorie der Bestimmtheit/Unbestimmtheit.

Die Substantive weiblichen Geschlechts haben keine Kasusendungen, vgl.: *die Frau – der Frau – der Frau – die Frau*. Dekliniert wird eigentlich nicht das Substantiv, sondern sein Artikel.

Zur starken Deklination gehören die meisten Substantive männlichen und alle Substantive des sächlichen Geschlechts (außer *das Herz*), sie erhalten nur das *-(e)s* im Genitiv Sg.

Die schwach zu deklinierenden Substantive männlichen Geschlechts erhalten in allen Kasus außer dem Nominativ Sg. die Endung *-(e)n*, die aus diesem Grunde keine kasusdifferenzierende Kraft besitzt.

Außer diesen Haupttypen der Deklination gibt es eine lexikalisch begrenzte Gruppe der Maskulina und ein Neutrum, die im Dativ und Akkusativ die Endung *-(e)n* haben (nur *das Herz* ist im Akkusativ endungslos), und unter dem Einfluss der starken Deklination die Genitivendung *-s* angenommen haben. Zu dieser Gruppe gehören: *der Buchstabe*, *Fels(en)*, *Friede(n)*, *Funke*, *Gedanke*, *Glaube(n)*, *Haufe(n)*, *Name*, *Same(n)*, *Schade(n)*, *Wille(n)* und *das Herz*.

Für den Plural kann man zwei Deklinationstypen ansetzen: mit und ohne Dativ- *n*, vgl.: *den Kinder-n*, *Gesichter-n und den Gärten-*, *Klubs-* usw.

O.I. Moskalskaja aber, da sie dem Substantiv noch die morphologische Kategorie der Bestimmtheit/Unbestimmtheit zuschreibt, gliedert jedes der traditionellen Subparadigmen (das des Singulars und das des Plurals) noch weiter auf. Sie unterscheidet die Deklination mit dem bestimmten und die mit dem unbestimmten Artikel.

Die Kategorie der Bestimmtheit und der Unbestimmtheit

O.I. Moskalskaja betrachtet diese Kategorie als eine morphologische Kategorie des Substantivs (1983). Das Substantiv mit seinem Artikel betrachtet sie als analytische Form des Substantivs.

Als Hautmerkmal der Kategorie der Bestimmtheit und der Unbestimmtheit dient nach E.I. Schendels die Gegenüberstellung des bestimmten und des unbestimmten Artikels. Der bestimmte Artikel hat dabei in allen Kasus- und Numerusformen deutliche Merkmale, der unbestimmte Artikel hat nur Singularformen, die in vielen Kasus zusammenfallen. Im Plural entspricht dem unbestimmten Artikel der Nullartikel.

Nach der Ansicht von B.A. Abramov ist die Kategorie der Bestimmtheit und der Unbestimmtheit nicht morphologischer, sondern kommunikativer Natur, weil sie sich aus der Redesituation und aus dem Redezusammenhang ergibt. Die Gegenüberstellung von *bestimmt* und *unbestimmt* hängt aufs engste mit der kommunikativen oder aktuellen Gliederung des Satzes, d.h. mit seiner funktionalen Perspektive und dadurch mit der Satzgliedstellung zusammen.

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ГОВОРІННІ: ДІАЛОГІЧНЕ МОВЛЕННЯ

Дисципліна: Методика викладання іноземних мов

Вид лекції: лекція-візуалізація

Дидактичні цілі:

Навчальні: формування декларативних знань про загальну характеристику говоріння, його психофізіологічні механізми, мовні і психологічні характеристики діалогічного мовлення, про зміст та етапи формування компетентності у діалогічному мовленні й підсистему вправ та завдань; формування методичної компетентності студентів-філологів.

Розвиваючі: набуття здатності і готовності до застосування на практиці сучасних методів та технологій навчання діалогічного мовлення; розвиток емоційно-вольової сфери.

Виховні: формування розуміння важливості оволодіння учнівством іншомовною компетентністю в говорінні; формування доброзичливості, толерантності, активності, працьовитості тощо.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: психологія, психолінгвістика, лексикологія, педагогіка, основи педагогічної майстерності.

Основні поняття: говоріння, іншомовна компетентність в говорінні, діалогічна єдність, функціональні типи діалогів, зразок мовлення, етапи навчання діалогічного мовлення, підсистема вправ і завдань для формування іншомовної компетентності у діалогічному мовленні.

Глосарій професійної термінології

interactional skills
dialogue, conversation
collaborative learning/work
communicative language teaching
small talk
speaking ability/activity
talk as interaction

interactional/dialogical speech
dialogical unit
increasing student speaking time
real-life situation
social and cultural rules
spoken communication
target language

Навчально-методичне забезпечення: мультимедійна презентація.

План

1. Говоріння як продуктивний вид мовленнєвої діяльності.
2. Особливості діалогічного мовлення. Комунікативні, психологічні і мовні особливості.
3. Складники компетентності у діалогічному мовленні.
4. Структура діалогу. Одиниця навчання діалогічного мовлення. Основні види діалогічних єдностей. Функціональні типи діалогів.
5. Труднощі оволодіння діалогічним мовленням.
6. Етапи навчання діалогічного мовлення. Типи та види вправ для навчання діалогічного мовлення. Сучасні інтерактивні форми роботи.

Рекомендована література

1. Бігич О.Б. Теорія і практика формування методичної компетенції вчителя іноземної мови початкової школи : навчальний посібник / О.Б. Бігич. – К. : Ленвіт, 2006. – С. 153–157.
2. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. / за заг. ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2013. – С. 298–340.
3. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах : підручник / Л.С. Панова, І.Ф. Андрійко, С.В. Тезікова та ін. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – С. 140–161.
4. Методика преподавания иностранных языков: общий курс : [учебное пособие] / отв. ред. А.Н. Шамов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА : Восток – Запад, 2008. – С. 112–116.
5. Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції : курс лекцій : [навч.-метод. посібник для студ. мовн. спец.] / О.Б. Бігич, Н.Ф. Бориско, Г.Е. Борецька та ін. / за ред. С.Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2011. – С. 189–211.
6. Teaching speaking [Електронний ресурс] / – Режим доступу : <http://www.cambridge.org/elt/blog/2016/02/teaching-speaking-2-styles-functions-speaking-talk-interaction/>. – Назва з екрану.

Текст лекції

Many language learners regard speaking ability as the measure of knowing a language. They define fluency as the ability to converse with others, much more than the ability to read, write, or comprehend oral language. They regard speaking as the most important skill they can acquire, and they assess their progress in terms of their accomplishments in spoken communication

1. Говоріння як продуктивний вид мовленнєвої діяльності

Говоріння – це усний продуктивний вид мовленнєвої діяльності, за допомогою якого відбувається усне спілкування іноземною мовою в діалогічній та монологічній формі. Говоріння спрямоване як до однієї особи так і до необмеженої кількості осіб, а також ґрунтується на механізмах формування та формулювання думки.

У процесі спілкування реалізуються такі функції: пізнавально-комунікативна, регулятивна, ціннісно-орієнтована, етикетна (І. Бім).

Useful tips

Speaking involves three areas of knowledge:

– Mechanics (pronunciation, grammar, and vocabulary): using the right words in the right order with the correct pronunciation.

– Functions (transaction and interaction): knowing when clarity of message is essential (transaction/information exchange) and when precise understanding is not required (interaction/relationship building).

– Social and cultural rules and norms (turn-taking, rate of speech, length of pauses between speakers, relative roles of participants): understanding how to take into account who is speaking to whom, in what circumstances, about what, and for what reason.

Процеси породження і сприймання мовлення вивчалися такими вченими-психолінгвістами, психофізіологами, психологами як Л. Виготський, А. Лурія, М. Жинкін, О. Леонтьєв, І. Зимня.

Як і будь-яка інша діяльність, акт говоріння завжди має певну мету, мотив, в основі яких лежить потреба; предмет – думки того, хто говорить, продукт – висловлювання (діалог або монолог) і результат.

ЦІЛЕСПРЯМОВАНІСТЬ уміння забезпечує функціонування сфери мислення: постійне співвіднесення мотиву й цілі, сигналів зворотного зв'язку – вербальної і невербальної реакції співрозмовника, знань про нього, ситуації та контексту всієї діяльності.

ПРОДУКТИВНІСТЬ – стосується як змісту так і форми висловлювання. Змісту – це факти, відомості, думки, потрібні для досягнення поставленої мети. Продуктивність форми визначається кількістю нових комбінацій засвоєного матеріалу: чим менше у висловлюванні заученого, тим вища його продуктивність.

САМОСТІЙНІСТЬ уміння говорити ІМ передбачає незалежність від РМ (безперекладний характер говоріння), а також від опор-підказок, що свідчить про самостійне планування свого висловлювання і підбір відповідних мовленнєвих засобів.

ДИНАМІЧНІСТЬ уміння – це його здатність до переносу. Вона співвідноситься з такою ознакою навички як гнучкість, проте забез-

печує перенос навички в аналогічні ситуації спілкування, а динамічність уміння – у нові.

ІНТЕГРОВАНІСТЬ як якість уміння, що виникає на основі активного синтезу різних навичок, на яких воно базується, а також інтеграції автоматизованих і неавтоматизованих компонентів уміння – мотивів, інтересів, життєвого досвіду, знань, усіх сфер особистості мовця. **МЕТОДИЧНИЙ ВИСНОВОК:** навчання мовленнєвого вміння неможливе без підключення усіх сфер особистості учнівства.

Найбільш загальними механізмами двостороннього процесу мовленнєвого спілкування є механізми **прийому і видачі повідомлення**, усередині яких знаходяться механізми **осмислення** (аналіз та синтез на рівнях смислової обробки мовного матеріалу); пам'яті (в єдності довготривалої/постійної пам'яті та короткочасної/оперативної пам'яті); **випереджуючого синтезу**, без якого неможливе жодне висловлювання.

Репродукція – один із найпростіших механізмів мовлення. Незважаючи на продуктивний характер говоріння, в ньому є елементи репродукції (за Е. Шубіним, репродукція готових блоків в англійському побутовому діалозі становить близько 25%). Репродукція може бути повною або частковою.

Вибір як механізм розглядається як вибір слів і вибір граматичної структури. На вибір слів впливає комунікативна мета повідомлення, стосунки між комунікантами, їх спільний життєвий досвід, особливості реципієнта. Автоматизувати процес вибору слів навряд чи можливо. В той же час мовлення комуніканта, який «підбирає слова», уповільнюється, створюється розрив у часі між формуванням змістової сторони висловлювання і його мовним наповненням.

Конструювання. У процесі говоріння деякі мовленнєві одиниці конструюються, але на думку Ю. Пассова, здійснюється це не на основі актуального усвідомлення мовних правил, а на основі з певною абстрактною моделлю, що зберігається в мозку людини. Випадки, коли ми свідомо застосовуємо мовні правила, конструюємо за ними фразу, свідчать про не досягнутий рівень володіння іншомовним мовленням.

Дискурсивність як механізм керує процесом функціонування мовленнєвого висловлювання і працює на рівні актуального усвідомлення. Завдяки йому мовець оцінює ситуацію, сприймає сигнали зворотного зв'язку (вербальну чи невербальну реакцію співрозмовника), залучає необхідні знання щодо предмета висловлювання.

Мовленнєвий механізм, сформований у РМ, не функціонує на тому ж рівні в умовах оволодіння іншомовним мовленнєвим спіл-

куванням. Так, на початку вивчення ІМ людина утримує у пам'яті меншу кількість іншомовних слів, ніж слів РМ, повільніше осмислює іншомовне повідомлення, гірше виявляє механізми прогнозування тощо, тобто мовець пристосовує, а іноді й знову формує певні ланки і рівні складного багатостороннього мовленнєвого механізму.

2. Особливості діалогічного мовлення.

Комунікативні, психологічні і мовні особливості

Діалогічне мовлення – це процес мовленнєвої взаємодії двох або більше учасників спілкування. У межах мовленнєвого акту кожен із учасників по черзі виступає як мовець (ініціатор спілкування – адресант) і як слухач (партнер по спілкуванню – адресат). Діалог характеризується двосторонністю, взаємозв'язком комунікантів, взаємною стимуляцією, ситуативністю, лаконічністю форми та змісту, спонтанністю, незапланованістю, емоційністю та наявністю розмовних фраз та кліше.

Таблиця 1

Особливості діалогічного мовлення

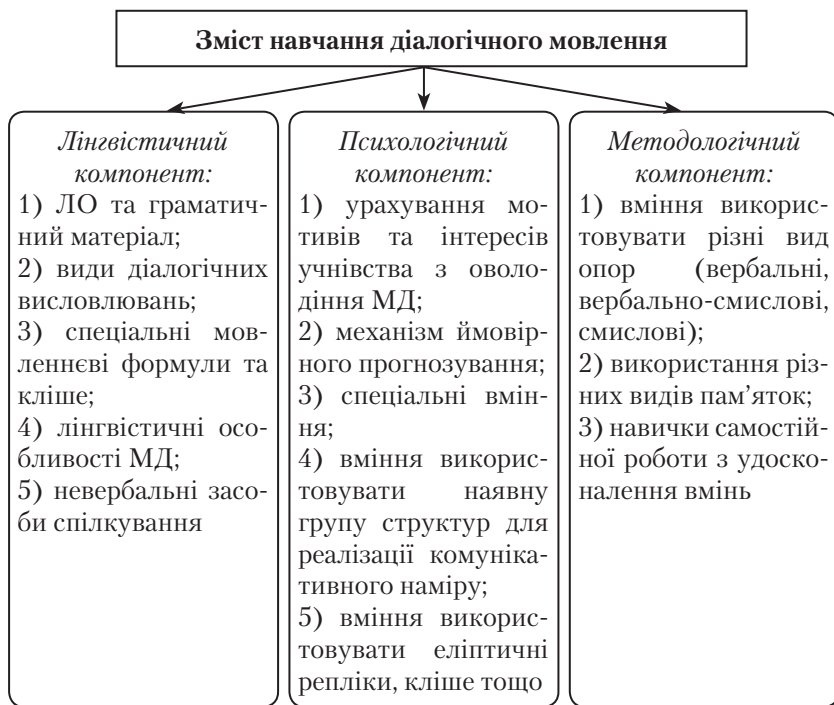
Комунікативні особливості (функції)	Психологічні особливості	Мовні особливості
Запит – повідомлення інформації	Вмотивованість	Еліптичність (неповні репліки) Would you like a meat sandwich or a cheese sandwich? A cheese sandwich, please.
Пропозиція – (не) прийняття	Зверненість	Наявність готових мовленнєвих кліше: Excuse me! Thanks a lot.
Обмін судженнями/ думками/ враженнями	Ситуативність (Іде!)	Наявність слів – «заповнювачів пауз» – well, well now, you know, let me see, look here, I say
Взаємопереконання/обґрунтування точки зору	Емоційна забарвленість	Наявність стягнених форм – I've; They're; You're; Where's; It's.
	Спонтанність	
Комунікативні функції	Двосторонній характер	

3. Складники компетентності у діалогічному мовленні

Компетентність у ДМ – це здатність реалізовувати усномовленнєву комунікацію у діалогічній формі в життєво важливих для певного віку сферах і ситуаціях спілкування відповідно до комунікативних завдань.

Компетентність у ДМ передбачає, що мовець уміє планувати, здійснювати й коригувати власну комунікативну поведінку під час породження та варіювання іншомовного мовлення у різних типах діалогічних висловлювань відповідно до певної ситуації спілкування у конкретній національно-культурній спільноті. Складниками КДМ є **вміння** (див. Табл. 2), **навички** (див. Табл. 3), **знання** (див. Табл. 4), а також **комунікативні здібності** (див. Табл. 5).

Схема 1

Таблиця 2

мовленнєві вміння	ініціювати/закінчувати діалог; підтримувати спілкування; використовувати мовленнєві кліше; використовувати стягненні форми; запитувати інформацію; емоційно забарвлювати діалог; адекватно поводитися у комунікативних ситуаціях
-------------------	--

навчальні вміння	використовувати електронні засоби навчання; використовувати опори тощо
інтелектуальні вміння	вміння передбачати можливу фразу співрозмовника; вміння класифікувати, систематизувати і критично оцінювати отриману у процесі спілкування інформацію; вміння використовувати інформацію з теми спілкування тощо
організаційні вміння	самостійне учіння, вміння передбачити і правильно спланувати свою мовленнєву діяльність; вміння спонтанно реагувати на репліки співрозмовника тощо
компенсаційні вміння	вміння виходити зі складного положення в умовах дефіциту мовних засобів під час спілкування ІМ (використання мовної і контекстуальної здогадок та паралінгвістичних засобів для розуміння свого співрозмовника) тощо

Таблиця 3

фонетичні навички	забезпечують сприймання й розпізнавання окремих звуків та їх сполучень <i>Whachadoin? / What are you doing? (phonological)</i>
лексичні навички	забезпечують розпізнавання звукових образів ЛО та їх розуміння <i>Have you seen the boss? / Have you seen the manager? (lexical)</i>
граматичні навички	забезпечують розпізнавання на слух граматичних форм і прогнозування синтаксичних структур, уможливають правильне оформлення висловлювання згідно з граматичною нормою мови <i>Seen Joe lately? / Have you seen Joe lately?</i>

Таблиця 4

декларативні знання	<i>мовні та мовленнєві знання</i> : фонемні, інтонемні, ЛО, мовленнєві кліше, граматичні структури, функціональні типи діалогів та їх лінгвістичні особливості; <i>країнознавчі знання</i> : культура країни виучуваної ІМ, значення пара лінгвістичних явищ, компенсаторні стратегії в усному ДМ тощо
процедурні знання	<i>соціокультурні знання</i> : знання як планувати, організувати, здійснювати і коригувати мовлення у процесі усної взаємодії із співрозмовником у певних ситуаціях діалогічного спілкування

Таблиця 5

комунікативні здібності	внутрішня мотивація <i>i.e.</i> бажання до взаємодії з іноземцем, здібність комуні канта до організації свого мовлення, орієнтації у ситуації спілкування, здібність пам'ятати що було сказано співрозмовником тощо
-------------------------	---

4. Структура діалогу. Одиниця навчання діалогічного мовлення.

Основні види діалогічних єдностей.

Функціональні типи діалогів

Важливою характеристикою діалогу є реплікування як засіб комбінування реплік у діалогічну єдність. **Репліка** – це висловлювання, межею якого є зміна співрозмовника. Одиницею навчання ДМ є діалогічна єдність, яка характеризується структурною, інтонаційною і семантичною завершеністю.

1-ша репліка ДЄ – ініціативна (репліка-спонукання):

Peter: What would you like to eat, Edith?

Edith: A meat sandwich.

2-га репліка ДЄ – реактивна або реактивно-ініціативна:

Ben: Is lunch ready?

Anne: Yes, Let's have lunch in the garden.

Таблиця 6

Групи ДЄ	Види діалогічних єдностей
I	<p>1. Повідомлення – повідомлення <i>Pretty girl: I want to buy a hat.</i> <i>Assistant: Hats are upstairs on the next floor.</i></p> <p>2. Повідомлення – запитання <i>Hostess Bradley: Alice! Perhaps that passenger is a hijacker!</i> <i>Hostess Allen: Which passenger, Anne?</i></p> <p>3. Повідомлення – спонукання <i>A: My computer's stopped working.</i> <i>B: I think we'll have to shut down and start again.</i></p> <p>4. Повідомлення – вигук <i>A: Sandi's on holiday at the moment. She's gone to Thailand.</i> <i>B: Oh, lovely!</i></p>
II	<p>5. Спонукання – спонукання <i>A: Can you buy some bread when you go shopping?</i> <i>B: Yes, I can. But you choose a present for our mum's birthday.</i></p> <p>6. Спонукання – повідомлення</p>

	<p><i>A: Go there immediately.</i> <i>B: I'm going right away.</i></p> <p>7. Спонування – згода <i>A: Would you like to drink a glass of water?</i> <i>B: Yes, please.</i></p> <p>8. Спонування – відмова <i>A: Are you fond of arts? Let's go and see the new exhibition at the National Gallery?</i> <i>B: No, thanks. I don't like arts exhibition.</i></p> <p>9. Спонування – запитання <i>Anne: Let's eat lunch in the garden.</i> <i>Ben: Shall we sit on the seat?</i></p> <p>10. Спонування – вигук <i>A: Practise the dialogue by copying the voices.</i> <i>B: Oh, no!</i></p>
III	<p>11. Запитання – відповідь на запитання <i>A: Do you play a sport?</i> <i>B: Yes, I do.</i></p> <p>12. Запитання – контрзапитання <i>Voice A: What's wrong with you, Mrs. Bloggs?</i> <i>Mrs. Bloggs: What's wrong with me?</i></p>
IV	<p>13. Привітання – привітання <i>A: Hello!</i> <i>B: Hi! You look brilliant!</i></p> <p>14. Прощання – прощання <i>A: See you tomorrow.</i> <i>B: Bye.</i></p> <p>15. Висловлювання вдячності – реакція на вдячність <i>A: Here, let me take those bags.</i> <i>B: Thanks, but it's OK. I'll take them.</i></p>

Useful tips

Talk as interaction refers to what we normally mean by “conversation” and describes interaction that serves a primarily social function. When people meet, they exchange greetings, engage in small talk, recount recent experiences, and so, on because they wish to be friendly and to establish a comfortable zone of interaction with others. The focus is more on the speakers and how they wish to present themselves to each other than on the message. Such exchanges may be either casual or more formal, depending on the circumstances, and their nature has been well described by Brown and Yule (1983).

The main features of talk as interaction can be summarized as follows:

Has a primarily social function, reflects role relationships, reflects speaker's identity, may be formal or casual, uses conversational conventions, reflects degrees of politeness, employs many generic words, uses conversational register, is jointly constructed

Функціональні типи діалогів:

- діалог-розпитування;
- діалог-домовленність;
- діалог-обмін враженнями/думками;
- діалог-обговорення/дискусія;
- діалог етикетного характеру.

5. Труднощі оволодіння діалогічним мовленням

Труднощі оволодіння ДМ зумовлюються, з одного боку, специфічними рисами цієї форми говоріння, з іншого – змістом і темою висловлювання, його мовним оформленням та умовами спілкування.

1-ша труднощість – ДМ об'єднує два види мовленнєвої діяльності – аудіювання і говоріння. Через це другий партнер має зрозуміти репліку першого і швидко та адекватно відреагувати на неї. Необхідність сприйняття і правильного розуміння першого партнера та реактивне реплікування спричиняє стан роздвоєння уваги, а отже неможливість вести діалог у нормальному темпі за умови недостатнього володіння мовними засобами. Нерідко трапляється ще й так, що розпочатий учнями діалог «завмирає» після обміну однією-двома репліками. Причина – труднощі продукування ініціативних реплік.

2-га труднощість – непередбачуваність. Діалог неможливо спланувати заздалегідь. Кожному партнеру необхідно стежити за перебігом думки співрозмовника, часом несподіваним, що призводить до зміни предмета спілкування.

6. Етапи навчання діалогічного мовлення.

Типи та види вправ для навчання діалогічного мовлення.

Сучасні інтерактивні форми роботи

Раціональним підходом у навчанні ДМ учені-методисти вважають підхід «знизу вгору», який передбачає спочатку засвоєння елементів діалогу (реплік ДЄ) до самостійної побудови діалогу на основі запропонованої навчальної **комунікативної ситуації**, яка В. Скалкіним розглядається як динамічна система взаємодіючих конкретних факторів об'єктивного і суб'єктивного плану із залученням людини до мовної комунікації та визначенням її поведінки в межах одного акту спілкування.

Етапи навчання діалогічного мовлення

0	I	II	III
Мета – оволодіння			
<i>реплікуванням</i>	<i>діалогічними єдностями</i>	<i>умінням вести мікродіалог</i>	<i>вмінням вести діалоги різних типів</i>
Типи та види вправ для навчання діалогічного мовлення			
Умовно-комунікативні рецептивно-репродуктивні та репродуктивні:	Умовно-комунікативні рецептивно-репродуктивні:	Комунікативні рецептивно-продуктивні з використанням штучно створених опор:	Комунікативні рецептивно-продуктивні з використанням природних опор:
<i>імітативні, підстановчі, відповідь-запитання, відповіді на запит інформації</i>	<i>аудіювання мікродіалогу, обмін репліками</i>	<i>аудіювання мікродіалогу, бесіда в опорі на: мікродіалог – підстановчу таблицю; структурно-мовленнєву схему мікродіалогу; функціональну схему мікродіалогу</i>	<i>для створення різних функціональних типів діалогу</i>

Useful tips

How To Teach Speaking. Now many linguistics and teachers agree on that students learn to speak in the second language by “interacting”. Communicative language teaching and collaborative learning serve best for this aim. Communicative language teaching is based on real-life situations that require communication. By using this method in classes, students will have the opportunity of communicating with each other in the target language.

Activities To Promote Speaking. Discussions, Role Play, Simulations, Information Gap, Brainstorming, Storytelling, Interviews,

Story Completion, Reporting, Playing Cards, Picture Narrating, Picture Describing, Find the Difference.

Suggestions For Teachers in Teaching Speaking. Here are some suggestions for English language teachers while teaching oral language:

- Provide maximum opportunity to students to speak the target language by providing a rich environment that contains collaborative work, authentic materials and tasks, and shared knowledge.

- Try to involve each student in every speaking activity; for this aim, practice different ways of student participation.

- Reduce teacher speaking time in class while increasing student speaking time. Step back and observe students.

- Indicate positive signs when commenting on a student's response.

- Ask eliciting questions such as “What do you mean? How did you reach that conclusion?” in order to prompt students to speak more.

- Provide written feedback like “Your presentation was really great. It was a good job. I really appreciated your efforts in preparing the materials and efficient use of your voice...”

- Do not correct students' pronunciation mistakes very often while they are speaking. Correction should not distract student from his or her speech.

- Involve speaking activities not only in class but also out of class; contact parents and other people who can help.

- Circulate around classroom to ensure that students are on the right track and see whether they need your help while they work in groups or pairs.

- Provide the vocabulary beforehand that students need in speaking activities.

- Diagnose problems faced by students who have difficulty in expressing themselves in the target language and provide more opportunities to practice the spoken language.

Висновки. Таким чином, програмні вимоги передбачають, що закінчуючи ЗНЗ, учні та учениці повинні вміти:

- спілкуватися, дотримуючись основних норм, прийнятих у країнах, мова яких вивчається;

- вести бесіду з однією чи кількома особами відповідно до комунікативної ситуації в рамках тематики, визначеної програмою;

- розширювати запропоновану співрозмовником тему розмови, переходити на іншу тему;

- адекватно поводитися у комунікативних ситуаціях, демонструючи мовленнєву поведінку, характерну для носіїв мови; використовуючи міміку, жести. Висловлювання кожного учасника ДМ має становити 13 реплік.

DIE INTEGRATION DER WESTGERMANISCHEN GROßSTÄMME IM FRANKENREICH. DIE ENTWICKLUNG DES SCHRIFTTUMS

Дисципліна: Історія німецької мови

Вид лекції: тематична лекція з елементами бесіди

Дидактичні цілі:

Навчальні: усвідомлення базових понять історії німецької мови для формування самостійності в аналізі історичних особливостей розвитку й існування німецької мови.

Розвиваючі: навчити осмислювати здобуті знання, проводити аналіз поставленої проблеми, забезпечити мотивацію та інтерес до історії німецької мови.

Виховні: формувати науково-матеріалістичний світогляд, викликати інтерес до предмету, що вивчається.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: лінгвокраїнознавство та лексикологія німецької мови, інтерпретації художнього тексту, культурологія, психологія, філософія.

Основні поняття (терміни): die Nationalität, der Dialekt, das Frankenreich, deutsch, Abrogans, die Versdichtung, Notker der Deutsche, die Zweite lateinische Welle.

Наочність: дидактичні матеріали – таблиці.

Theoretische Fragen

1. Die Herausbildung der deutschen Nationalität.
2. Die Bildung des deutschen Staates.
3. Der Beginn der schriftlichen Überlieferung der werdenden deutschen Sprache.
4. Der althochdeutsche Sprachraum und die althochdeutschen Territorialdialekte.
5. Der althochdeutsche Wortschatz.

Literaturverzeichnis

1. Бублик В.Н. Історія німецької мови. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В.Н. Бублик. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 272 с.

-
2. Левицький В.В. Історія німецької мови. Посібник для студентів вищих навчальних закладів / В.В. Левицький. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2007. – 216.
 3. Левицький В.В. Основи германістики / В.В. Левицький. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 520 с.
 4. Левицький В.В. Практикум до курсу „Вступ до германського мовознавства” / В.В. Левицький, С.В. Кійко. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 264 с.
 5. Рахманова, Н.И. История немецкого языка. От теории к практике [Текст]: учебное пособие / Н.И. Рахманова, Е.Н. Цветаева. – Москва: Высшая школа, 2004. – 334 с.
 6. Moskalskaja O.I. Deutsche Sprachgeschichte (Москальская О.И. История немецкого языка). Учеб. пособие для студ. лингв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений / О.И. Moskalskaja. – М.: Издательский центр „Академия”, 2003. – 288 с.

Текст лекції

1. Die Herausbildung der deutschen Nationalität

Mit dem VI. Jhd. beginnt die Frühgeschichte der deutschen Sprache. Vorausgegangen war im III. und IV. Jhd. die Integration der westgermanischen Einzelnstämme zu großen Stammesverbänden. Die deutsche Nationalität ist aus den westgermanischen Großstämmen der Franken, Bayern, Alemannen, Thüringen und Sachsen hervorgegangen. Dieser Prozess dauerte vom V. bis zur Mitte des XI. Jhds. Eine führende Rolle spielten dabei die Franken und ihr König Chlodwig. Der nordfränkische König Chlodwig aus dem Geschlecht der Merowinger ergriff im V. Jhd. die Macht über das fränkische Gebiet. Unter seiner Führung eroberten die Franken die ehemalige römische Provinz Gallien und gründeten 486 ein mächtiges Reich, das bis zur Mitte des IX. Jhd. bestand. Das Frankenreich erreichte seine Blütezeit unter Karl dem Großen. Unter Karl dem Großen aus dem Geschlecht der Karolinger wurde das fränkische Reich erweitert, zuerst durch das Langobardenreich in Italien, dann durch Pannonien (das heutige Ungarn), später durch einen Teil Spaniens (804). Die Franken unterwarfen auch andere germanische Stämme: die Alemannen, die Thüringer, die Burgunder, die Bayern und zuletzt die Sachsen (814). Sie wurden gewaltsam christianisiert. Somit wurde der Grundstein für die deutsche Nationalität geschaffen.

2. Die Bildung des deutschen Staates

Das fränkische Reich breitete sich auf das Territorium vieler europäischer Länder aus. Es ist sehr wichtig, folgendes zu beachten: die

Stammesdialekte der Bayern, Alemannen, Franken, Hessen und Thüringer bildeten später die Grundlage des Althochdeutschen. In der Kirche, beim katholischen Gottesdienst herrschte Latein. Germanische oder romanische Dialekte drängten zum Verkehr bei den Bauern und dem Adel.

Im Jahre 843 wurde das große Karolingische Reich durch den Vertrag von Verdun unter den Enkeln Karls des Großen aufgeteilt. Der westliche (französische) Teil wurde von dem östlichen (deutschen) getrennt. Den östlichen Teil (das spätere Deutschland) erhielt Ludwig der Deutsche. Den westlichen Teil (das spätere Frankreich) erhielt Karl der Kahle, das Mittelreich (Italien und das Gebiet, das später nach ihm Lothringen benannt wurde) erhielt Lothar. Dieser Akt förderte die Bildung des deutschen Staates, die weitere Konsolidierung der deutschen Stämme. Er war auch für die Entwicklung der deutschen Sprache von entscheidender Bedeutung. Der deutsche Staat wurde zu einem starken Königtum. Im IX. Jhd. wurde er Teutonia (das „Teutonische Reich“) genannt.

Auch die germanischen Stammessprachen wurden im Prozess der Konsolidierung der einzelnen Stämme immer mehr ausgeglichen. Im Rahmen des Frankenreiches entwickelten sich zwei Sprachen: die westlichen Franken eigneten sich die romanische Sprache Galliens (das Altfranzösische) an, die östlichen Stämme sprachen ihre germanischen Dialekte, das Althochdeutsche. Im Norden wurde das Althochdeutsche durch die sog. zweite (althochdeutsche) Lautverschiebung abgegrenzt. Die von der zweiten Lautverschiebung betroffenen Gebiete (der mittlere und der südliche Teil des deutschen Sprachgebiets) werden als hochdeutscher Sprachraum angesehen, die übrigen altdeutschen Gebiete (Niedersächsisch, Niederfränkisch) gehören zum Niederdeutschen. Das Althochdeutsche weist zwei Dialektgruppen auf: Oberdeutsch und Mitteldeutsch. Zu der ersten Gruppe gehören das Alemannische, Baltische, Südrheinfränkische, Ostfränkische. Die zweite Gruppe bilden das Rheinfränkische, Mittelfränkische und das Thüringische. Die althochdeutsche Periode beginnt um 770 mit dem Beginn der schriftlichen Überlieferungen. Sie dauert bis zur Mitte des XI. Jhd. und umfasst drei politische Epochen: die Epoche des karolingischen Großreiches, die Epoche des Ostfränkischen Reiches (843-911) und die des Deutschen Reiches unter den sächsischen und fränkischen Königen (seit 919).

Der aus dem Ostfränkischen Reich hervorgegangene deutsche Staat wurde im IX. Jhd. vorwiegend Teutonia „das Teutonische Reich“ genannt. In vielen lateinischen Quellen finden sich in derselben Bedeutung auch die Bezeichnungen „Germania“, „Germani“, „germanicus“. Das Wort „deutsch“ erscheint 786 in der lateinischen Form „theodiscus“ (belegt in einem Bericht des Nuntius Georg von Ostia an Papst Hadrian I), um 800

erscheint der Ausdruck „Teodisca lingua“, das bedeutet „volksmäßige“ Sprache (jede germanische Sprache). Im IX. Jhd. trifft man schon in deutschen Texten die Bezeichnungen „diu diutisciu lant“ und „diutisciu liute“. Im XV-XVI. Jhd. entsteht die Zusammensetzung „Teutschland, Deutschland“.

3. Der Beginn der schriftlichen Überlieferung der werdenden deutschen Sprache

Die schriftliche Überlieferung der deutschen Sprache beginnt um 770. Sie ist in der althochdeutschen Epoche eng mit dem Kirchenleben verbunden. Die Kirche wurde im Frankenreich durch die königliche Macht unterstützt, darum entstanden hier zahlreiche Klöster und Bistümer. In Klosterstuben wurden theologische Traktate, Gebete, Psalmen ins Deutsch übertragen, Geschichtswerke geschrieben, Bibelkommentare für die Schule und die Ausbildung der Geistlichen verfasst. Die Klöster wurden zu Hauptstätten der Bildung, zu Zentren des geistigen Lebens der frühfeudalen Gesellschaft. Es war notwendig, den Gottesdienst in der Muttersprache der Volksmassen abzuhalten. Aber die führende Rolle spielte noch wie früher das Latein. Diese Sprache herrschte im Gericht, im öffentlichen Leben. Die Historiker schufen in dieser Sprache.

Die ersten deutschen Sprachdenkmäler waren Glossare, d.h. Vokabelverzeichnisse mit Übersetzungen und Interlinearübersetzungen der kirchlichen Texte. Sie wurden beim Lateinunterricht in Klosterschulen verwendet. Das älteste deutsche Sprachdenkmal, das zeitlich und örtlich bestimmt werden konnte, ist der um 770 in Freising verfasste „Abrogans“.

Unter den größeren prosaischen Werken sind die Übersetzung des lateinischen theologischen Traktats des Erzbischofs von Sevilla Isidor „Über den katholischen Glauben“, die Evangelienübersetzung des christlichen Schriftstellers Tatian aus Syrien und die Übersetzung der Benediktinerregel genannt.

Die Versdichtung diente auch der Verbreitung des Christentums. Zu nennen sind:

- 1) Das Bruchstück des Poems „Muspilli“ (über den Weltuntergang und das Jüngste Gericht (um 830);
- 2) Die „Evangelienharmonie“ des gelehrten Mönchs Ottfried (865) (eine Nachdichtung der Bibel);
- 3) Das Gedicht „Ludwigslied“ (über die Heldentaten des Königs Ludwig des Dritten).

Keine andere germanische Sprache und Literatur tragen einen so starken christlichen Charakter wie die frühdeutsche. Die alte germanische epische Dichtung, heimische Lieder und Sprüche lebten nur

in mündlicher Überlieferung. Das einzige erhalten gebliebene Denkmal der epischen Dichtung ist ein Fragment aus dem „Hildebrandslied“ (es entstand im VII. Jhd. und wurde um 815 von zwei Mönchen des Klosters Fulda aufgezeichnet. Aus dem X-XI. Jhd. sind zwei lateinisch-deutsche Gesprächssammlungen zu nennen.

Eine hervorragende Persönlichkeit war Notker der Deutsche (955-1022) – Philosoph und Übersetzer, der Schulpfleger im Kloster St. Gallen, er übertrug zahlreiche Psalmen und lehrhafte Texte ins Deutsche (das Werk „Vom Trost der Philosophie“), philosophische Schriften von Aristoteles, er schuf viele philosophische Termini.

4. Der althochdeutsche Sprachraum und die althochdeutschen Territorialdialekte

Die Grenzen der althochdeutschen Territorialdialekte wurden von den Herzogtümern bestimmt.

Alemannisch. Im Südwesten des Reiches lag das Herzogtum Schwaben (nach dem alten Stamm der Sweben benannt). Es erstreckte sich über das Territorium des heutigen Baden-Württemberg, über den heutigen deutschsprachigen Teil der Schweiz und seit 925 über den Hauptteil des Elsass. Der Territorialdialekt des Herzogtums Schwaben heißt Alemannisch.

Bairisch. Im Südosten, östlich des Lechs (Nebenfluss der Donau) lag das Herzogtum Bayern. Es erstreckte sich über den größten Teil des heutigen Bayern und über das heutige Österreich. Sein Territorialdialekt heißt Bairisch. Bairisch und Alemannisch bilden den Grundstock der oberdeutschen Dialekte.

Fränkisch. Der fränkische Dialekt wurde in den Herzogtümern Franken und Lothringen gesprochen. Franken lag nördlich von Schwaben, im mitteldeutschen Raum. Es erstreckte sich über die heutigen westdeutschen Länder Rheinland-Pfalz, Hessen, die Landschaft Franken im Nordwesten Bayerns und grenzte im Norden und Nordwesten an das Herzogtum Lothringen. Auf der großen Fläche, die der fränkische Dialekt einnahm, wies er mehrere Abstufungen vom Oberdeutschen zum Niederdeutschen auf; dementsprechend wird er in einige Unterdialekte (Mundarten) gegliedert.

Zum Oberdeutschen zählt man die fränkischen Mundarten, die an der fränkisch-schwäbischen und an der fränkisch-bayrischen Grenze liegen, und nämlich Südfränkisch und Ostfränkisch.

Zur mitteldeutschen Dialektgruppe gehören das Rheinfränkische in der Pfalz (Mainz, Frankfurt, Worms, Speier) und das Mittelfränkische (Koblenz, Trier, Luxemburg, Saargebiet, Köln, Aachen).

Zur niederdeutschen Dialektgruppe gehört das Niederfränkische im Raum von Kleve (heute an der deutsch-niederländischen Grenze im Land Nordrhein-Westfalen), im ganzen Nordosten des Herzogtums Lothringen (das heutige Nieder- und Mittelbelgien: Flandern und Brabant) und im östlichen Teil des Herzogtums (in den heutigen Niederlanden). Es grenzt im Osten an das Sächsische.

Sächsisch. Das Herzogtum Sachsen lag im Norden des Reiches. Es erstreckte sich von der Elbe westwärts bis zur Ems über das Territorium des heutigen Schleswig-Holstein, Niedersachsen, über den westlichen Teil Sachsen-Anhalts, südwärts bis zum Harz.

Da Sachsen erst am Anfang des IX. Jhds. nach den Sachsenkriegen Karls des Großen (772-804) dem Frankenreich angegliedert war, bewahrte das Altsächsische am Anfang der schriftlichen Überlieferung noch die Stellung einer selbständigen altgermanischen Sprache gegenüber dem Althochdeutschen. Das bedeutendste Denkmal des Altsächsischen ist das Poem „Heliand“ („Der Heiland“), das um 830 im Auftrag Ludwigs des Frommen, des Sohnes Karls des Großen, geschrieben wurde und der Propaganda des Christentums unter den Sachsen dienen sollte.

Die Annäherung des Altsächsischen an das Althochdeutsche begann bereits im IX. Jhd. Sie vollzog sich unter dem Einfluss des fränkischen Dialekts, der schon im „Heliand“ bemerkbar ist. Im X. Jhd., als die sächsischen Herzöge deutsche Könige und römische Kaiser wurden (919-1024), nahm der Einfluss des Althochdeutschen zu. Infolge der Konsolidierung der deutschen Nationalität entwickelte sich das Altsächsische immer mehr zu einem Territorialdialekt der deutschen Sprache und bildete den Grundstock des Niederdeutschen.

Thüringisch. In Thüringen, im nordöstlichen Mittelraum zwischen den Herzogtümern Franken und Sachsen, wurde der thüringische Dialekt gesprochen. Er gehörte zur mitteldeutschen Dialektgruppe.

Das wachsende Gemeinschaftsbewusstsein der werdenden deutschen Nationalität und das Gefühl der Gemeinschaft der Territorialdialekte, die in der Verbreitung der Bezeichnung „Teudisca lingua“, in der Folgezeit auch „die diutisca zunga“ ihren Ausdruck fand, führten in der althochdeutschen Zeit noch nicht zum sprachlichen Ausgleich. Die einzige Existenzform der werdenden deutschen Sprache waren nach wie vor die Territorialdialekte geblieben. Es fehlten eine einheitliche ökonomische Basis sowie ein intensiver Verkehr zwischen den einzelnen Landschaften, so dass auch keine Kommunikationsverhältnisse und Kommunikationsbedürfnisse bestanden, die zur Herausbildung einer einheitlichen Verkehrssprache drängen würden.

Die Entstehung des Schrifttums und die Entwicklung der religiösen Übersetzungsliteratur führten zu einer tiefgreifenden Entwicklung der deutschen Sprache. Unter dem Einfluss des Kirchenlateins waren in die deutsche Sprache zusammen mit den Begriffen der neuen christlichen Ideologie viele neue Wörter, meist abstrakte Begriffswörter, eingegangen; es entwickelte sich der Stil der gelehrten Prosa. In der Dichtung wurde Alliteration unter dem Einfluss des Lateins verdrängt.

Im X.-XI. Jhd. waren auch günstige Bedingungen für die Entwicklung der Berufslexik entstanden. Es entstanden spezialisierte Handwerksberufe. Es handelt sich um Gold- und Eisenschmiede, Schildmacher, Schwertfeger, Drechsler, Walker, Gerber, Schuster, Sattler. Ganz anders ist die Sprache der althochdeutschen Dichtung. Hauptkennzeichen dieser Sprache ist hohes Pathos.

5. Der althochdeutsche Wortschatz

Die ahd. Sprache besaß einen reichen Wortschatz, aus verschiedenen Bereichen: Dichtung, Vielzucht, Ackerbau, Rechtswesen, Heerwesen und die alltäglichen Wörter natürlich. Noch in der voralthochdeutschen Zeit wurden viele lateinische Wörter entlehnt (das war die erste Schicht der lat. Entlehnungen (am Anfang u. Z.):

vinum – Wein, *calix* – ahd. *kelix* – Kelch;
ceresia – ahd. *kirsa* – Kirsche, *murus* – ahd. *mura* – Mauer;
persica – ahd. *pfersich* – Pirsich, *tegula* – *ziagal* – Ziegel;
moneta – *munizza* – Münze, *strata* – *strazza* – Straße.

Aus dem Lateinischen sind auch die Monatsbezeichnungen entlehnt: *Martium* – ahd. *merzo*.

Die Zweite lateinische Welle (ca. V.-VIII. n. Chr.). Dieser Kontakt ist geprägt durch die angelsächsisch-fränkische Mission. Dementsprechend fallen die Lehnwörter großteils in den liturgischen Bereich, z. B.: *Priester*, *Probst*, *Pfründe*, *Küster*, *Dom*, *Münster*, *Kapelle*, *Kloster*, *Abt*, *Mönch*, *Nonne*, *Prälat* (Klosterwesen), *Beichte* – ahd. *bi-jiht* (*jehan* „sagen“; daher eine Lehnübersetzung aus lat. *confessio*), *Gewissen* – lat. *conscientia* (Lehnübersetzung), *Samstag* – gr. *Sábbton* – hebr. *sabbat* (andere Formen: *Satertag* – Lehnübersetzung von lat. *Saturni dies*, *Sonnabend* – Lehnübersetzung).

Die Wörter, die dem Bereich der Kirchen und des Schulwesens gehören: *claustrum* – *klostar*, *monachus* – *munih* (Mönch), *scola* – ahd. *scuola*, *scribere* – *schriban*, *tabula* – ahd. *tavala*.

Die Entwicklung des Schrifttums bereicherte den Wortschatz. Intensiver wurden Wortbildungsprozesse, es entstanden die Suffixe *-heit*, *-scaft*, *-tuom* und die Präfixe *gi-*, *un-* (*gibirgi* – Gebirge).

Ein beliebtes Wortbildungsmittel im Deutschen war wie immer die Zusammensetzung: *Erd – biba (Erdbeben)*, *beta – hus (Bethaus)*, *gast – hus, boum – garto (Baumgarten)*, *sununtag (Sonntag)*.

Bei den Adjektiven erscheinen die Suffixe: *-ag (bluotag – blutig)*, *-ig (kreftig)*, *-isc (irdisc – irdisch)*, *-in (guldin – goldn)*.

Im Laufe der althochdeutschen Zeit entwickelten sich auch die Suffixe: *-lich, -bari, -haft, -sam: wiplich (weiblich), un-ent-lich*.

Die Zusammengesetzten Adjektive sind im ahd. seltener als die zusammengesetzten Substantive, z. B. *halbtot*.

Im ahd. gab es viele schwache Verben: *fulen (faulen)*, *enton (endigen)*, *ougen (zeigen)*, *offan (öffnen)*.

Aus den Präpositionen und Adverbien entwickelten sich verbale Präfixe: *bi-, gi-, ir-, ur-, ar- (er), for-, zar (zer), -int, -ant (ent)*, z. B. *bi-queman (kommen)*.

Die trennbaren Präfixe waren auch ziemlich verbreitet: *uf-springan (aufspringen)*, *uf-stantan (aufstehen)*, *us-gangan (ausgehen)*, *nidar-stigan (niedersteigen)*.

Die zusammengesetzten Verben waren weniger verbreitet: *follabrin-gan, missatruen (misstrauen)*.

Zusammenfassung

Die deutsche Nationalität ist aus den westgermanischen Großstämmen der Franken, Bayern, Alemannen, Thüringen und Sachsen hervorgegangen. Dieser Prozess dauerte vom V. bis zur Mitte des XI. Jhds. Eine führende Rolle spielten dabei die Franken und ihr König Chlodwig. Das Frankenreich erreichte seine Blütezeit unter Karl dem Großen. Im Jahre 843 wurde das große Karolingische Reich durch den Vertrag von Verdun unter den Enkeln Karls des Großen aufgeteilt. Den östlichen Teil (das spätere Deutschland) erhielt Ludwig der Deutsche.

Die schriftliche Überlieferung der deutschen Sprache beginnt um 770. Sie ist in der althochdeutschen Epoche eng mit dem Kirchenleben verbunden. Die ersten deutschen Sprachdenkmäler waren Glossare, Vokabelverzeichnisse mit Übersetzungen und Interlinearübersetzungen der kirchlichen Texte. Die Grenzen der althochdeutschen Territorialdialekte wurden von den Herzogtümern bestimmt. Die ahd. Sprache besaß einen reichen Wortschatz, aus verschiedenen Bereichen: Dichtung, Vielzucht, Ackerbau, Rechtswesen, Heerwesen und die alltäglichen Wörter natürlich. Noch in der voralthochdeutschen Zeit wurden viele lateinische Wörter entlehnt. Ein beliebtes Wortbildungsmittel im Deutschen war die Zusammensetzung.

РОЗДІЛ 2

*Лекції з дисциплін
літературознавчого циклу
і методики їх навчання*

Літературний процес доби Просвітництва в Англії

Дисципліна: Зарубіжна література (XVII–XVIII ст.)

Вид лекції: тематична

Дидактичні цілі:

Навчальні: визначити місце англійського Просвітництва у світовому літературному процесі, проаналізувати тематичне розмаїття літературної спадщини письменників цього періоду, допомогти відчувати художню своєрідність, глибину узагальнень літературних здобутків митців.

Розвиваючі: поглибити вміння і навички порівнювати естетичні явища, аналізувати художні твори, розширити філологічний і загальнокультурний кругозір студентів.

Виховні: формувати у студентів розуміння світу на основі естетичних уявлень, виховувати риси творчої особистості, здатність отримувати задоволення від процесу здобуття знань і власне предмета навчання.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: історія літератури, теорія літератури, всесвітня історія, філософія, релігієзнавство, мистецтвознавство.

Основні поняття: Просвітництво, просвітницький класицизм, просвітницький реалізм (раціоналізм), сентименталізм, рококо, предромантизм, готичний роман.

Навчально-методичне забезпечення: мультимедійна презентація.

План

1. Просвітницький класицизм в англійській літературі XVIII століття.
2. Особливості англійського сентименталізму доби Просвітництва.
3. Література рококо.
4. Готичний роман.

Рекомендована література

1. Аникин Г.В., Михальская Н.П. История английской литературы / Г.В. Аникин, Н.П. Михальская. – М. : Высш. школа, 1975. – 528 с.

2. Артамонов С.Д. История зарубежной литературы XVII – XVIII вв. / С.Д. Артамонов. – М. : Просвещение, 1988. – 698 с.
3. Голубішко І.Ю. Організація самостійної роботи зі світової літератури XVIII ст.: навч. посібник / І.Ю. Голубішко. – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2015. – 120 с.
4. Даниэль С. М. Рококо. От Ватто до Фрагонара. – СПб.: Азбука-Классика, 2007. – 336 с.
5. Елистратова А.А. Английский роман эпохи Просвещения / А.А. Елистратова. – М. : Наука, 1966. – 476 с.
6. Жирмунский В.М. Очерки по истории классической немецкой литературы / В.М. Жирмунский. – Л. : Наука, 1972. – 346 с.
7. Зарубежная литература XVIII века: Хрестоматия: в 2-х томах / Составит. Б.И. Пуришев, Б.И. Колесников, Я.Н. Засурский; Под ред Б.И. Пуришева. – М. : Высшая школа. 1988. – Т.1. – 416 с.
8. История зарубежной литературы XVIII века / Кол. авторов; Под ред. Л. Сидорченко. – М. : Высшая школа, Академия, 2001. – 76 с.
9. Мегела І. Література європейського Просвітництва / І. Мегела. – К. : Видавець Карпенко В.М., 2012. – 320 с.
10. Ніколенко О.М. Бароко, класицизм, Просвітництво. Література XVII–XVIII ст.: посібник для вчителя / О.М. Ніколенко. – Харків : Веста: Ранок, 2003. – 224 с.
11. Ніколенко О.М., Мацапура В.І. Літературні епохи, напрями, течії / О.М. Ніколенко, В.І. Мацапура // Тема. – 2004. – № 1. – С. 50–67.
12. Пахсарьян Н. Т. Основные литературные направления XVIII века [Электронный ресурс] / Н.Т. Пасхарьян – Режим доступа: <http://natara.msk.ru/bibliograficheskiy-ukazatel/osnovnye-literaturnye-napravleniya-xviii-veka.html>
13. Пуришев Б. Рококо Б. Пуришев // А.А. Сурков «Краткая Литературная Энциклопедия». – М : Советская энциклопедия, 1971. – Т. 6. – С. 339.
14. Рококо как одно из ведущих направлений 18 века [Электронный ресурс].– Режим доступа: [http //www/studfiles.ru/prevsew/3836811/](http://www/studfiles.ru/prevsew/3836811/)
15. Салтанова І.М., Титянін К.О. Матеріали лекцій з курсу «Історія зарубіжної літератури XVIII століття» / І.М. Салтанова, К.О. Титянін. – Кам'янець-Подільський : КПДУ, 2006. – 110 с.
16. Соловьёва Н. Английский предромантизм и формирование романтического метода / Н. Соловьёва. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 146 с.

-
17. Фондові лекції викладачів факультету іноземної філології: [навчальне видання] / За ред. П.Л. Шулик, О.В. Кеби. – Частина III. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – С. 22–36.
 18. Шалагінов Б.Б. Зарубіжна література: Від античності до початку XIX ст.: Іст.-естетич. нарис / Б.Б. Шалагінов. – К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2007. – 360 с.

Реєстри електронних бібліотечних ресурсів

poetry.hut.ru
mir-slova.boom.ru
poet.club.chat.ru
mp4.narod.ru/klass/da-zzoo.htm

Текст лекції

1. Просвітницький класицизм в англійській літературі XVIII століття

У XVIII столітті паралельно співіснували (цю точку зору поділяє більшість літературознавців) три основні художні напрями – просвітницький класицизм, просвітницький реалізм (про цей напрям в англійській літературі див. докладніше у збірнику «Фондові лекції, частина III) і сентименталізм, осторонь них стояло мистецтво рококо, тісно пов'язане з естетикою бароко, крім того, набуває розвитку готичний роман як предромантичне явище.

Просвітницький класицизм продовжував традиції класицизму XVII століття, але на новій основі. Відродження класицизму в епоху XVIII століття було багато в чому обумовлене «культу розуму», який панував у добу Просвітництва. Просвітителі прагнули досліджувати людські вчинки й пристрасті, соціальне середовище, взаємозв'язки людини і світу. Звідси у їхніх творах з'являється раціоналістичний аналіз мотивів і наслідків діяльності особистості, глибоке висвітлення тих чи інших рис людини та дійсності, засоби художньої типізації з чітким виділенням суттєвого у характерах персонажів. Представники просвітницького класицизму надавали перевагу об'єктивним законам мистецтва, що спиралися на розум. Митці тяжіли до загального, а не індивідуально-конкретного, зберігали жанрову ієрархію і гармонійність у побудові творів. Велику роль художники відводили ідеї, що ставала змістовим і структуротворчим принципом творів. Література просвітницького класицизму була рупором філософських та політичних ідей, з допомогою яких просвітителі намагалися виховати нову людину й змінити світ. Звідси походить дидактичний характер їхніх творів.

Класицисти XVIII століття прагнули повчати, формувати нові цінності та ідеали. Тому жанри класицистичної літератури того часу нерідко мали відкрито полемічний або публіцистичний характер. Представники просвітницького класицизму надають перевагу трагедії, епопеї, оді тощо. Монологи героїв, філософські диспути, авторські відступи й настанови сприяли активному проведенню в життя просвітницьких ідей.

Однак, крім традиційних рис класицизму (раціоналізм, перевага загального над особистим, гармонійність побудови, дидактизм, схематизація образів та ін.), що сформувалися ще в епоху XVII століття, у просвітницькому класицизмі з'являються нові ознаки.

Перш за все змінюється сам зміст творів. Якщо у XVII столітті проголошувалася ідея служіння монарху й державі, то у XVIII столітті утверджується думка про необхідність служіння всьому суспільству, справі свободи й справедливості. Герої просвітницьких творів охоплені ідеєю змінити існуючий порядок і встановити більш розумний і гуманний. Звідси походить критичний пафос багатьох творів просвітницького класицизму, наближення сюжетів до сучасності. Змінилася й природа конфліктів: якщо раніше переважала боротьба пристрастей і обов'язку, то тепер митці зосереджують увагу на тих конфліктах, які виникають в результаті зіткнення героїв з недосконалим суспільством і труднощами у виконанні їх громадянських обов'язків.

Проблематика творів стає більш актуальною, соціально значущою. Питання, які висвітлюють митці, пов'язані з конкретною дійсністю, але водночас вони набувають філософського змісту, важливого для всіх країн і народів.

Письменники надавали своїм творам практичного значення. Вони розглядали їх як наочне узагальнення «зла» і «добра», як певну дидактично-моралізаторську настанову, керівництво до дії всього людства. Такий прагматичний характер мистецтва класицистів визначався пафосом перетворення суспільства, що становить дух Просвітництва.

Якщо класицисти XVII століття орієнтувалися на смаки вищих верств, то представники просвітницького класицизму виражали інтереси третього стану, що вийшов на арену політичної боротьби. Вони проголосили, що особистою справою кожного громадянина повинно стати служіння свободі й встановленню «царства розуму» на землі. Герої, узяті зі звичайного життя, ставали уособленням суспільного обов'язку, відповідального ставлення до життя, суворой дисципліни, добросовісності. Піднесені й гармонійні образи мали виховувати читачів у душі відданості й самопожертви задля загального добра.

Найвизначнішими представниками англійської просвітницької класицистичної поезії ввіжаються Олександр Поуп (Поп) (1688–1744), Джозеф Адіссон (1672–1719), Річард Стил (1672–1729).

Творчість **Олександра Поупа** поділяється на два періоди, що відповідають двом етапам англійського просвітництва. До раннього етапу Просвітництва належать переклади античних авторів (“Іліада”, “Одіссея”), що супроводжувалися теоретико-літературними працями, які розвивали класицистичні принципи поезії; співпраця у сатиричних журналах Аддісона і Стила, де його есе займали визначне місце, а також художні сатиричні твори (поема “Віндзорський ліс” (1713), “Викрадення локона” (1714)); твори, написані у стилі рококо, в яких у трагічному плані розказано про кохання (послання “Елоїзи до Абельяра” (1717), “Елегія на пам’ять однієї нещасної леді”).

У «Нарисі про критику» (1711), спираючись на «Поетичне мистецтво Н. Буало і «Науку про поезію» Горація», молодий поет у просвітницькому дусі узагальнив і розвинув класицистичні принципи. «Наслідування природі» він розглядає як наслідування античному взірцю. У «Моральних дослідях» (1731–1735) Поуп наголосив на моральному удосконаленні людини. У філософсько-дидактичній поемі «Нарис про людину» (1734) він розмірковує про межу людського розуму, співвідношення добра і зла, природний первень себелюбства як основи моральності, земне щастя людини як єдину мету, якої вона прагне досягти. Поуп висловив свій оптимістичний погляд на світ, стверджуючи: «все, що існує – справедливе».

Межею між двома періодами творчості О. Поупа є поява сатиричної поеми «Дунсіада» (dunce – тупий, дурний); над нею автор працював з 1728 по 1743 рік. Поуп підкреслював значення розуму у боротьбі з невіглаством, наслідком якого, у разі перемоги, стане хаос у світі. Богиня Тупості, що уособлює невігластво, шукає собі наступника на землі. Перед нею проходять бажачі зайняти трон короля дурнів: дурні, святенники, безталанні поети (до останніх випадково потрапляє Дефо). Серед тупиць-філософів проходять Мендевіль, Толанд, виступаючи проти котрого, Поуп бажав, скоріше за все, зняти з себе звинувачення у дійстичному сприйнятті релігії. У першому виданні «Дунсіади» королем дурнів було обрано Л. Теоболда, адже він суворо критикував Поупа за його метод редагування Шекспіра, а в останньому варіанті поеми – драматург К. Сіббер, котрий ворогував із скріблерианцями, літературним методом яких були гостра сатира, гумор, гіпербола бурлеск тощо; вони виступали проти «фальшивого смаку» вчених-педантів, їхніх сучасників; серед критиків виділялися П. Роджерс, Г. Філдінг, О. Поуп та ін. Загалом напади на особистих

недругів поета переросли у гротескно-сатиричне висміювання пороків буржуазного суспільства. Наголосимо, що провідна роль сатири у другому періоді творчості поета підтвердила його остаточний перехід на позиції активної участі у суспільному житті.

Отже, просвітницький класицизм, що був одним із напрямів і англійського просвітництва, відзначався певною національною своєрідністю у порівнянні з “високим” французьким класицизмом XVII ст. Такі особливості пояснювалися його відмінним ідейним спрямуванням, пом’якшенням класицистичної нормативності, що обумовлювалося розвитком англійської філософії і науки, зацікавленістю національними традиціями, наслідуванням концепцій, які підривали значення розумової діяльності у творчому процесі. Н.Т. Пасхарьян підкреслює, що характерний для ранньопросвітницької літератури поділ на елітарну і демократичну відобразив у своїй творчості Дж. Лілло, котрий стояв біля витоків європейської міщанської драми. Він намагався демократизувати жанр класицистичної драми. У своїх творах драматург виводить на сцену представників буржуа, прославляючи буржуазні позитивні риси: працю, вміння стримувати себе, поміркованість, ощадливість. Англійський просвітницький класицизм у першій третині XVIII ст. займав панівне становище у літературі, активно протистояв бароко, накопичував елементи рококо і водночас вступав у синтез з просвітницьким реалізмом, що все більше набирав сили.

2. Особливості англійського сентименталізму доби Просвітництва

Основним літературним напрямом другої половини XVIII сторіччя стає *сентименталізм*. Слід мати на увазі, що сентименталізм у цей період і у поезії (Голдсміт, Бернс), і в романі (той же Голдсміт, Стерн) – не єдина, хоча і домінуюча художня, тенденція часу. Він постає внутрішньо диференційованим – зберігаються просвітницько-сентиментальні риси, наприклад в романі Голдсмита «Векфільдський священник», але розвивається і «предромантичний» сентименталізм (готичний роман, «Людина почуттів» Маккензі). Зберігає своє значення і поетика англійського рококо – у драматургії Голдсмита, Шерідана. У романі Голдсмита «Громадянин світу» поетика просвітницького роману і роману рококо цілком органічно співіснують, а романістика Стерна є прикладом художнього синтезу рококо і сентименталізму.

Сентименталізм – явище досить складне; в літературі це – протест проти усталених форм класицизму і його строгих норм худож-

ньої творчості. Водночас сентименталізм відображав у літературі загальний розвиток філософської думки буржуазії, що виникає під впливом соціальних тенденцій: невпинне збідніння народних мас і розчарування в буржуазному (механістичному) прогресі суспільства. Література сентименталізму проголошує культ почуттів. Вона прагне показати багатство емоцій і їхню роль у формуванні особистості. Письменники-сентименталісти готові впливати на душі своїх читачів, прославляючи життя на лоні природи, змальовуючи хибність міської цивілізації. Їхнім творам притаманна висока емоційність і водночас простота вираження. Їхнє завдання – змусити читача повірити в те, що вони зображують, співпережити з героями їхні біди і стати від цього чистішими і кращими.

Особливостями англійського сентименталізму стали, з одного боку, боротьба просвітителів зі старою аристократичною культурою, з іншого – посилений інтерес до маленької людини, співчуття її проблемам, горю, що приводить до демократизації сентименталізму. Соціальними передумовами його були насамперед зубожіння народних мас і розчарування в буржуазному прогресі суспільства. Отже, наголосимо, що особливість англійського сентименталізму обумовлена, перш за все, помірним характером боротьби просвітителів зі старою аристократичною культурою, а також увага до долі маленької людини. Література сентименталізму глибоко демократична. У здобутках письменників-сентименталістів пробуджується інтерес до маленької людини, співчуття його лихам.

Філософські витоки сентименталізму слід шукати у сенсуалізмі Локка, який проголосив, що єдиним джерелом пізнання світу є почуття людини. Сенсуалізм розвинувся у дві філософські школи: суб'єктивний ідеалізм Юма і Берклі та послідовний матеріалізм Дідро і Гольбаха. Останні вступили у боротьбу з раціоналізмом і стверджували, що людина є істотою чуттєвою, матеріальною, плотською, що пристрасті складають людську сутність, що вони природні, законні і є основою всякої моралі. Матеріалісти вбачали завдання людини в тому, щоб відчувати, мислити, діяти. Для того, щоб бути щасливою, людина повинна знати закони природи; світ існує відповідно притаманним йому внутрішнім законам; так і людина повинна вивчати закони своєї власної організації. Людина, як частина природи, підкоряється їй законам, від яких не може звільнитися, єдиний же зв'язок людини з природою – це її відчуття, які повинні знаходитися у гармонії з природою. Відмова від раціоналізму просвітителів і звертання до почуття як джерела вдосконалювання людини визначають шляхи розвитку естетики англійського сентименталізму. У працях Ейкен-

сайда, Хатчесона, Кеймса, Бітті затверджується привеліювання почуття над розумом як у моральному розвитку людини, так і в збагненні їм прекрасного. Особливу роль у становленні естетики сенсуалізму й наступних літературних напрямків здобуває книга англійського публіциста й філософа Едмунда Берка «Філософське дослідження про походження наших ідей піднесеного й прекрасного» (1757). Ці категорії, по Берку, мають абсолютно різні джерела: радість і страх. Берк робить висновок про те, що для становлення людського характеру необхідні як позитивні, так і негативні емоції. На їхній основі виникають страсті, здатні змінювати особистість. Нещастя людини дає йому можливість співчувати нещастям інших. Становленню етики й естетики сентименталізму сприяють і окремі релігійні рухи. Серед них найбільш важливе значення мав методизм із його запереченням догматів англіканської церкви, прославлянням безпосереднього почуття й інтуїтивного потяга до Бога.

Література сентименталізму, що складається на цій основі, проголошує культ почуттів. Вона прагнула показати багатство емоцій і їхня роль у формуванні особистості. Письменники-сентименталісти готові впливати на душі своїх читачів, прославляючи життя на лоні природи, малюючи смертельність міської цивілізації. Їхнім творам властива висока емоційність і, одночасно, простота вираження. Їхнє завдання – змусити читача повірити тому, що вони зображують, співпереживати з героями їхнього лиха й стати від цього чистіше й краще.

Однак на пізньому етапі сентименталізму англійські письменники вже добре усвідомлюють, що людину неможливо змінити за допомогою однієї лише чутливості. І тоді в їхніх творах виникають картини боротьби людських страстей, зображуються суперечливі почуття, виникають портрети героїв зі складним внутрішнім світом, у якому високі моральні якості не завжди беруть гору над низинними спонуканнями. Саме тому літературі пізнього сентименталізму властива не тільки чутливість і м'який гумор, але, часом, і скептична усмішка.

У перший період розвитку англійського сентименталізму основними творами були ліричні. Вони служили найбільш підходящим способом для вираження емоцій і почуттів особистості. У яскравих почуттєвих образах автори змальовували емоційні пориви, варіації настроїв.

Найбільш характерний герой поезії сентименталістів – це людина, близька до природи, її захоплена шанувальниця. Поети оспівують самотність людини, що залишилась наодинці із собою, коли він перед

особою Бога міркує про свої діяння й прославляє красу навколишньої природи. Дуже часто ліричним героєм сентиментальної поезії виявляється юнак-віршотворець.

Ще одна тема поезії сентименталізму, невідємна від першої, – сутність життя, короткочасність її радостей і сталість сумів. Герой міркує про тлінність усього живого. Скорбота по загиблим змішується зі світлим смутком спогадів про них. Твори про смерть і тлінність усього земного одержують назву «цвинтарної поезії».

У цей період створюють свої кращі вірші й інші представники школи сентименталістів. Це Вільям Купер (William Cowper, 1731–1800) і Джордж Кребб (George Crabbe, 1754–1832). У їхній поезії поряд із прославлянням відокремленого життя поблизу природи виникають і підсилюються викривальні, соціальні мотиви. Особливо чітко вони звучать у поемі ще одного представника сентименталізму Олівера Голдсмита (Oliver Goldsmith, 1728–1774) «Покинute село» (1770). У ній сполучаються ідилічний опис минулого, у якому панував мир і спокій сільського життя, і гнівне викриття винуватців нещастя сучасного суспільства. Поет із обуренням описує руйнування селян у результаті промислової революції й відгороджень. Зігнані зі своєї землі, вони приречені на вічні скитання у пошуках пристановища. Сумні картини покинутого села, де вже ніщо не нагадує про колишню ідилію, завершують поему.

Образ людини, що тонко почуває й вразливого, виникає й у добутку іншого поета-сентименталіста Джеймса Бітті (James Beattie, 1735–1803) „Менестрель“ (1774). Автор показує, як розвивається в герої поеми поетичний дарунок. Саме природа, у повнім єднанні з якої він живе, стає джерелом його натхнення й піднесеної меланхолії, що пронизує його творчість.

Отже найвищого розквіту цей напрямок досягає у творчості одного з найбільш видатних письменників XVIII сторіччя – Лоренса Стерна. Порівняно короткий період розквіту сентименталістської літератури в Англії припадає на 60-і роки, коли й творив цей найвидатніший представник прози сентименталізму.

Лоренс Стерн (Laurence Sterne, 1713–1768) народився на півдні Ірландії в родині піхотного офіцера. У дитинстві разом з родиною йому доводилося постійно переїжджати з місця на місце, скитаючись по казармах. Коли майбутньому письменникові було 18 років, помер батько. Завдяки допомозі родичів, він закінчив університет у Кембриджі, а потім одержав прихід у Йоркширі, де як вікарій прослужив більше 20 років. Один час він працював у газеті, видаваної вігами, але незабаром відійшов від журналістики.

Літературна спадщина Стерна нараховує два романи – «Життя й думки Тристрама Шенді, джентльмена» (1760–1767), що складається з 9 книг, і «Сентиментальна подорож містера Йорика по Франції й Італії» (1768). Другий роман залишився незакінченим. Обидві книги були із захопленням сприйняті читачами.

У навчальній літературі про Стерна зазвичай говориться як про найвизначнішого англійського сентименталіста, навіть пов'язують з його ім'ям появу цього літературного явища. Однак виникає він набагато раніше. У рамках філософії й літератури перші сентименталістські тенденції з'являються ще в середині 30-х років, у надбаннях найбільш великих англійських поетів того часу: Джеймса Томсона, Едварда Юнга, Томаса Грея. Пізніше елементи сентименталізму з'являються у прозі (романи Олівера Голдсмита й Генрі Маккензі). Слід знати, що багато зарубіжних дослідників, в тому числі й англійських, відносять Стерна до рококо, а не до сентименталізму. Як підкреслює Н.Т. Пасхарьян, можливо, наведені судження самі по собі не свідчать про неадекватність творчим намірам автора сентиментально-гумористичних романів. Необхідно уважно вчитатися в тексти романів, зрозуміти особливості філософсько-художньої полеміки письменника з Д. Локком, його новаторство в царині романної оповіді. Літературознавець пропонує звернути увагу на свідому руйнацію оповідачем хронологічної послідовності подій, на віртуозно змальовану картину прихливого, асоціативно-хаотичного розвитку авторської думки, адже звичні фабульні схеми роману XVIII ст. – життєпис героя від своєї особи («Тристрам Шенді»), історія подорожі персонажа («Сентиментальна подорож») – пародійно-полімічно преображаються Стерном. Важливо зрозуміти, на думку дослідниці, особливості характерології в романах письменника, осмислення принципів змалювання героя – «дивака» та його функцію в сюжетному розвитку твору.

Крім того, Стерну належить збірник церковних проповідей (1760–1768) і добірка листів, опублікованих його дочкою вже по смертю, а також «Щоденник для Елізи» (1767). Ці останні здобутки слугують коштовним джерелом як для біографів письменника, так і для дослідників його літературних поглядів.

У своїй творчості Стерн підводить підсумки сентименталізму в англійській літературі і водночас окреслює шляхи її подальшого розвитку. Його книги стали символом перехідної епохи. Не пориваючи з кульгом почуттів, він тим не менш, ставиться до нього зі скептицизмом та іронією. Так виникає знамените мистецтво Стерна – мистецтво прихованого натяку, мистецтво напівзаперечення-напівствердження, в якому почуттєвість поєднується з сатирою, де підтекст не

менш важливий, ніж те, про що говориться відкрито. У центрі художнього світу Стерна – людина як унікальна особистість, неповторна у своєму розвитку, яка вільно проявляє себе всупереч всім негараздам життя. Такий підхід до проблеми особистості, притаманний і загалом літературі Просвітництва, вимагав і нових художніх засобів, що і призвело до формування у творчості Стерна нового художнього методу.

Крім вище згаданих авторів, слід назвати поетів-сентименталістів (Д. Томсон, Е. Юнг, Т. Грей) та зображення психології людських переживань у романах С. Річардсона (1689–1761), оцінити художню своєрідність його творів (щодо творчості цих авторів див. посібник Голубішко І.Ю. Організація самостійної роботи зі світової літератури XVIII ст.).

3. Література рококо

Рококо (від франц. Rocaille – мушля, щось зроблене з мушель) – стиль у мистецтві і літературі, що виник у Європі у XVIII ст. на ґрунті декадансу феодально-дворянської культури. На думку Б. Пурішева, це було мистецтво високої майстерності, вражаюче своєю грацією і витонченістю, однак ідейно спустошене, хворобливо-тендітне, чуже галасливій буденності соціального життя. Воно закрилося, як у башті зі слонової кістки, у тісних межах будуару і спальні. Разом із урочисто-неприродними перуками «алонж» поети відправляють у музей все, що нагадує про силу, доблесть, обов'язок і самопожертву. Величність сприймається як щось прісне і старомодне, а головними темами стають галантна грайливість, фривольна безтурботність, все здається миттєвою забавою і легкокрилим жартом. Поети грають у «золотий вік», у кохання, в саме життя.

Отже, своєрідною емблемою мистецтва рококо стала вишукана, витонченої форми перлинова мушля, і в даному випадку термін фіксує певні особливості його стилю: витонченість, мініатюрність, або тяжіння до неї, примхливість, блиск тощо. Але зміст поняття «рококо», звичайно, значно ширше. Навколо цього поняття точаться дискусії і перш за все вони стосуються декількох аспектів. *По-перше*, це питання так званого коріння цього явища. Якщо у старих дослідженнях його появу пов'язували із занепадом аристократичних дворянських кіл, то тепер сферою формування цього мистецтва вважають діяльність тієї аристократії, що була здатна до компромісу з демократичною буржуазією. Але це питання концептуально поки що до кінця не обґрунтоване. *По-друге*, проблема естетичного коріння рококо, передусім питання співвідношення з бароко і класицизмом. Як вважають сучасні літературознавці, поява рококо в наслідок руйнації і розпаду бароко

е застарілою концепцією цього мистецтва. Це не пізнє бароко, а нове мистецтво, народжене іншою дійсністю. Так само помилковим, на думку С.Л. Козлова, буде вважати рококо підсистемою класицизму, що обслуговує другорядні малі жанри. Але зрозуміло, що рококо вбирає в себе досвід і бароко, і класицизму XVII ст., і як результат – долає протиріччя між ними. *По-третє*, це питання про філософське коріння рококо і про зв'язки цього мистецтва з Просвітництвом. Якщо попереднє негативне трактування рококо виключала у науці можливий зв'язок цієї літератури з просвітницькою, то зараз науковці констатують факти їхньої взаємодії, хоча її механізм ще необхідно докладно дослідити. Часто цьому заважає спрощене розуміння гедонізму рококо як філософії бездумної і божевільної насолоди, своєрідного марного витрачання життя. Однак гедонізм рококо розуміє до насолоди як потребу щастя, закладену у природу людини, протестує проти релігійного пристосування, розуміючи під моральним критерієм здоровий глузд, а не божественний закон. Саме на природних потребах людської натури і в критиці релігійної моралі знаходяться зв'язки ідеології просвітників і поглядів письменників рококо, хоча ці явища далеко не ідентичні. Просвітництво формувало і здійснювало ідеали, а основний інтерес рококо був спрямований на осягнення інтимної психології окремої людини, на пошуки її серця і розуму.

В Англії рококо з'явилося досить рано, наприклад, у творчості У. Конгріва, але не сформувалося в окремий літературний напрям. Ранні взірці рококо з'являються у перехідний період межі XVII і XVIII ст., в ідейно-художніх пошуках англійських драматургів Реставрації, у німецькому «галантному» і «комедійному» романі кінця XVII ст. Ми окреслимо основні риси рококо, притаманні світовому літературному процесу загалом, які знайшли відображення і в англійській літературі.

Найпоширеніші форми лірики рококо – застольні пісні, грайливі послання, галантні мадригали, сонети, рондо, романси, епіграми, вірші на випадок, які легкими штрихами фіксують пістрявий рух світського життя. Як наголошує Б. Пурішев, пишномовна класицистична ода не має успіху в авторів рококо. Її «трубний глас» неприйнятний для їхнього розніженого слуху. Їм більше, ніж глас героїчної «труби», до вподоби мелодійні звуки сопілки. Вони не думають про вічність. Їхня поезія – це поезія «скороминучостей» (*posies fugitive*), що живе миттю, граційне породження світського життя. Столичні анекдоти, літопис обідів, любовні інтрижки, тисячі приємних дрібниць, про які невідомо у провінції, утворюють її звичне середовище. Цю картину влучно змалював Парні:

Давайте петь и веселиться,
Давайте жизнь играть;
Пусть чернь слепая суетится:
Не нам безумной подражать!

Вірші поетів рококо отримують граничну легкість та гнучкість, олександрійський вірш замінюється більш короткими, отже більш рухливими розмірами. Багатослівність попереднього сторіччя переходить в особливу вишукану стислість мовлення, в якій багато недомовленостей, на багато речей зроблено натяки (В. Брюсов).

У стилістичному плані, вбираючи в себе традиції бароко і классицизму, відміняє їхнє протистояння, згладжує контрасти, обираючи полу тони. На зміну примарно-складним метафорам бароко з'являються витончені метонімічні порівняння, класицистична прозорість і лаконізм доповнюються підкресленою фрагментарністю і орнаментальністю. Письменники рококо послідовно і цілком щиро зізнаються у своїй любові до дріб'язок і дрібничок, мініатюрного і тендітного. Рококо сприймає і втілює себе і дійсність, яку воно відображає, як віртуозну і витончену гру. Однак грайлива миттєвість, жартівливість, легкість рококо зовсім не легковажні. Граючи окремосями, література рококо звертає увагу сучасників на ті обмеження, сумніви, стурбованість, які ховалися в середині просвітницької думки, на ту ненадійність, невловимість, подвійність людської природи, від якої просвіченому розуму важко та й неможливо відмахнутися.

В світі рококо земля і небо, люди, духи і боги тісно переплетені у примхливому еротичному танку, що відкриває погляду стороннього пістрявий калейдоскоп галантних поз і ситуацій. Однак, не зважаючи на невимушеність, гедонізм рококо по суті позбавлений того глибокого і послідовного оптимізму, який є типовим для гедонізму доби Відродження. Отже актуальності набувають ідеї гедонізму (від грецьк. насолода, задоволення) – етичного вчення, згідно якого задоволення є найвищим благом і метою у житті. Ці ідеї становлять свого роду основу творчості багатьох поетів і письменників, котрі створювали свої твори у стилі рококо. Галасливі веселощі Рабле були просякнуті непоборною вірою у надійність земних зв'язків, на всьому лежала печатка надмірності сил, кипучих радощів особистості, котра скидає з себе тенета світу. Гедонізм рококо зростає під знаком занепаду, його напруженість має конвульсивний характер. Людина відчуває життя як хаотичне нагромадження швидкоминучих миттєвостей, що обов'язково зникають у чорному проваллі небуття. Їх переслідує образ вічної річки Лети, за якою вже немає сьогодення, немає пам'яті. На дні веселощів рококо незмінно гніздиться отруйний змії. Стоячи

перед летійською порожниною, людина рококо намагається з поспіхом ухопити від життя все, що воно може їй дати. Вона жадібно ловить миттєвості, оскільки вони – єдина реальність в цьому примарному світі.

Отже однією з головних рис рококо є ілюзорність, адже соціальне життя феодальної аристократії, що породжувала мистецтво рококо, ставало у XVIII ст. все більш ілюзорним. В мистецтві рококо ілюзія заступає місце дійсності. Поети обертаються спиною до світу черні, занурюються у феодальну казку, з котрої вилучено все, що нагадує про грубу прозу оточуючого життя. Звідси успіх жанру ідилії, з її умовним світом галантних пастушків і пастушок, феєрій у драматургії і феєричних казок в оповідній літературі (роман-феєрія, еротичні новели-феєрії). Мода на казку виростає до помітного явища літературного життя. У 1704–1708 роках у Франції видається переклад «1001 ночі», з'являються збірки східних казок (перських, татарських, китайських, монгольських і перуанських). Письменники рококо цінують сам казковий міраж в усій його примарній величі. Схід, особливо мусульманський, дорогий поетам своїм культом лінивої насолоди, спокусами сералю, безтурботністю застиглого у патріархальній дрімоті побуту. Рококо смакує екзотику і фантастику, як додаток до набридлої буденності, любується ними, як свого роду пишною декорацією, створеною з примхливих арабесків. Людина рококо взагалі закохана у декорації, у святкову маску. Життя і маскарад для неї – синоніми. Світ сприймається нею крізь призму театральних ефектів у вигляді постійної зміни живих картин. У цьому коріння постійного в літературі рококо прийому переодягання, що перетворює життя у живописне лицедійство, учасниками якого разом з людьми виступають і самі боги. Таким чином ілюзія торжествує.

4. Готичний роман

Готична література – одне з найжахливіших і неоднозначних явищ у світовій літературі. Побудована на людських низинних, тваринних страхах і інтересах, вона змушує з головою занурюватися в похмурі світи одних і з огидою дивитися на все це інших. Але найголовніше те, що готична література, незважаючи ні на що, завжди зберігає свою популярність, хоча й видозмінюється із плином часу.

Готична естетика виникла в середині XVIII століття в Англії як реакція на раціоналізм і емпіризм століття Просвітництва.

У сімнадцятому та вісімнадцятому сторіччях зростає популярність легенд і балад темного змісту, і все ж вони існують як би під

прикриттям виховної та визнаної літератури. У великій кількості випускаються дешеві книжки про жахи і надприродне. Підкреслимо жвавий інтерес до них завдяки таким творам, як, наприклад, «Бачення місіс Віл» Д. Дефо, яке являє собою невибагливу розповідь про візит примари мертвої жінки до її подруги.

Готична література склалася на тлі інтересу предромантиків XVIII ст. до лицарської культури з орієнтацією на власне лицарський роман (наприклад, на роман «Згубний цвинтар» – зразок середини XIII століття) і на роман бароко. У готичному романі (інакше – чорному романі, романі жаків) знайшли втілення предромантичні тенденції. Філософською основою готичного роману є агностицизм Д. Юма [слайд № 38]; вчений доводив непізнаність об'єктивного світу («Дослідження про людський розум», 1748). Термін «готичний» співвідносився з назвою германського племені готів, які зруйнували Рим, і в цьому сенсі асоціювався із середньовіччям. Уолпол, наприклад, спробував поєднати риси середньовічного лицарського роману з побутовим, наслідуючи цьому Шекспіра. Надприродне виконувало в нього роль покарання божого.

Готичний роман є основним жанром готичної літератури, це – твір, заснований на відчутті жаху читача, романтичний «чорний роман» в прозі з елементами надприродних «жаків», таємничих пригод, фантастики і містики (сімейні прокляття і привиди тощо).

Готичний роман відрізняють такі риси:

1. Сюжет будується навколо таємниці – наприклад, чийогось зникнення, невідомого походження героя, нерозкритого злочину, позбавлення спадщини. Зазвичай використовується не одна подібна тема, а комбінація з кількох тем. Розкриття таємниці відкладається до самого фіналу. До центральної таємниці зазвичай додаються другорядні і побічні, вони теж розкриваються у фіналі.

2. Оповідання насичене атмосферою страху і жаху, розгортається у вигляді безперервної серії загроз спокою, безпеці і честі героя або героїні.

3. Похмура і зловісна сцена дії підтримує загальну атмосферу таємничості й страху. Більшість готичних романів мають місцем дії давній, покинутий, напівзруйнований замок або монастир, з темними коридорами, забороненими приміщеннями, запахом тліну, зі слугами-шпигунами. Крім того, обов'язкові завивання вітру, бурхливі потоки, дрімучі ліси, безлюдні пустки, відкриті могили – інакше кажучи, все, що здатне підсилити страх героїв, а значить, і читача. За часом дія, як правило, відбувається в минулому, і всі основні події відбуваються під покровом ночі.

4. У ранніх готичних романах центральний персонаж – дівчина. Вона гарна, мила, добродісна, скромна і у фіналі винагороджується подружнім щастям, становищем у світі та багатством. Ще вона чутлива, любить гуляти на самоті лісовими галявинами і мріяти при біля вікна своєї спальні у світлі нічного місяця; легко плаче, а у вирішальну хвилину непритомніє. Герой чоловік не такий популярний, але і він має свої відмінні риси. Це, як правило, або ідеалізований образ юнака, борця за свободу, котрий не боїться нічого навколо, або чоловік-лиходій, що отруєє життя героям роману, тиран і деспот.

5. Сама природа сюжету вимагає присутності лиходія. Із розвитком готичного жанру лиходій витісняє героїню з центру читацької уваги. У пізніх зразках жанру він отримує повноту влади і зазвичай є двигуном сюжету.

Так само потрібно відзначити ряд класичних образів-символів, характерних для готики: замок, стогін, велетень, закривавлений кинджал, свічка, кістки, черепи, загадкові голоси і шарудіння, відьма, привід, стародавня книга тощо.

Горацій Уолпол. Син прем'єр-міністра від партії вігів Роберта Уолпола Горацій постійно був членом парламенту. Однак політикою займався лише тому, що це давало йому можливість жити на платню від державних посад. Все життя Г. Уолпол був пристрасним збирачем давностей (антикваріату): старовинних скульптур, грошей, зброї, картин, писав щоденник.

З часу виходу у світ роману Горація Уолпола *«Замок Отранто»* (1764 рік) (він видав його анонімно) прийнято відлічувати історію готичної літератури. Роман набув величезного успіху. Для покоління європейців середини XVIII ст., вихованих на книгах Філдінга й Річардсона, які проголошували в побуті й в поведінці суспільства розумне, раціональне, середньовічні «готичні» обставини, надприродні персонажі і трагічний епічний тон Уолпола були незвичними і новими. Причиною звернення письменника до подібного жанру, з його фантастичними і жахливими елементами, було те, що цей жанр міг надати художникові більше поетичної свободи і допомогти з більшою глибиною висловити правду життя.

Центральна тема *«Замку Отранто»* – тема злочину і покарання, протистояння людини і його долі, безмежна сила зла, породженого «першородним гріхом» людини, безглуздість його боротьби з роком. Над родом головного героя Манфреда тяжіє прокляття, і, хоча герой усвідомлює невідворотність відплати за зраду і вбивство, які вчинив його предок, він все-таки веде запеклу суперечку з роком. Однак з часом він все більше занурюється в злочини, все глибше втягується в

стихію дії надприродних сил. Фантастика «Замку Отранто» виконує різноманітні функції: вона служить засобом випробування характеру героя, направляє хід подій, сприяє створенню готичного колориту в романі. У своєму романі Уолпол, з точки зору дослідника його творчості, «прагнув з'єднати розповідь про неймовірні події і величну манеру розповіді, властиву старовинним лицарським романам, з тим ретельним зображенням персонажів і боротьби почуттів та пристрастей, які відрізняє або має відрізнити роман нового часу».

Володар майорату Отранто – жорстокий принц Манфред – онука злочинця, котрий отруїв законного хазяїна замку – Альфонса Доброго. Ця передісторія поєднує всі сюжетні лінії роману. Над Манфредом і всім його родом тяжіє прокляття: родина Манфреда буде володіти майоратом лише до того моменту, коли законний володар замку не виросте до таких величезних розмірів, що вже не зможе пересуватися переходами. Саме це пояснює намагання Манфреда одружити свого єдиного сина Конрада на Ізабеллі, останній представниці законної династії. Слуги живуть в постійному страху, оскільки в замку кожного дня відбуваються дивні і таємничі події: великий майже в повний ріст портрет діда Манфреда раптом вийшов з рами; з носу мармурової статуї Альфонса Доброго впали три краплі крові; син Манфреда – Конрад – напередодні весілля з прекрасною Ізабеллою був вбитий великим сталеним шоломом з пір'ям, що впав на нього просто з неба, а сам Манфред помилково замість Ізабелли вбиває свою дочку Матильду. Наприкінці роману з'являється привид Альфонса Доброго і віддає князівство селянинові Теодору, котрий виявився законним нащадком.

Ірраціональні та трагічні мотиви, які вводяться автором роману в сюжет, покликані підкреслити неймовірну складність життя, нездатність людського розуму досягнути дію будь-яких закономірностей, що перетворюють благо у страждання, розумне у нісенітницю. І хоча дію роману перенесено у XII–XIII ст., вона свідчить про сучасні авторові події. Мета Уолпола була більш значною і важче досяжною, ніж просто викликати жах. Його наміром було намалювати таку картину домашнього укладу і звичаїв феодальних часів, яка б була достатньо правдоподібна і при цьому повна руху завдяки участі в дії надприродних сил, в існування яких вірили неосвічені прошарки суспільства тієї епохи. Автор не вмів тримати розум читача протягом усього твору в гарячковій напрузі і тривозі, однак він володів надзвичайною точністю і строгістю стилю, умінням вдало поєднувати надприродне з простим людським, єдністю дії, в ході чого чергуються зворушливі й величні сцени, які викликають у нас почуття як страху, так і співчут-

тя. Лінію Уолпола продовжили у своїх романах Клара Рив («Старий англійський барон», 1777) і Метью Грегорі Льюїс («Чернець», 1795).

«Замок Оранто» по справедливості було оцінено не тільки як першу і вдалу спробу створити певний новий літературний жанр, але й як один зі зразкових творів розважальної прози.

Вільям Бекфорд. До перших розробників готичної літератури зараховують англійського письменника Вільяма Бекфорда. Син лондонського мера, аристократ, освічена людина, він міг дозволити собі будь-яку розвагу, але обирає вивчення країн, в яких ще не був. Подорожуючи з дружиною по Італії, Франції, Швейцарії, він залишив про це свої враження і написав книгу «Мріяння, шляхові думки і події» (1783). Але найвідомішим його твором став написаний в 1782 році французькою за три дні і дві ночі роман «Ватек», чарівна казка в модному дусі «східних» страшних історій. Книга стала широко відомою, мала свого численного читача і при цьому високо поцінювалася вимогливими знавцями. Передмову до її французького перевидання написав Стефан Малларме. Крім того, перу Бекфорда належить сатиричний твір «Спогади про надзвичайних живописців» (1780), роман «Мистецтво сучасного роману...» (1796), описовий сентиментальний роман у рамці віршів «Аземія» (1797), а також «Листи про Італію з нотатками, про Іспанію та Португалію» (1835; в 1793 він відвідав Португалію, деякий час жив там і мріяв оселитися в цій країні). Всі його твори увійшли в історію англійської літератури.

Слід підкреслити, однак, що справжню естетичну цінність являє собою лише невеличкий роман автора – роман «*Ватек. Арабська повість*» (1786), написаний французькою, пізніше переведений англійською і виданий без дозволу автора. «Ватек» істотним чином відрізняється від «східних повістей» епохи Просвітництва, з якими він пов'язаний історично. Отже, повість відобразила надзвичайний інтерес до Сходу в другій половині XVIII століття і сприяла тому, що розвиток жанру східної філософської повісті у порівнянні із ранньопросвітницьким періодом пішов іншим шляхом. Тепер орієнтальна форма набула самостійного значення, змінилися філософські акценти. Не критика цивілізованого суспільства з позицій «природної людини», як в есеях Аддісона, Стіла, Поупа, а полеміка з просвітницькими ідеями посідає провідне місце в сюжеті «Ватека». Романтична екзотика арабських казок в ньому вже перестає бути абстрактною моральною алегорією; фантастичний казковий світ набуває самостійного художнього значення і реальних історико-етнографічних рис. Знання арабських першоджерел дозволило Бекфорду відтворити цей світ як би зсередини. На тлі ідеалізованого побуту арабських казок він широ-

ко використовував мусульманську міфологію, легенди і народні забобони, з якими ознайомив його англійський переклад Корану (The Koran, Translated into English by George Sale. London, 1764) і словник д'Ербело, що послужив основою його наукової обізнаності. Дивне виступає в ньому як складова цього побуту, яким середньовічні релігійні вірування і забобони були б відзначені у творі письменника-християнина. «Ватек» як роман, написаний у східних традиціях, постає у типово орієнтальній колористиці. Саме з цього роману Бекфорда починається історія європейського орієнталізму (відкриття «романтики Сходу»), послідовниками якого були Дж. Байрон і Томас Мур, а пізніше Е.А. По (Див.: Жирмунський у списку літератури).

Основна особливість цього дивного – в його «демонічному» забарвленні: таємниці і жахи готичного роману є тут в орієнтальному вбранні. Халіф Ватек слідом за своєю матір'ю, чаклункою Каратіс, і чужеземцем Гяуром здійснює страшні злочини, щоби заволодіти багатствами Сулеймана, поступово все більше підкоряється владі демонічних сил, що затягають його, після довгого переліку кривавих злочинів, в «полум'яні чертоги» Ебліса, занепаłego ангела (Люцифера у мусульманській міфології), де він знаходить заслужену кару. Жорстокі, страшні й огидні сцени, учасником яких він стає на шляху до своєї загибелі, є втіленням зла, що панує на землі. Загибель Ватека породжена його гордовитістю, марнославством, жагою насолоди, безмежним свавіллям – його демонічною аморальністю.

Слідуючи традиції східних казок, Бекфорд планував включити у зміст «Ватека» три вставні новели – історію трьох принців, засуджених на вічні муки у чертогах Ебліса, які по черзі розповідають халіфу свою долю. За життя автора ці новели залишалися в рукописі і частково були не закінчені. Вони написані цілком у стилі «Ватека», з властивою Бекфорду художньою майстерністю, але бідніші думкою і більш заплутані за своїм сюжетом; поневіряння героїв, їхні злочини і любовні помилки складають їх головний зміст. У 1818 р. Поет Самуель Роджерс слухав у читанні автора одну з них – «Історію принцеси Зулкаїс і принца Каліл»: повість про злочинну любов брата і сестри, що здалася йому прекрасною. Як писав Борхес, Байрон, якому Роджерс повідомив про це, захотів ознайомитися з рукописом, але Бекфорд відмовив йому під якимось приводом. Мабуть, він зволікав з публікацією, побоюючись звинувачень в аморальності.

У світовій літературі багато варіантів легенди про Фауста. У романі Бекфорда знаходимо один з них: «примара недосяжних для людини знань і щастя» переслідують Ватека, перетворюють його на раба, підкоряють спритному на вигадки діву Гяуру. Однак в героя

Бекфорда, на відміну від героя Гете – Фауста, індивідуалізм доведено до межі, егоїзм і марносластво боягузливого, сластолюбного тирана заважають йому зберегти людське обличчя, оскільки крайнощі романтичної винятковості без жалю викриваються автором. Перед читачем постає два типи східного деспотизму, які однаково не сприймаються Бекфордом: слабкий і боягузливий Ватек протиставлений сміливий й сильній духом матері – чаклунці цариці Каратіс. Як підкреслює Н. Соловйова, «кінець цих двох злодіїв однаковий – обидва опиняються у царстві Ебліса, в обох серце перетворюється на палаюче вугілля і викликає нестерпний біль <...> Показово, що найбільш суттєві риси характеру героїв виявляються саме в момент, коли на них очікує суворе покарання».

У готичних романах **Анни Редкліф** (1764–1823), серед яких особливою популярними були «Удольфські таємниці» (1794) та «Італієць» (1797), слід підкреслити продовження традицій сентиментального роману. Письменниця психологічно обґрунтовує передчуття нещастя своїх героїв, їхній складний душевний стан. На відміну від Волпола, фантастичне письменниця пояснює природними причинами. Зло постає як породження пристрастей, що не керуються розумом (образ лиходія Скедоні в «Італійці»).

Готичний роман з його авантюрною інтригою, поляризацією героїв, гіперболізованим зображенням людських пороків не перервав розвитку просвітницького реалістичного роману, тільки підкреслив його моральну описовість. Наслідуючи традиції Річардсона і Філдінга, він став більш камерним, дія в ньому обмежувалася незначною подією, наприклад: Ф. Берні «Евеліна, або Історія виходу в світ молодій дівчини», 1778. При цьому посилювався психологізм у зображенні характерів, поглибилися зв'язки між персонажем і оточуючим середовищем.

Висновки. Сучасне літературознавство говорить про такі літературні напрями у XVIII ст. – класицизм, просвітницький реалізм (раціоналізм), сентименталізм, рококо, предромантизм (в англійській літературі найяскравіше втілення отримав у готичному романі). Всі ті напрями мають своєрідне національне забарвлення і особливості, що відрізняють, наприклад, класицизм XVII ст. від класицизму XVIII ст.

В останній третині XVIII ст. широкого розвитку в літературі Англії отримав сентименталізм, проблеми якого, на перший погляд, досліджені набагато краще, ніж інші явища літературного процесу. Але суперечки тривають: одні вчені вважають, що цей феномен не тільки літературна, але й ідеологічна течія; другі не бачать чіткого і конкретного змісту у понятті «сентименталізм», і на основі цього вважають,

що сентименталізм не можна виділяти в окремий літературний напрям; треті вважають його підсистемою перед романтизму. Таке різне розуміння поетики сентименталізму може свідчити про недостатню розробленість цього питання у сучасному літературознавстві.

Щодо рококо, то це легкий стиль на відміну від величного стилю бароко. В епоху рококо на першому місці не розум, а почуття та емоції. Головними стають сюжети галантних святкувань, пасторальні ідилії, сцени амурних зустрічей і витонченого проведення часу. Це своєрідне елегійне марення, за яким ховається туга за втраченим раєм. У літературі рококо існує своя система жанрів: так звана «легка поезія», що складається з малих ліричних форм, галантно-еротичні, інколи сатиричного забарвлення, поеми, прозаїчні та віршовані чарівні казки, фантастичні оповіді, комедії масок, соціально-психологічні романи. Слід наголосити, що англійська література, як і мистецтво рококо загалом, не створила помітних явищ в цій області, а ознаки напряму скоріше можна розглядати як вкраплення, розвиток інших художніх тенденцій у творах окремих англійських письменників: сентименталізму (Л. Стерн), готичного роману (У. Бекфорд), інколи – просвітницького класицизму (О. Поуп, К. Честерфілд) і у пізніх романах Д. Дефо – просвітницького реалізму.

Цікавим і дуже своєрідним в літературі Англії XVIII ст. є розвиток предромантичних тенденцій, втіленням яких стала поява готичного роману, який ще називають «чорним романом» або «романом жахів». Найяскравішими представниками цього жанру були Г. Волпол, У. Бекфорд, А. Радкліф, К. Рив, М.Г. Льюїс та ін. Основними рисами напряму є: розуміння героями безглуздості боротьби з долею, надприродне як боже покарання, гіперболізація і авантюризм інтриги, орієнталізм тощо. Готичний роман продовжив свій розвиток в літературі романтизму XIX ст. Викликає він інтерес і в сучасній літературі, розширюючи свої жанрово-поетикальні можливості.

Наратологія як теорія художньої розповіді

Дисципліна: Методологія сучасного літературознавства.

Вид лекції: оглядова.

Дидактичні цілі:

Навчальні: ознайомлення з основними поняттями і категоріями наратологічної галузі в літературознавстві ХХ ст.

Розвиваючі: розвинути теоретичні знання, що стосуються методології літературознавства та розширити потенціал їх практичного використання в процесі аналізу літературного тексту.

Виховні: засобами навчального предмета забезпечувати більш високий рівень естетичного сприйняття літературно-художнього твору.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: Новітня література Великої Британії та США; Історія лінгвістичних учень; Філософія; Естетика; Теорія літератури; Методика викладання зарубіжної літератури у вищих навчальних закладах.

Основні поняття: літературознавча методологія; літературний критицизм; трансформація наукової парадигми; наратологія, постмодернізм, постструктуралізм, деконструктивізм.

Навчально-методичне забезпечення: мультимедійна презентація.

План

1. Становлення наратології як наукової дисципліни.
2. Предмет і основні положення наратології.
3. Напрямки розвитку наратології.
4. Принципи наративної типології. Наративні категорії і форми.
5. Концепція точки зору та її різновиди.

Рекомендована література

1. Женетт Ж. Фигуры / Жерар Женетт. В 2-х томах. Том 2. – М. : Изд.-во им. Сабашниковых, 1998. – 472 с.
2. Западное литературоведение XX века: Энциклопедия. – Москва: Intrada, 2004. – 560 с.

3. Кагановська О.М. Кореляція точок зору оповідача і персонажа в рамках інтенціонального аспекту семантики художнього тексту // *Культура народів Причорномор'я*. – Симферополь : Межвуз. центр «Крым», 1999. – № 8. – С. 134-137.
4. Капленко Оксана. Наратив як модель світу: структурна побудова і проєкція на художній текст // *Слово і Час*. – 2003. – №11. – С.10-16.
5. Сартр, Жан-Поль. О романе «Шум и ярость». Категория времени у Фолкнера // Сартр Жан-Поль. Ситуации: Сборник (Антология литературно-эстетической мысли) / Пер. с фр. / Предисловие С. Великовского. – М.: Ладомир, 1998. – С. 286-295.
6. Силантьев И. В. Поэтика мотива / Отв. ред. Е. К. Ромодановская. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 296 с.
7. Ткачук Олександр. Наративна перспектива та дистанція в модерністичному дискурсі кінця ХІХ – початку ХХ століття // *Слово і Час*. – 2003. – №11. – С.17-24.
8. Тюпа В.И. Нарратология как аналитика повествовательного дискурса («Архиерей» А.П. Чехова). – Тверь: Твер. гос. ун-т, 2001. – 58 с.
9. Тюпа Валерий. Очерк современной нарратологии // *Критика и семиотика*. 2002. – №5. – С. 5-31.
10. Шмид В. Нарратология. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.

Текст лекції

1. Становлення наратології як наукової дисципліни

Як специфічна літературознавча дисципліна зі своїми іманентними завданнями і способами їх вирішення наратологія сформувалася в кінці 1960-х в результаті перегляду структуралістської доктрини з позицій комунікативних уявлень про природу мистецтва, про самий модус його існування. Саме тому, згідно зі своїми установками й орієнтаціями наратологія займає проміжне місце між структуралізмом, з одного боку, і рецептивною естетикою і рецептивною критикою, або школою реакції читача – з іншого. Якщо для першого в основному характерно розуміння художнього твору значною мірою як автономного об'єкта, який не залежить ні від свого автора, ні від читача, то для других типовою є тенденція до „розчинення” твору в свідомості читача, який сприймає цей твір.

Наратологи, намагаючись уникнути крайнощів цих позицій, не відкидають самого поняття „глибинної структури”, яке, на їх думку, лежить в основі усякого художнього твору, але головний акцент ро-

блять на процесі реалізації цієї структури в ході активної діалогічної взаємодії письменника і читача. Фактично на теперішньому етапі свого існування наратологія може розглядатися як сучасна (і сильно трансформована) форма структуралізму, оскільки у більшості структуралістично орієнтованих дослідників 70-х – 80-х чітко виявилась тенденція до переходу на нараторські позиції.

2. Предмет і основні положення наратології

Предмет наратології є розповідна структура тексту в *комунікативному* розрізі: хто і кому розповідає, хто і як сприймає; хто бачить, з якої перспективи, як змінюється перспектива; як співвідносяться автор-розповідач-персонаж-реципієнт тощо.

Тому основні положення наратології можна сформулювати в таких тезах:

- 1) комунікативне розуміння природи літератури;
- 2) уявлення про акт художньої комунікації як про процес, який проходить одночасно на декількох розповідних рівнях;
- 3) переважний інтерес до проблеми дискурсу;
- 4) теоретичне обґрунтування численних розповідних інстанцій, які відіграють роль членів комунікативного ланцюга, по якому здійснюється передача художньої інформації від письменника до читача, які знаходяться на різних полюсах процесу художньої комунікації.

Комунікативна природа літератури (як і усякого іншого виду мистецтва) передбачає: 1) наявність комунікативного ланцюга, який включає відправника інформації, повідомлення (комуніката), тобто автора літературного твору; сам комунікат (в даному випадку літературний текст); і отримувача повідомлення (читача); 2) знаковий характер комуніката, який потребує попереднього кодування знаків тексту відправником; 3) систему обумовленості застосування знаків, тобто закономірно детермінованої співвіднесеності, по-перше, з позалітературною реальністю і, по-друге, з художньою традицією як системою прийнятих літературних конвенцій. Останні дві умови і роблять можливим сам процес комунікації, дозволяючи читачу змістовно інтерпретувати літературний текст на основі власного життєвого досвіду і знань літературної традиції, тобто на основі своєї літературної компетенції.

Наратологи концентрують увагу на тому факті, що художній твір, навіть у своїх формальних параметрах, не вичерпується сюжетом у точному розумінні цього терміну. Якщо виходити із введеного російськими формалістами визначення, що фабула – це те, про що розповідається у творі, а сюжет – яким чином це розповідається, то поняття

сюжету виявляється недостатнім, і в цьому „яким чином” було виділено два аспекти. По-перше, формальна структура розповіді, яка стосується способу подачі і розподілення подій, про які розповідається (строго хронологічного чи ахронологічного викладу фактів і ситуацій, послідовності, причинності і зв'язності подій), часу, простору і персонажів: і, по-друге, способи подачі цієї формальної структури з точки зору прямого або непрямого діалогу письменника з читачем.

В принципі, пошуки формальних ознак письменника і читача всередині художнього твору – свідчення бажання об'єктивувати комунікативний процес в усіх його ланках з точки зору розповідного тексту. Оцінюючи в цілому сучасний стан наратології, доводиться констатувати, що в її теоріях значно більше чисто логічних передбачень про належне, ніж безпосереднього спостереження над емпіричними даними, фактами, отриманими в результаті ретельного аналізу.

Наратологами був здійснений перегляд основних концепцій теорії оповіді з початку ХХ ст.: російських формалістів В. Пропа, В. Шкловського і Б. Ейхенбаума; принципу діалогічності М. Бахтіна; англо-американської індуктивної типології техніки розповіді (у вужчому сенсі – проблематики точки зору, розробленої в основному П. Лаббоком і уточнену Н. Фрідманом); німецькомовної комбінаторної типології З. Лайбфрида, В. Фюгера, Ф. Штанцеля і В. Кайзера, яка спирається на давню традицію німецького літературознавства розмежовувати форми оповіді від першої і третьої особи. Значний вплив на формування наратології справили також концепції чеського структураліста Л. Долежела і російських дослідників Ю. Лотмана і Б. Успенського.

3. Напрямки розвитку наратології

Найтісніше наратологія пов'язана зі структуралізмом: відправним пунктом для кожного наратолога слугує стаття Романа Якобсона 1958 р. „Лінгвістика і поетика”, де він представив схему функцій акту комунікації. Особливу роль відіграли праці французьких структуралістів А.-Ж. Греймаса, К. Бремена, Ц. Тодорова, які намагалися „у всій масі розповідей, які існують в світі”, відшукати єдину „розповідну модель безумовно формальну, тобто, структуру або граматику розповіді, на основі якої кожна конкретна оповідь розглядалася би в термінах відхилень” від цієї базової глибинної структури. Ці пошуки „логіко-семантичних універсальних моделей „розповідних текстів” і спровокували створення тієї структурно поетики сюжетотворення, від якої відштовхувались і яку під впливом комунікативних і рецептивно-естетичних ідей розвивали в подальшому наратологи, намагаючись по-

долати структуралістичне уявлення про замкнутість і автономність літературного тексту і змістити акцент на ті рівні функціонування тексту, де найбільш чітко виявляється його дискурсивний характер. Головні представники наратології (Р. Барт, Л. Долежел, Ж. Женет, М. Баль, В. Шмід, С. Четман та інші) виявили та теоретично обґрунтували ієрархію розповідних інстанцій і рівнів, визначили специфіку відношень між розповіддю, оповіданням та історією. Інколи в рамках наратології виділяють специфічний напрям – аналіз дискурсу, відносячи до нього пізнього Р. Барта, Ю. Кристеву, Л. Деленбаха, М. Л. Пратта, М. Ріффатера, В. Бронзвара, П. Ван ден Ревеля, Ж. Курте, Ж.-М. Адама, К. Кебрат-Орекіоні та інших.

Основна відмінність між двома напрямками в наратології полягає в тому, що перший в основному досліджує наративні рівні, а другий – дискурсивні. В першому випадку в центрі аналізу – взаємодія розповідних інстанцій на макрорівні художньої комунікації літературного тексту в цілому. Цей макрорівень і формує комплекс ієрархічно організованих наративних рівнів, кожному із яких відповідає своя пара відправника і отримувача (конкретний автор – конкретний читач, абстрактний автор – абстрактний читач, фокалізатор – імпліцитний глядач), які виступають в ролі підрівнів по відношенню до макрорівня художньої комунікації літературного тексту. Усі ці інстанції, як правило, не реалізуються у формі, безпосередньо зафіксованій у тексті, а проявляються тільки опосередковано і можуть бути визначені лише на основі аналізу своїх „слідів” в дискурсі. Вони знаходяться „над” текстом або „навколо” нього у вигляді „комунікативної аури”, яка перетворює текст у феномен художньої комунікації.

У другому випадку, коли мова йде про „аналіз дискурсу”, в центрі уваги – мікрорівень різних дискурсів, наочно зафіксованих у тексті. Таким чином, положення наратора, нарататора і актора в рамках дискурсивного аналізу уточнюється як таке, яке знаходиться не стільки на наративних, скільки на дискурсивних рівнях. „Оповідь, – пише Ван ден Ревель, – представляє собою саму наочну поверхню наративного дискурсу. Тут комунікація базується на дискурсах, які висказані нараторами та персонажами-акторами, слова яких цитуються наратором. Комбінація цих двох дискурсів утворює оповідь, розповідний зміст якої утворює історія, або дієгезис, тобто світ, який описується і світ, який цитується. Утворена таким чином оповідь якраз і є частиною романного світу, який розповідається локатором, тобто наратором, видимим або невидимим, експліцитним або імпліцитним, який, в свою чергу, адресується до свого співбесідника, нарататора, який також може бути експліцитним або імпліцитним.

Прихильники дискурсивного аналізу в основному зайняті дослідженням внутрішньо-текстової комунікації, під якою вони розуміють взаємовідношення різних дискурсів: дискурсу тексту і дискурсу персонажів, дискурсу про дискурс (мого дискурсу про його дискурс, його дискурсу про мій дискурс), дискурсу в дискурсі (своєму або чужому). Таким чином, в „дискурсивному аналізі” вивчається коло питань про рефлексивність і інтертекстуальність художнього тексту, близьке проблематиці взаємовідношення „свого” і „чужого слова”, як вона була сформована М. Бахтіним (Ю. Кристева, Л. Деленбах, П. Ван ден Хевель).

Гамбурзький славіст Вольф Шмід у книзі „Наратологія” (1998, 2003), написаній російською мовою, формулює власну наратологічну теорію, включаючи численний матеріал західної і слов’янської наратології. Він аналізує вплив теорій В. Пропа, В. Шкловського, Ю. Тиньянова, М. Бахтіна, Ю. Лотмана, Б. Успенського та інших на формування цієї школи в західному літературознавстві.

4. Принципи наративної типології. Наративні категорії і форми

У межах наратології продуктивно розвивається наративна типологія. Одним із її піонерів був німецький дослідник Отто Людвіг, який запропонував ще в кінці ХІХ ст. типологію “форм розповіді”. Останні за часом і найбільш впливові та детальні типи класифікації запропоновано Ю. Мюсарра-Шредером та Я.Лінтвельтом.

Принципи наративної типології 20 ст. були закладені англійським літературознавцем Персі Лаббоком на основі аналізу творчості Толстого, Флобера, Теккерея, Діккенса, Мередіта та Бальзака. Метою дослідження було виявлення обмеженої кількості розповідних форм, які мають, однак, некінчене число можливих комбінацій. Виходячи з базової дихотомії між “показом” та “розповіддю” (showing/telling) – першої наративної категорії, Лаббок розрізняє два антитетичних модуси презентації “історії”: сцену і панораму. Прикладом сценічного опису в “Пані Боварі” є поява Шарля Боварі в руанському коледжі, за яким іде панорамна розповідь про його батьків, його дитинство та навчання. Під панорамою Лаббок розуміє принцип всезнання та всеприсутності розповідача.

Наступна наративна категорія – голос: «Іноді автор говорить своїм власним голосом, іноді він говорить вустами одного з персонажів книги», при цьому “він користується своєю власною мовою та своїми власними критеріями та оцінками” чи “знанням, усвідомленням та критеріями кого-небудь іншого”.

Третім наративним принципом є опозиція між двома модусами розповіді: картинним та драматичним. У випадку картинного моду-

су розповідач створює “яскравий образ, зображення подій в дзеркалі якої-небудь сприймаючої свідомості”. Демонстрацію цього модуса дослідник вбачав в описі балу в Воб’єсарі, “картинно” показаного крізь розповідну перспективу Емми Боварі, а “драматичний” – в сцені сільськогосподарської виставки, де відбувається освідчення Родольфа в коханні до Емми.

На основі цих критеріїв виводяться чотири розповідні форми: 1) панорамний огляд (panoramic survey); 2) драматизований розповідач (dramatized narrator); 3) драматизована свідомість (dramatized mind); 4) чиста драма (pure drama). Специфіка панорамного огляду заключається у відчутній присутності всезнаючого, всевідаючого автора, який стоїть над своїми персонажами та виключений з дії, і який своїм голосом та зі своєї точки зору за допомогою картинного модусу дає панорамне зображення романних подій (наприклад, у романах “Війна і мир” Л. Толстого, «Ярмарок марносластва» В. Теккерея). Драматизований розповідач припускає певний ступінь інтегрованості розповідача в романну дію: “Якщо розповідач історії присутній в цій історії, то автор виявляється драматизованим; автор тим самим знімає з себе тягар відповідальності за розповідь, яка тепер знаходиться там, де її зможе знайти і дати їй свою оцінку читач. Ніщо вже не вмішується в історію іззовні, твір є самодостатнім і не має ніякого відношення до кого-небудь поза межами своєї сфери”. У даній розповідній формі наратор, не володіючи ні всезнанням, ні всюдисутністю, розказує, як правило, від першої особи, свою історію в “картинному” модусі з позиції індивідуалізованного, особистісного сприймання описаних подій (наприклад, “Історія Генрі Есмонда” В. Теккерея, “Девід Коперфілд” Ч. Діккенса, “Пригоди Гарі Річмонда” Дж. Мередіта). За Лаббоком, недоліком цієї форми є рідкісність прямого, безпосереднього зображення сцен, оскільки “розповідь” десь домінує над “показом”, та нездатність драматизованого розповідача безпосередньо зображати персонажів, достовірно передавати внутрішнє психічне життя навіть самого розповідача, чому заважає описовість, репортажність ретроспективність викладу подій.

Цього недоліку, з точки зору Лаббока, немає в розповідній перспективі драматизованої свідомості, яка дозволяє безпосередньо зображати психічне життя персонажа, поєднуючи в собі картинний модус зовнішнього світу з драматичним модусом показу внутрішніх переживань героїв. Прикладом такої форми для дослідника служить роман Генрі Джеймса “Посли”, де події показуються з точки зору Ламберта Стрезера, однак його внутрішнє життя представлене “драматизованим” способом: “Хоча в “Послах” переважною точкою зору

є точка зору Стрезера і здається, що вона не змінюється протягом всього роману, фактично відбувається її зміщення, яке здійснюється настільки вдало, що читач може досягти кінця роману і не помітити цього". Іншими словами, свідомість виявляється драматизованою саме в той момент, коли у читача виникає враження, що він присутній на сценічному представленні внутрішніх переживань персонажа, на виставі "театру свідомості". При цьому досягається найбажаніший для Лаббока ефект того, що здається ніби автор відсутній: "Автор не розкаже історію свідомості Стрезера, він робить це таким чином, що вона сама себе розповідає, він її драматизує".

Наративна форма чистої драми найбільш близька до театральної вистави, оскільки тут розповідь дана у вигляді сцен, перспектива читача обмежена зовнішнім описом персонажів та їхніми діалогами. Внаслідок такої стратегії читач позбавляється доступу до внутрішнього життя дійових осіб і може лише здогадуватися про неї за непрямыми натяками, виходячи зі "знаків, що бачать, і знаків, що чують", коли їхні думки та спонукальні мотиви передаються дією. В якості прикладу Лаббок приводить "Незручний вік" Генрі Джеймса: «Тут немає ніякого внутрішнього бачення думки персонажів, ніякого огляду сцен, ніякого ретроспективного резюме минулого. Весь роман розгортається перед глядачем у вигляді сцен, і йому нічого не пропонується окрім вигляду та слів персонажів в ряду окремих епізодів. Фактично цей твір міг би бути надрукований як театральна п'єса; все, що не є діалогом, являє собою свого роду розширені сценічні ремарки, які надають діалогу того ефекту виразності, який могла би йому створити гра на сцені». Цю наративну форму Лаббок вважає найдоконалішою.

Відповідно до смаків свого часу – часу формування формалістичних принципів, що лягли в основу "нової критики", Лаббок виступає прибічником деперсоналізації, демонструючи явне надання переваги "показу" за рахунок "розповіді, сцені на шкоду описові, об'єктивістськи безоціночному зображенню подій, що створює ефект самовідсторонення автора, на протигагу суб'єктивно-емоційній розповіді, що наповнена авторськими коментарями: "Мистецтво роману починається лише тоді, коли романіст усвідомлює історію як матерію, яка повинна бути показана, яка має бути представлена таким чином, що вона сама себе розповідає". Відповідно до такої установки класифікація Лаббока носить не стільки описовий, скільки оціночний характер, як послідовне сходження від "застарілих" розповідних форм до найбільш адекватного, з його точки зору, способу побудови роману.

5. Концепція точки зору та її різновиди.

Послідовником концепції точки зору, закладеної Лаббоком, був американський дослідник Н.Фрідман, який створив детальну розроблену систему її різновидів. Як і його попередник, він іде за принципом розмежування суб'єктивної розповіді (subjective telling), що здійснюється “видимим” наратором, та об'єктивним показом (objektive showing), за яким стоїть “безособовий” розповідач, який викладає події від третьої особи.

В 1970-х були сформульовані основні принципи німецькомовної розповідної типології (Е.Лайбфрід, В.Фюгер, Ф.К. Штанцель, В.Шмід). Е.Лайбфрід в своїй класифікації використовує дві наративних категорії: розповідну перспективу та граматичну форму. В свою чергу в перспективі він виділяє “зовнішню” (Aubenperspektive) і “внутрішню” (Innperspektive), а в граматичній формі Ich-form – розповідь від першої особи та Er-form – розповідь від третьої особи.

Із комбінаторного сполучення цих критеріїв Лайбфрід виводить існування чотирьох наративних типів: 1) внутрішня перспектива+Ich-form – персонаж розповідає від першої особи історію, де він сам бере участь; 2) внутрішня перспектива+Er-form – персонаж “розповідає” від третьої особи історію, учасником якої він є (тобто розповідь від третьої особи подається через сприйняття однієї з дійових осіб); 3) зовнішня перспектива +Ich-form – розповідач використовує граматичну форму першої особи, щоб розповісти історію, де він не бере участі (наприклад, в просвітницькому гумористичному романі, де наратор постійно перериває розповідь своїми зауваженнями та роздумами в першій особі); 4) зовнішня перспектива+Er-form – так звана “позиція олімпійця”, де наратор в третій особі розповідає історію, в якій він був відсутній як дійова особа.

Австрійський дослідник Ф.К. Штанцель, один із найбільш авторитетних сучасних наратологів, в основу своєї типології кладе три наративні категорії: 1) особи, яка служить показником тотожності чи нетотожності, роздільності світу наратора та світу акторів; 2) перспективи, що поділяється на зовнішню та внутрішню; та 3) модуса, де Штанцель спирається на традиційну дихотомію розповідь/показ (berichtende Erzählung/szenische Erzählung) (пор.: eigentliche Erzählung/szenische Erzählung О.Людвіра, panoramic presentation/scenic presentation П.Лаббока, telling/showing Фрідмана). Модус служить для протиставлення розповіді від особи індивідуалізованої, персоналізованого наратора сценічному зображенню, що передається через свідомість рефлектуючого персонажа (reflektor). Із взаємодії цих категорій дослідником виводяться три “базові” розповідні ситуа-

ції (аукторіальна; персональна, тобто “персонажна”; та Я-розповідна, де розповідь іде від першої особи), а також ціла гама опосередкованих наративних форм, кількість яких, згідно зі Штанцелем, теоретично безкінечна.

Голандський дослідник Я. Лінтвелт намагався узагальнити практично усі попередні типології та запропонував свою класифікацію наративних типів, виходячи з головного, на його думку, принципу-центра орієнтації читача в романному світі. Залежно від того, де знаходиться цей центр, у розповідачеві чи акторі, вчений установлює дві основні розповідні форми (гетеродієгетичну і гомодієгетичну) і три наративні типи: аукторіальний, акторіальний і нейтральний, з яких усі три присутні в гетеродієгетичній розповіді і лише два (аукторіальний і акторіальний) в гомодієгетичній. Відтак Лінтвелт вибудовує класифікацію, що складається з п’яти наративних типів, кожен з яких потім уточнює слідом за Б. Успенським у чотирьох планах: 1) перцептивно-психологічному, 2) часовому, 3) просторовому та 4) вербальному, даючи їм детальні характеристики.

Попри існування різних уточнювальних класифікацій наративних форм і типів всі вони, так чи інакше спираються на вище описані і не відіграють суттєвої ролі в практиці наратологічного аналізу окремих літературно-художніх творів.

Таким чином, наратологія як теорія художньої розповіді вивчає систему різноманітних суб’єктно-композиційних елементів, форм і рівнів події розповідання в літературному творі. Значення наратологічного підходу до літературного твору полягає у встановленні комунікативної природи тексту на його глибинно-структурному рівні; з’ясуванні складності й багаторівневості розповідного процесу; виявленні специфіки суб’єктних дискурсів (розповідних інстанцій) у тексті й обґрунтуванні їх ролі і співвідношення у тексті.

Поєзія Оскара Вайльда

Дисципліна: Спецсеінар «Творчість Оскара Вайльда в контексті зарубіжної літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття».

Вид лекції: тематична.

Дидактичні цілі:

навчальна – ознайомити студентів з особливостями розвитку англійської поезії кінця ХІХ – початку ХХ століття, поетичною творчістю видатного англійського письменника-естетика; сформувати у студентів цілісну картину розвитку літератури;

розвиваюча – розвивати абстрактне і креативне мислення, пам'ять, вміння проводити паралелі;

виховна – виховувати естетичний смак, любов до літератури, розуміння важливості художньої літератури для розвитку людини.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: історія літератури; теорія літератури; філософія літератури; всесвітня історія.

Основні поняття: естетизм; імпресіонізм; символізм; лірика; поема; балада; вірш.

План

1. Формування світогляду Оскара Вайльда і еволюція англійської поезії у другій половині ХІХ століття.
2. Рання лірика Вайльда. «Равенна». «Вірші».
3. Зріла лірика 1881-1895 років: нові принципи образної організації поезії Вайльда.
4. «Балада Редінгської в'язниці».

Рекомендована література

1. Бальмонт К. Поєзія Оскара Уайльда / К. Бальмонт // Уайльд О. Саломея. – СПб. : Азбука-классика, 2007. – С. 305-312.
2. Ланглад, Ж. де. Оскар Уайльд, или Правда масок. / Ж. де Ланглад. – М. : Молодая гвардия; Палимпсест, 2006. – 325 с. – (ЖЗЛ : Сер. биогр.; Вып. 984).
3. Парандовский Я. Король жизни // Парандовский Я. Алхимия слова / Я. Парандовский. – М. : Правда, 1990. – С. 449-630.
4. Стріха М. Оскар Вайльд – поет і страдник / М. Стріха // Улюблені англійські вірші та навколо них / Пер. і упоряд. М. Стріха. – К. :

-
- Факт, 2003. – С. 141-150. – (Серія : Літературний проект «Текст + контекст». Знакові літературні доробки та навколо них).
5. Урнов Д. Подъём и падение таланта / Д. Урнов // Уайльд О. Стихотворения. Портрет Дориана Грея. Тюремная исповедь; Киплинг Р. Стихотворения. Рассказы. – М. : Худож. лит., 1976. – С. 5-24. – (Серия : Библиотека всемирной литературы : Серия вторая. – Т. 118).
 6. Черноземова Є. Вайлд / Є. Черноземова // Зарубіжні письменники : Енциклопедичний довідник. У 2 т. / За ред.. Н. Михальської та Б. Шавурського. – Т. 1 : А – К. – Тернопіль : Вид-во «Навчальна книга – Богдан», 2005. – С. 225-228.
 7. Чуковский К. Оскар Уайльд / К. Чуковский // Уайльд О. Счастливый Принц : Сказки. – СПб. : Азбука-классика, 2007. – С. 132-206.
 8. Элман Р. Оскар Уайльд : Биография / Р. Элман. – М. : КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2012. – 704 с. – (Серия : «Персона»).
 9. Cohen P.K. The Moral Vision of Oscar Wilde / P.K. Cohen. – L. : University of Wisconsin-Madison, 1976. – 656 p.
 10. Holland V. Oscar Wilde and His World / V. Holland. – L. : Thames & Hudson Ltd, 1977. – 144 p.

Тексти

1. Вайльд О. Поезії / О. Вайльд // Зуєвський О. «Я входжу в храм...» : Поезії; Переклади; Статті; Матеріали до біографії. – К. : Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2007. – С. 218-227.
2. Уайльд О. Стихотворения / О. Уайльд // Уайльд О. Стихотворения. Портрет Дориана Грея. Тюремная исповедь; Киплинг Р. Стихотворения. Рассказы / Пер. с англ. – М. : Худож. лит., 1976. – С. 27-340. – (Серия : Библиотека всемирной литературы : Серия вторая. – Т. 118).
3. Уайльд О. Impressions : [поезія; пер. з англ. Олег Зуєвський] / О. Уайльд // Всесвіт. – 1992. – № 10. – С. 89-92.
Wilde O. Selected Poems / O. Wilde. – L. : Dodo Press, 2005. – 68 p.

Текст лекції

1. Формування світогляду Оскара Вайльда і еволюція англійської поезії у другій половині XIX століття

Своєрідність і неоднозначність художньої індивідуальності Вайльда, що проявилися вже у ранній поетичній творчості письменника, досить довгий час залишалися поза межами прискіпливого по-

гляду дослідників, мабуть, тому, що вимагали конкретного аналізу великого масиву засобів і прийомів, які використовувалися поетом. Складність даної теми також визначається надзвичайною різноманітністю тематики поезій і тим, що вірші Вайльда поєднують напружену поетичну думку, яка зазіхає на рішення важливих естетичних завдань, з педантичною боротьбою за адекватність змісту вишуканій та оригінальній формі.

Одним з головних інструментів впливу поетичного твору є його образна структура. Кожен поетичний твір Вайльда уявляє собою систему літературних, культурних і релігійних алюзій. Вайльд не лише запрошує пригадати лірику поетів минулого, а й вступає з ними у діалог. Поезія Вайльда робить суттєвий внесок у розвиток європейської поезії кінця XIX – початку XX століть. Вивчення творчої еволюції Вайльда від першої його поеми «Равенна» і до «Балади Редінгської в'язниці» допомагає досягнути складність історико-літературного процесу на межі століть, складність, яку до сьогодні не сповна інтерпретовано. Кризь ранню лірику Вайльда («імпресіоністичні» вірші збірки 1881 р.) і «незібрані» вірші у поезії Англії вперше з'являються яскраві зразки «імпресіоністичної» та символічної лірики. П'ять поем є композиційно-смысловим «кістяком» збірки «Вірші» і визначають її ідейно-художню своєрідність. Всупереч звичці оцінювати «Баладу Редінгської в'язниці» як явище, що різко розходиться з загальними тенденціями літературної еволюції Вайльда, вона сприймається як закономірний підсумок поетичної творчості письменника.

Усі вірші Вайльда побудовані на багаторівневому протиставленні, яке здійснюється фонетично, лексично, синтаксично і семантично. Образний простір поезії Вайльда є єдиним і логічно пов'язаним.

Формування поетичних поглядів письменника важливо розглядати у співвідношенні з еволюцією англійської поезії зазначеного періоду. Насамперед це стосується новаторства школи прерафаелітів, особливостей образного ряду поезії Суїнберна, сприйняття французької поетичної традиції в англійській поезії другої половини XIX ст.

Особливістю прерафаелістського мистецтва є звернення до вже засвоєного художнього матеріалу і створення на його основі ніби другого мистецького «поверху». Ця особливість є тією основою, на якій формувався англійський естетизм і символізм. Ця естетична «вторинність», або, іншими словами, «художня цитатія», стала частиною ранньої поетичної творчості Вайльда. Іншим аспектом, що безпосередньо вплинув на становлення Вайльда-поета, став характерний для прерафаелітів принцип зближення поезії та живопису. У зв'язку із поезією прерафаелітів слід відзначити і вплив ідей і лекцій Джона

Раскіна (John Ruskin, 1819-1900) – вчителя і наставника Вайльда у роки його навчання в Оксфорді, чудового письменника і теоретика. Естетичні праці Раскіна, його ідеї культу прекрасного призвели до розвитку доктрини головної ролі мистецтва, яка в останню чверть XIX ст. знайшла відображення у понятті «мистецтва для мистецтва», що стало основою естетизму Вайльда.

Говорячи про формування Вайльда-поета у роки його учнівства і про той вплив, який справили на нього творчість прерафаелітів і ідеї Раскіна, необхідно відзначити, що до прерафаелітів був близьким один з найулюбленіших поетів Вайльда Алджернон Свінберн (Algernon Charles Swinburne, 1837-1909). Можливо, поетична техніка Свінберна, музикальність і символічність його поезій, як і звернення до «шокуючих» тем і сюжетів, знайшли відгук в Оскара Вайльда. Його захоплення «естетичною ноткою», що звучить у віршах Свінберна, пояснюється також цікавістю до праць Волтера Пейтера (Walter Pater, 1839-1894), який, на думку дослідників англійської літератури другої половини XIX ст. Рональда Картера і Джона Мак Рея, може бути названий «батьком естетизму». Його «Нариси з історії Ренесансу» («Studies in the History of the Renaissance», 1873) Оскар Вайльд називав «моя дорожочинна книга» і багато її фрагментів знав напам'ять.

Головні праці Пейтера розкривають критичний елемент стану думки кінця століття: недовіра до теорії і системи з відповідним акцентом на відчуттях і враженнях, які у 90-ті рр. призвели до популярності короткої сконцентрованої ліричної поезії, так званої лірики малих насичених форм (А. Саймонз, «Клуб римувальників»). Ніби не претендуючи на створення послідовної теорії мистецтва, Пейтер досить чітко і категорично звів мистецтво справжнє, сучасне до «звільненого від кайданів розсудку», від кайданів «сюжету чи матеріалу». Раскін і Пейтер – ось ті дві головні фігури на небосхилі тодішнього інтелектуального життя, які справили безпосередній вплив на формування творчої індивідуальності Оскара Вайльда, визначивши її подвійність і неоднозначність.

У пошуках естетичного розуміння світу і мистецтва, в осмисленні досвіду поетів минулого і теперішнього, як в Англії, так і у Франції, формувався Вайльд-поет. Таким був ступень впливу доби, її основних ідейно-філософських течій і творчості його сучасників.

2. Рання лірика Вайльда. «Равенна». «Вірші»

1875 року Вайльд вперше їде до Італії, а 1877 – до Греції. Враження від побаченого, а також зустріч у Римі з Вільямом Вордом і

Хантером Блейром і аудієнція у папи Пія IX, – ці почуття, що переповнювали молодого Оскара, пролилися рядками поеми «Замальовки з Італії» і вірша «Подорожні враження», присвяченого Греції. Однак найяскравіше свої почуття і спостереження поет-початківець втілює у поемі «Равенна», яка була просякнута ідеями Раскіна і Пейтера і здобула почесну премію Н'юдігейта, що присуджувалася оксфордським студентам і випускникам за успіхи на літературному поприщі. Це був період, про який Волтер Гамільтон писав: «During this period he produced a number of poems, some of them the outcome of his visit to Italy, and full of the fervour of Roman Catholicism, which the glories of art as shown in the gorgeous temples of that religion are sure to create in the breasts of its votaries when first they visit Florence, Rome, or Milan». У двадцять п'ять років Вайльд видає першу поетичну збірку «Вірші», яка була надзвичайно високо оцінена критиками («Англія отримала в особі Вайльда нового поета, причому якщо не самої першої величини, то, принаймні, справжнього митця, який ховається за фасадом власної ексцентричності, що коштує йому гнусних переслідувань з боку преси», – пише Стюарт Мейсон. У свою чергу, значне місце відвели на своїх шпальтах молодому поетові такі видання, як «Атенеум», «Суботній огляд», «Ворлд», «Академія»). Брат поета Віллі писав: «Завдяки дивовижному успіху своїх «Віршів», містер Оскар Вайльд отримав запрошення виступити у Сполучених Штатах» і одразу їде до Америки, щоб проповідувати там «новий англійський Ренесанс». У Штатах він зустрічається з Лонгфелло і Вітменом. В Америці книга віршів користується такою ж популярністю, як і на батьківщині поета, а газети зауважують: «Висока якість віршованого матеріалу і відомість автора, який є на сьогодні однією з найпомітніших осіб у літературному світі, без сумніву, викличуть великий попит».

Образна система поеми «Равенна» демонструє її логічність і багатосторонність, відповідність і гармонію її змістового і виразного планів. Звернення Вайльда до теми «вічного» європейського міста – Равенни – уявляє беззаперечний інтерес для розуміння поетичного кредо Вайльда. Англійській поет віддає усе своє захоплення чужому італійському місту: в його свідомості воно є живим контрастом сучасній міській культурі Англії в добу втрати колишніх цінностей духу в ім'я досить практичних, але зовсім не поетичних, матеріальних цінностей. Равенна для Вайльда втілює вічність прекрасного, яке, на превеликий жаль, не має відповідностей у реальній дійсності. Вайльд вже першим віршованим твором звертається до тем сучасності, але через певну кодову систему образів, яка викликана саме цією невідповідністю сучасного світу тому, якого гідна Англія з її багатовікови-

ми духовними традиціями і досягненнями. Поемою «Равенна» через використання поетичного підтексту розпочався пошук прийомів і засобів, які могли б допомогти Вайльдові висловити своє неприйняття вульгарного світу вікторіанської Англії. Для такої розмови форма вірша була зручною в силу запропонованих усталеною поетичною традицією тем і образів.

Використання поеми як віршованої форми простежується упродовж усієї ранньої і зрілої творчості Вайльда. До збірки «Вірші» 1881 року включено п'ять поем, які композиційно оформлюють збірку, чергуючись з п'ятьма поетичними циклами. Вони складають смислове і композиційне ціле збірки «Віршів» загальною темою краси і вічності істинного мистецтва, яке якщо і не врятує сучасний Вайльдові світ вікторіанської Англії, то, в усякому разі, залишиться тією культурною і історичною основою, яка не підвладна часу і є рівною за силою самій Природі і Богу.

Поему і вірші вирізняє ясна і логічно вивірена інтонація: Вайльд свідомо вибудовує їх у певній послідовності, яка обумовлена його естетичними шуканнями. Неприйняття нової Англії з її ханжеством і утилітарною мораллю кличе до життя образи іншої Англії, яка має право на відродження завдяки великому минулому і творчості її талановитих і геніальних письменників. Звернення до джерел природних, культурних і релігійних підтверджує правомірність віри у майбутнє, але оскільки мова йде про світ людини і її духовність, то тут Вайльд припускає наявність стихійного і пристрасного початку, який вступає у суперечку із загальноприйнятим і традиційним. Наявне в естетиці Вайльда суперечливе ставлення до загальноприйнятих цінностей і тенденція до їх перегляду, навіть запереченню, повною мірою віддзеркалені у його поезії, і поемах зокрема.

Крізь усю збірку проходить прийом підхоплення теми через повтор ключових слів у поезіях, які відкривають і завершують цикли віршів: у них завше чути перегукування з поемою. Єдиним є і ліричний герой у своєму сумніві і протиріччі. Ліричний герой демонструє тісний зв'язок з елінізмом і християнством у філософських роздумах про швидкоплинність часу, про Красу і її місце у житті, про Кохання і Пристрасть, про Почуття і Розум.

Таким чином, можна зробити висновок, що поезії збірки несуть основне смислове і композиційне навантаження збірки Вайльда. Цей принцип є основним при аналізі усієї збірки «Вірші». Поема «Равенна» і вірші збірки 1881 року містять теми, мотиви і образи, що є характерними для ранньої поетичної манери Вайльда, а також виражальні засоби, які можна охарактеризувати як визначальні у

техніці Вайльда-поета. Він звертається до тем «вселенського» характеру: це релігійні, політичні, філософські і естетичні питання віри, свободи, демократії, краси і кохання, життя і смерті. Масштабність ліричних переживань і їх трагізм наявні не лише у довгих віршованих оповідях (поемах), але й у невеличких віршах; наявність пікантних тем, характерних для «кінця віку», надає їм нового «скандального» відтінку.

Для віршів Вайльда характерний принцип протиставлення і паралелізму як на змістовому, так і на виразному рівні. Принцип контрасту і поєднання, на перший погляд, непоєднаних понять і образів (парадокс), створює дивовижний ефект новизни і свіжості. Другою характерною для поезії Вайльда властивістю є численні алюзії на відомі класичні і сучасні літературні твори та інші мистецькі та релігійні джерела. У зв'язку із цією властивістю варто послатися на думку М. Корнера, що Вайльд «був надто розумним, щоб механічно імітувати «чужі голоси»; усе, що він брав, він переозвучував так, що це було завжди цікаво і часто непередбачувано» («He was too intelligent to be a mechanical imitator; he re-inflects what he takes, in ways that are always interesting and often surprising»).

Ремінісценції Вайльда мають усвідомлений характер і, виходячи з їхнього своєрідного змісту і кількості, вони можуть розцінюватися як елементи «модерністської» техніки в літературі. Окрім того, Вайльд не лише запрошує читача пригадати творіння великих поетів минулого, але й вступає з ними у «діалог», пропонуючи власну трактовку, або поєднуючи декілька різних джерел, наприклад, кілька міфів («Нова Єлена»), або взагалі усвідомлено заплутуючи читача. У будь-якому разі, алюзії/ремінісценції свідчать скоріше про знахідку Вайльда, аніж про «імітацію».

Нарешті, варто особливо підкреслити експерименти Вайльда у галузі синтезу мистецтв і створення циклу «імпресіоністичних» віршів. У них особливо яскраво виявилось поєднання англійського вірша з французьким живописом. Поезії, що мальовничо і музично передають враження і настрої, свідчать про новаторство Вайльда, про його прагнення до синтезу мистецтв, що було характерним для «кінця віку».

3. Зріла лірика 1881-1895 років: нові принципи образної організації поезії Вайльда.

Дослідження образної будови зрілої лірики Вайльда – так звані «незібрані» вірші, що були написані як «вірші на випадок» і опубліковані у різні роки в окремих періодичних виданнях, поема «Сфінкс»

– дозволяє виявити те, що «залишилось» у поетичній манері зрілого письменника, коли він практично відійшов від віршування.

Можна впевнено говорити про стійкий інтерес Вайльда до створення віршів-вражень, яких чимало є у його ранній і зрілій поетичній спадщині. Їм притаманна музикальність, мальовничість і єдина образна організація, які й дозволяють виокремити їх в особливу групу. Однак слід мати на увазі, що ці вірші та їх імпресіонізм – це результат взаємодії англійської і французької поетичної традиції.

У «незібраних» віршах імпресіоністичні теми збірки «Вірші» 1881 року продовжують поезії «Враження: 1. Сад. 2. Море» («Impressions: 1. Le Jardin 2. La Mer»), «Декоративні фантазії», «Панно», «Повітряні кулі» («Fantasies Décoratives», «Le Panneau», «Les Ballons»), «Сад Тюільрі» («Le Jardin des Tuileries») і «Симфонія у жовтому» («Symphony in Yellow»). Структурний лінгвістичний аналіз віршів, які розпочинають і завершують імпресіоністичний цикл Вайльда – «Ранкове враження», «Силуети» і «Симфонія у жовтому» – демонструє, що пошук нової поетичної побудови твору у Вайльда має цілеспрямований характер: поетичний цикл «Імпресіоністичні вірші» уявляє собою єдине ціле у змістовому і виразному планах. Імпресіонізм Вайльда має усі притаманні руху риси і свідчить про естетичні пошуки поета.

Французька складова поезії Вайльда не обмежується пошуками, що відбивають вплив імпресіоністичного живопису і музики. Свідченням тому є вірш «Будинок розпусниці» («The Harlot's House», 1885) і поема «Сфінкс» («The Sphinx», 1894). Вірш «Будинок розпусниці» цікавий насамперед темою великого міста і продажного кохання, яке «перемагає» у смертельному танку хіті. Тема вже зустрічалася у віршах Вайльда («Ранкове враження»), але у цій поезії звучить сильніше завдяки відомим алюзіям на вірш Бодлера «Танок смерті» (1859) і твір австрійського композитора Йогана Штрауса «Серце, сповнене кохання», а також завдяки танцювальному ритму і музиці, що звучить у вірші.

Важко погодитися з думкою К. Савельєва, що вірш написаний у «непритаманній Вайльдівій манері, де, здавалося, він зрадив своїм принципам і привніс у поезію звичайнісіньку мову вулиць». Навпаки, вірш цілком органічно вписується у поетичний світ Вайльда, приєднуючись до імпресіоністичних віршів стилістично і образно, – свідченням тому є наявність віртуозної майстерності, увага до деталей, яскравість порівнянь («*Like strange mechanical grotesques, / Like black leaves wheeling in the wind. / Like wire-pulled automatons, / Like a live thing*»), поєднання контрастних образів за принципом протиставлення. Прийом парадоксу і неочікуваної кінцівки вірша також спосте-

рігається в інших поезіях Вайльда, що стилістично більш «навантажені» естетичним словником і літературними алюзіями. Живописно-зоровий принцип створення образів за рахунок незвичних порівнянь і метафор, втілення і паралелізму присутній у вірші повною мірою.

Інакше теми «кінця віку» звучать у поемі «Сфінкс». Вайльд-поет звертається до образу давньогрецької міфології – потвори з обличчям діви, тілом лева, пазурами птаха, – суттю якого є непізнана таємниця і загадка. Цікаво відзначити, що початок роботи над поемою і звернення до цього образу фактично співпадає з часом написання першої поеми Вайльда «Равенна». Не дивлячись на видимі відмінності у змістовому і виразному планах, обидві поеми вводять центральну подію, яка є об'єктом і приводом переживання ліричного героя: образ міста-легенди у «Равенні» і образ міфічної істоти у «Сфінксі». І у першому, і у другому випадках Вайльд-поет йде від світу сучасних образів у світ великих історичних подій або грецьких міфів, які в усіх його віршах є певним дзеркалом, яке віддзеркалює і сучасний світ з його потворністю, ханжеством і сірістю, і сприйняття його самим Вайльдом крізь призму ліричного героя.

Поетичний простір поеми «Сфінкс», як і усіх поем і віршів Вайльда, дивовижно логічний і багатовимірний. Власне, багато вимірність вже задається самим образом Сфінкса: напівбог, напівлюдина, напівзвір, а усе разом – єдність непоєднаних первнів. Такий символічний образ потенційно розкриває Вайльдові, як мінімум, три плани розвитку поеми: людина – єдність тваринного, міфічного і божественного початків. І усе разом це створює неосяжну парадоксальну істоту, яка за визначенням і є людиною. Через образ Сфінкса Вайльд фактично звертається до образу Людини, що протистоїть або, навпаки, віддається владі темної, пристрасної загадки буття, що «душить» (відомо, що слово «сфінкс» походить від давньогрецького дієслова «душити»). Саме цей темний бік, що «душить», який походить від смертельно небезпечної загадки Сфінкса, і знаходиться у центрі поеми. Безсумнівно, «Сфінкс» Вайльда – дивовижний твір кінця століття, в якому віддзеркалилися не лише естетичні погляди Вайльда і його поетична майстерність, але і його унікальне вміння творити, увібравши багатий досвід попередників у розробці теми і поразивши новим її звучанням. Його герой так і не почує Сфінкса, але і обравши «шлях розп'яття», відринувши Сфінкса, він не буде радий своєму вибору – оплакувати смерть кожної душі, але дарма («and weeps for every soul that dies, and weeps for every soul in vain»).

Аналіз зрілої поетичної творчості Вайльда дозволяє зробити висновок, що він залишився вірним обраним ще у період ранньої твор-

чості принципам поезії відточеної майстерності і багатого образного світу, побудованого на антитезі, на часом парадоксальному спів- і протиставленні образів, які свідчать про тонку, естетично загострену та логічно прораховану структуру вірша. Інтелектуальна гра будується на принципах паралелізму і образної, ключової деталі, де алюзія на літературні, історичні і художні джерела є частиною цієї гри. Слід відзначити, що кредо письменника, викладене Вайльдом у його есе «Критик як митець», згідно з яким великий твір літератури «існує просто як початкова точка для створення нового творіння» («exists simply as a starting-point for a new creation»), пояснює, чому Вайльд писав саме такі поезії. Фактично, цей прийом багатоголосної присутності у віршах Вайльда як сучасних, так і більш старших поколінь поетів дає пізнання життя крізь медіум інших витворів мистецтва. При цьому повна відповідність форми задуму, як видно на прикладі структурного лінгвістичного аналізу його ранньої і зрілої лірики, свідчить про віртуозну майстерність Вайльда. Йому вдалося створити поезію своєрідної краси, де присутнє характерне для усієї його творчості бачення світу крізь пов'язуючі міф і реальність образи, крізь їхнє внутрішнє і зовнішнє взаємопроникнення і взаємозаперечення, за принципами парадоксу і співставлення.

Певною мірою цей світ є штучним, адже у ньому є вірші, де ліричне переживання приходить ззовні, виникає від образу, а не народжує образи, що допомагають зрозуміти почуття. Але у цьому і полягає незвичність такої поезії і її можливість говорити на різні, у тому числі, теми-табу» вікторіанського суспільства: пристрасть і гомосексуалізм, збочене і нетрадиційне кохання, релігійний сумнів і сум'яття, викриття вад імперіалізму і політика його неприйняття.

Поезія Вайльда є синтетичною, багатоголосною і багатоаспектною. Певною мірою вона уявляє такий собі експеримент, у якому поєдналося усе краще, що було ним відібрано у великих попередників і сучасників з тим, щоб віднайти свою мову образів і ліричних переживань, яка б дозволила вести розмову на теми кінця століття. Вихід на ці теми бачимо у дивовижному за своєю органічністю і яскравістю імпресіоністичному циклі, де є непросте поєднання живописних принципів прерафаелітів і техніки імпресіонізму: з одного боку, невловимість, переливчастість і мінливість «вражень» у душі імпресіонізму Пейтера, з другого – їхнє детальне, точне і виважене звучання і зображення у душі прерафаелітів.

Музикальність і живописність так званих «малих форм» – яскраве свідчення новаторського внеску Вайльда у пошук нових шляхів розвитку англійської поезії кінця століття, призначених поєднати

віртуозну майстерність з ідеями імпресіоністичного мистецтва і синтезу мистецтв, а також принципів символістського мистецтва, які особливо яскраво спостерігаються у «Сфінксі».

4. «Балада Редінгської в'язниці»

Блискучі перспективи Вайльда були несподівано перекреслені найскандальнішим судовим процесом XIX ст., яким завершився гомосексуальний зв'язок поета з лодом Альфредом Дугласом (Бозі). Вайльда було звинувачено в аморальних збоченнях і 25 травня 1895 р. засуджено до двох років в'язниці та важких робіт. Покарання Вайльд відбував у тюрмах Вендсворта і Редінга. Після суду його ім'я було викреслено зі шпальт преси, книги було вилучено з усіх бібліотек, а п'єси знято зі сцени. Підсумком нового життєвого досвіду стали відверті й гірки слова «Балади Редінгської в'язниці» («The Ballad of Reading Gaol», 1898), яку Вайльд написав у Франції через півроку після звільнення з ув'язнення: «*And all men kill the thing they love, / By all let this be heard, / Some do it with a bitter look, / Some with a flattering word, / The coward does it with a kiss, / The brave man with a sword!*» («Коханих убивають всі, / Хоча й мовчать про це, – Знищанням, лестю, злом, добром, / Розпусним соромом, тихцем, / Страхополох – цілунком хитрим, / Сміливець різане ножем»). І в цих рядках теж віддзеркалюється той, хто в них дивиться: одні вбачатимуть у них сміливий заклик покласти край життєвим поневірянням, інші – трагізм непримиренних життєвих протиріч, а хтось зауважить і гіркоту, і велич позиції автора – людини, яка продовжує писати для людей, які не зрозуміють і відштовхнуть її.

У центр балади Вайльд помістив долю Чарльза Томаса Вудріджа, який служив у Королівській кінній гвардії і з ревнощів вбив свою дружину Лору Еллен, перерізавши їй горло бритвою. За сплановане вбивство жінки без зволікань було засуджено до страти шляхом повішання. Вайльд бачив з вікна своєї камери ката, який прямував за приреченим. Страта Вудріджа сколихнула багато з того, про що Вайльд наполегливо міркував ще в юнацькі роки. Вудрідж скоїв жажливий злочин, але його страта була не менш жажливою. Покарання було таким самим жорстоким, як і сам злочин. Вайльд бачить смертника крізь призму власного ув'язнення: «*A prison wall was round us both, / Two outcast men we were: / The world had thrust us from its heart, / And God from out His care: / And the iron gin that waits for Sin / Had caught us in its snare*» («Тюремний мур звів для зажур / Й вигнаниців двох з'єднав; / Жорстокий світ згубив їх цвіт, / Від себе Бог прогнав / Й той, що для етих схили нас в гріх, / В сильце своє стіймав»). Вайльд міркував і про

інше, пригадуючи відчуття, що охопили його, коли він стояв, слухаючи власний вирок. В «Баладі» він пише і про Вулдріджа, і про Дугласа, і, можливо, про самого себе. «*And all men kill the thing they love*»... З одного боку, цей рядок говорить про самозакоханість справжнього Нарциса, з іншого – Вайльд слідом за Шарлем Бодлером стверджує, що і читач, і судді суттєво не відрізняються від злочинців. Гріх у «Баладі» постає всезагальним, а ось покарання за нього розподіляється нерівномірно. Вбивця є нелюдям, але так само нелюдям є і суспільство, яке, караючи за скоєне, саме стає схожим на злочинця.

Вайльд розумів, що у його баладі поезія поєднана з публіцистикою, але в даному випадку готовий був змиритися з цією художньою недосконалістю. Він стверджував, що сила балади міститься у самій розповіді про подію: «Це не пісня Аполлона, а стенання Марсія <...> баладу мою я створив, знаходячись у самому зосередженні болю». Цей твір для Вайльда – майже автобіографія. Життя тут вривається у світ мистецтва, заповнює його собою. Після в'язниці Вайльд вже більше не береться за художні твори. У бесіді з Андре Жидом Вайльд зауважив: «Я можу писати, але не хочу. Це більше не приносить мені втіхи». Він йде з поезії, для нього залишається лише життєва реальність. І реальність ця виявилася вельми сумною: останні роки Вайльда – це «життя, несумісне з життям». Жорстокий каламбур адекватно відбиває трагічний факт: після звільнення Вайльд прожив близько трьох років і помер 30 листопада 1900 року в Парижі.

У контексті розглянутих особливостей ранньої і зрілої поетичної творчості Вайльда поема «Балада Редінгської в'язниці» може розглядатися як логічно закономірне вище досягнення Вайльда-поета. Головним достоїнством «Балади» є її щирість і сповідальність: почуття говорять самі про себе, а традиційна баладна форма наповнюється новим змістом (реальними подіями тюремного життя Вайльда). Введення реального епізоду виконання смертного вироку у в'язниці дозволило розширити моральне коло і образний ряд балади: жорстокість світу в знищенні собі подібних, розкаяння і звернення до Спасителя – ці традиційні для Вайльда теми в умовах трагедії дійсності звучать хвилююче і по-новому. Суворая правда «Балади» відрізняє її від вишуканої ранньої поезії Вайльда. Простота мови і зрозумілість переживання, оповитого власним стражданням і болем автора, значною мірою пояснюють особливе місце «Балади» в усій творчості Вайльда. В ній присутнє переживання, яке зачіпає душу читача такою глибиною і гостротою почуття, якого не було в його ранніх віршах. Разом із тим не можна не погодитися, що «Балада» стоїть окремо від інших поезій Вайльда: вона продовжує пошуки і експерименти

Вайльда-поета і, будучи його підсумковим поетичним твором усього внутрішнього і зовнішнього життя поета, безумовно містить головні відмінні риси його поезії: майстерне володіння технікою віршування, що спостерігається в усіх його творах, безумовна відповідність планів змісту і виразності, багатоаспектне і багатопланове розгортання образів, у яких завжди присутні ризикована і несподівана антитеза і парадокс.

Висновок. Образний строй поезії Вайльда уявляє складну і багатофункціональну систему, яка логічно і послідовно визначає виразний і змістовий плани його поезії. Поезія Вайльда є поезією, яка віддзеркалила і традиційні і нові течії в поезії кінця XIX століття і зробила внесок у становлення нової поетичної мови кінця століття. Головним аргументом на користь новаторського характеру поезії Вайльда є так званий «імпресіоністичний» цикл віршів, що поєднує ідеї імпресіоністичного мистецтва і синтезу мистецтв з культом майстерністю, а також принципами символістського мистецтва, які особливо виразно спостерігаються у «Сфінксі». Неправильним уявляється виключення «Балади Редінгської в'язниці» з єдиного контексту поезії Вайльда. Це, безперечно, не суперечить ідеї про особливе місце «Балади», скоріше, навпаки, підкреслює його підсумкову природу і значення як твору, який побудований на тих самих принципах, що й інші вірші поета. Глибина і трагічність ліричного переживання, безпосередній зв'язок з життям зробили «Баладу» хрестоматійним твором Вайльда, відсунувши на другий план його лірику. Визнання образного простору поезії Вайльда дозволяє точніше оцінити його поетичну творчість в цілому і місце поезії в його літературній спадщині.

ТИТАН ДАВНЬОРИМСЬКОГО ЕПОСУ

Дисципліна: Зарубіжна література (Античність)

Вид лекції: тематична

Дидактичні цілі:

Навчальні: розкрити значення творчості Вергілія для римської культури і для розвитку світової літератури, визначити своєрідність його літературної спадщини в історико-генетичному та історико-функціональному планах, проаналізувати основні твори античного митця, допомогти відчувати їх художню довершеність, актуальність, психологічну та інтелектуальну глибину.

Розвиваючі: розвивати вміння порівнювати естетичні явища, аналізувати та інтепретувати художні твори

Виховні: виховувати естетичний смак, риси волелюбної, творчої особистості, почуття патріотизму.

Міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки: історія літератури, теорія літератури, всесвітня історія, філософія, релігієзнавство, мистецтвознавство.

Основні поняття: буколічна література, еклога, епічна поема, дидактична поема, травестія

Навчально-методичне забезпечення: мультимедійна презентація

План

1. Шлях до слави.
2. Вергіліана: «Буколіки», «Георгіки», «Енеїда».
3. Вплив Вергілія на світову літературу.

Рекомендована література

1. Антична література : Вергілій Марон Публій // Зарубіжна література. – 2001. – № 4. – С. 8-16.
2. Гаспаров М.Л. Вергілій – поэт будущего / М.Л. Гаспаров // Вергілій. Буколіки. Георгіки. Енеїда. – М.: Худож. лит., 1979 . – С. 28-32.
3. Берегова Н. Публій Вергілій Марон-славетний поет «золотої доби» римської літератури / Н. Берегова // Зарубіжна література. (Шкільний світ). – 2006. – №37. – С. 3-7.

4. Гальчук О. В. «Мужик із Мальтуї» : матеріали для вивчення творчості Вергілія / О. В. Гальчук // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 1996. – № 8. – С. 13-19.
5. Гальчук О. До вивчення творчості Вергілія / О. Гальчук // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2004. – №8. – С. 35-39.
6. Кобів Йосип. Вергілій і його епічна поема / Йосип Кобів // Вергілій. Енеїда. К. : Дніпро, 1972. – С. 5-20. – Режим доступу: http://www.ae-lib.org.ua/texts/kobiv__vergilius__ua.htm
7. Кочур Г. Літературна доля Вергілія / Григорій Кочур // Кочур Г. Література та переклад : Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю / Упоряд. А. Кочур, М. Кочур. – К. : Смолоскип, 2008. – Т. 2. – С. 663–678.
8. Марон Публій Вергілій (70-19 рр. до н.е.). Життєвий шлях в історичному інтер'єрі // Зарубіжна література. – 2005. – №33. – С. 14-18.
9. Михайловский М. А. Власть Октавиана Августа / М. А. Михайловский. – М. : Армада, 2000. – 178 с.
10. Морева-Вуліх Н. В. Римский классицизм : творчество Вергилия, лирика Горация / Н. В. Морева-Вуліх. – СПб. : Академический проект, 2000. – 272 с.
11. Неборак В. Перечитана «Енеїда» : (Спроба сенсового прочитання «Енеїди» Івана Котляревського на тлі зіставлення з «Енеїдою» Вергілія) / В. Неборак // Українська мова та література. – 2002. – №37. – С. 3-6.
12. Содомора Андрій. Дерево в поемі Вергілія «Георгіки»: [Електронний ресурс] / Андрій Содомора. – Режим доступу: http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/22/Sodomora_Paradyhma-6.pdf, вільний
13. Трофимук Мирослав. Творчість Вергілія – джерело літературно-теоретичних знань в Україні XVII-XVIII століть / Трофимук Мирослав // Зап. НТШ. Праці філол. секції. – 2000. – Т 239. – С. 7-43.
14. Чистякова Н. А. Вергілій / Н. А. Чистякова, Н. В. Вуліх // Зарубіжна література. – 2008. – № 33-34. – С. 27-35.

Тексти

1. Античная литература. Рим : Антология / Сост. Н. А. Федоров, В. И. Мирошенкова. – 2-е изд., испр. – М. : Высшая школа, 1988. – 719 с.
2. Антична література: Хрестоматія. Упорядник О.І.Білецький. К.: Радянська школа, 1968 (2-ге видання). – 612 с.

3. Вергилий Марон Публий. Энеида / пер. с лат. С. Ошерова с комментариями Сервия. – М. : Лабиринт, 2001. – 285 с.
4. Вергілій. Буколіки. Георгіки. Малі поеми. / Вергілій. Пер. А.Содомори. – Львів : Літопис, 2011. – 404 с.
5. Вергілій. Енеїда / Вергілій ; пер. М. Й. Білика. – К. : Дніпро, 1972. – 356 с.
6. Давня римська поезія в українських перекладах і переспівах. Хрестоматія / Укладач В. Маслюк. – Львів : Видавництво «Світ», 2000. – 328 с.

Художні твори про Вергілія

1. Брех Герман. Смерть Вергілія / Герман Брех. –К. : Видавництво Жупанського. 2014, – 480 с
2. Вишарт Д. Я. Вергилий : роман / Д. Я. Вишарт, пер. О. Л. Русина (англ.). – М. : Вагриус, 1998. –362 с.

Текст лекції

1 . Шлях до слави

В «інституціях» імператора Юстиніана (VI століття) визначено: «Коли ми кажемо «поет», не додаючи ім'я, то з греків у такому випадку треба розуміти преславного Гомера, а у нас Вергілія». Отже, своїм першим поетом, римським Гомером римський народ визнав «мужика із Мантуї» (М. Зеров) – *Публія Вергілія Марона*. Кожна доба додає свій внесок в осмислення особистості і творчості автора безсмертної поеми «Енеїда».

Відомостей про Вергілія небагато:

- кілька цитат пізніших римських авторів;
- життєпис від римського автора Светонія, який приписують Елію Донату через те, що текст цього життєпису зберігся в його рукописі;
- фрагменти біографії Вергілія, що містяться в «Життєписі» Бернського рукопису.

Саме ці «канонічні історичні джерела» стали основою загальноприйнятої біографії поета

Публій Вергілій Марон народився 15 жовтня 70 р. до н. е. в селі Андах, недалеко від міста Мантуї (Північна Італія) в родині дрібного землевласника. Римський історик Светоній, вивчаючи біографію Вергілія май-

же по гарячих слідах – себто за якихось сто років по смерті, – наводить багато пікантних подробиць. Наприклад, що батько Публія Вергілія Марона всупереч пізнішим уявленням не міг похвалитись особливим багатством – за деякими даними, він був ремісником-гончарем, за іншими ж – спершу служив поденником, але, проявивши найкращі риси, став зятем господаря і «піднявся» шляхом скупівлі лісів та розведення бджіл. У 70 р. до н.е. майбутній матері майбутнього поета наснилося, що вона народила лаврову гілку, яка відразу пустила корені і стала зрілим деревом. Наступного дня, коли вони з чоловіком зібрались у справах до прилеглого села, довелося збочити зі шляху, щоб у придорожній канаві народити хлопчика... Прикметно, що тополя, посаджена на місці народження дитини за римським звичаєм, розрослася так швидко, що перегнала своїх «ровесниць» – цю тополю стали називати «деревом Вергілія», і вагітні та породіллі шанували її як священне дерево, даючи перед ним обітниці.

У рідному домі в душу хлопчика глибоко запали любов до італійської природи та щира шана до мозолистих рук хліборобів. Ці почуття майбутній поет натхненно висловить у своїй пізнішій творчості. Його дитячі та юнацькі літа припали на буремно-тривожну пору в історії Римської держави. Затяжні громадянські війни і непримирений антагонізм супротивних партій підірвали основи аристократичної республіки, підготувавши ґрунт для нової форми правління – військової диктатури Гая Юлія Цезаря і принципату Октавіана Августа.

Початкову освіту Вергілій здобув у сусідній Кремені, дійшовши ж повноліття, виїхав у Медіолан (Мілан), а згодом у Рим, щоб продовжувати навчання. Ще зі шкільного віку Публій Вергілій Марон почав писати вірші – офіційно першим його поетичним твором стала... прижиттєва епітафія шкільному вчителю, побитому камінням за звинуваченням у розбої.

У Римі Вергілій навчався у школі разом з нащадками визначних римських родин, і шкільна дружба значною мірою проклала поетові шлях до вищого товариства. Особливо придалась – і то багато разів! – прихильність Октавіана – Цезаревого всиновленого небога, котрий незабаром став імператором Августом.

Готувався він стати адвокатом, але кволе здоров'я і брак ораторського хисту перешкодили його адвокатській кар'єрі. За словами Светонія, «вів він також судову справу, але лише раз і лише одну» – очевидці стверджують, що говорив Вергілій занадто повільно, затиноючись, через що взагалі здавалося, що він не володіє предметом.

Захоплюючись поезією, Вергілій у юні роки писав ліричні вірші в стилі тодішніх римських модерністів, або, як їх називали, «неотери-

ків». Найвизначнішим представником цього стилю був пристрасний Гай Валерій Катулл. Цікавився поет також медициною і математикою, а ще юнака вабила і філософія, інтерес до якої у нього розбудив його учитель-епікуреєць Сірон. Вирішивши зайнятися філософією, Вергілій розпрощався з риторикою і ладен був навіть пожертвувати своїми поетичними заняттями. Однак любов до муз перемогла. Філософом він не став, хоч епікурейська проповідь утечі в спокійне життя та захоплення філософською поезією Лукреція вплинули на його світогляд і на всю його літературну творчість.

Відмовившись від політичної діяльності, майбутній поет повернувся близько 45 р. до н. е. в рідні Анди, щоб присвятити свій талант лише письменству. За свідченнями античних біографів, тодішній намісник Транспаданської Галлії (нині Ломбардія) цезаріанець Гай Асіній Полліон, прекрасний знавець грецької і римської літератур, помітив своєрідний хист Вергілія і спрямував молодого письменника на створення буколичних віршів. Та спокійні заняття буколіками були перервані конфіскацією селянських земель на користь ветеранів Гая Юлія Цезаря, яким передавалися землі околиць Мантуї та Кремони, отже, і маєток Вергілія. Завдяки заступництву Полліона і Октавіана, землю йому повернули. Втішений поет звеличив свого захисника Октавіана в першій еклозі (поемі) буколичної збірки. Але радість була передчасна: у 41 р. спалахнула нова братовбивча війна між Октавіаном і Луцієм Антонієм, після якої околиці Мантуї знову перейшли в руки ветеранів. Поета прогнали з маєтку. Він ледве врятувався від меча оскаженілого центуріона. Точно невідомо, чи повторне клопотання про повернення землі було успішне.

Тим часом Вергілій у 39 р. опублікував свій твір «Буколіки», який справив велике враження на громадськість. Автором книги зацікавився особистий друг Октавіана Гай Цільний Меценат, великий шанувальник поезії і сам літератор-дилетант. Ввійшовши до мистецького гуртка Мецената, Вергілій дістав матеріальне забезпечення, а це дало йому змогу цілком віддатися поезії, найдорожчим, за його словами, скарбам у світі:

Музи, дорожчі мені від усього на світі! Богині,

Що найтільніше служу вам і серцем шаную я щирим...

(Георгіки, книга II. Переклад М. Зерова)

Ставши прихильником Октавіана, ідеолога нового державного ладу, Вергілій присвятив йому наступний великий твір «Георгіки», над яким працював сім років (37-30), живучи майже безвиїзно в Неаполі. Після цієї поеми Марон узявся за монументальну свою працю – «Енеїду», якій віддав десять останніх років життя. Спочатку поет

склав план і написав епопею прозою, а потім став надавати віршової форми тим частинам, які йому найбільш припадали до вподоби.

Натхнення для своїх творів Вергілій брав із цілком прозаїчних джерел. Наприклад, «Буколіки» («Пастушачі вірші»), котрі принесли йому нечувану славу, було написано головним чином для уславлення трьох друзів поета, котрі врятували його від розорення, коли після битви при Філіпах землі роздавали ветеранам. А «Георгіки» («Хліборобські вірші»), які теж поповнили світову скарбницю літератури, було написано, як було зазначено вище, на честь Октавіана та Мецената – той, ще мало знаючи Вергілія, захистив його від одного ветерана, готового зі зброєю в руках захищати свої права на поле до переможного кінця...

Мав Вергілій ще один талант. Сенека стверджував, що один сучасник зізнався у бажанні запозичити у Вергілія талант, а на додачу його голос та жести. Не дивно, що «Георгіки» він читав Августові чотири дні поспіль! (Щоправда, час від часу його змінював Меценат.)

Творчий метод Вергілія був досить простий, але непопулярний серед наших сучасників: щоранку поет диктував багато віршів, а до вечора редагував, скорочуючи до мінімуму. Таким чином «Буколіки» Вергілій писав три роки, «Георгіки» – сім, а своє головне дітище – «Енеїду» – одинадцять! Крім того, «Енеїду» він спочатку структурував – виклав прозою і розділив на 12 книг, щоб можна було працювати над тим фрагментом, який наразі більше подобався. Крім того, Вергілій залишав багато віршів незакінченими, а дещо ледь окреслював віршами, жартуючи, що ставить їх як тимчасові підпорки, доки буде зведено постійні колони.

Вважають, що саме намагання зробити поему «Енеїда» досконалою і вбило Вергілія. У прями́сінькому сенсі. Аби нарешті на власні очі побачити місця, які описав, у 19 р. до н.е. Вергілій вирушив у подорож по Греції та Малій Азії. Він планував три роки займатися виключно редагуванням поеми, а решту життя присвятити філософії... Проте не так сталось, як гадалось. Трою йому побачити не довелося. У палючу спеку під час огляду міста Мегари Вергілієві стало зле, і подорож посилила хворобу. Тяжко захворівши в Афінах, він припинив дальшу мандрівку. Август, який на цей час прибув до Афін, порадив хворому повернутися разом з ним до Італії. У дорозі стан здоров'я поета набагато погіршав, а після висадки в порту Брундізій (на східному узбережжі Італії) 21 вересня 19 р. до н. е. обірвалося його життя. Прах великого поета перевезено до Неаполя і там поховано при ПUTEOLANській дорозі. На надгробній плиті викарбувано дистих:

Половину майна він заповів Валерію Прокулу, своєму зведеному брату, чверть – Октавіану Августу, дванадцятю частину – Меценату, інше – Луцію Варію та Плотію Тукку. За Светонієм, ще до від'їзду з Італії Вергілій домовлявся з Варієм, що якщо з ним що-небудь трапиться, той спалить незавершену «Енеїду», але Варій відмовився. Вже перебуваючи при смерті, Вергілій наполегливо вимагав свою книжкову скриньку, щоб самому її спалити, але коли ніхто йому не приніс, він більше не зробив ніяких особливих розпоряджень щодо цього і доручив свої твори Варію і Тукку з умовою, щоб вони не видавали нічого, що не видано ним самим. На щастя, за наказом Октавіана Августа, «Енеїду» видано з незначними виправленнями.

Вергілій залишив по собі славу не тільки визначного поета. Античні письменники зображають його як надзвичайно добру, ніжної вдачі людину. Виняткова чуйність і доброзичливість привабили до нього багато друзів. Цей «високий на зріст, смаглявий, з селянським обличчям, слабкого здоров'я» чоловік (як пише про нього біограф Донат) був далекий від заздрощів. Він радів чужим успіхам і з відданістю допомагав іншим письменникам. Якнайтепліше згадує його видатний поет Горацій, називаючи свого друга «світлою душею». Але за життя Вергілій, як і будь-який письменник, мав критиків та критиканів. Вони писали «Антибуколіки», звинувачували Вергілія у новітній манірності, обзивали підкидьком Мецената... Одного разу, коли Вергілій читав свої «Георгіки» (а публічно він робив це украй рідко), рядок «Голим ори, голим сій...» хтось закінчив: «Застудишся, схопиш гарячку!». Були й такі сучасники, які не лінувалися вибирати з усіх його творів огріхи та запозичення – один автор видав восьмитомник (!) із переліком цих запозичень та вказанням першоджерел. Особливо голосними були звинувачення у плагіаті з Гомера!

Зазвичай Вергілій у таких випадках казав так: «Чому вони самі не спробують учинити таку крадіжку? Тоді вони зрозуміють, що легше у Геркулеса украсти палицю, ніж у Гомера вірш!». Власне, і подорож по «місцях бойової слави» було задумано для того, щоб уже цього разу не дати взагалі жодної підстави для нападів...

Найбільшу славу Вергілієві принесли три його головні твори: «Буколіки», «Георгіки» та «Енеїда». Вергілієві приписують ще й інші вірші, з яких частина належить авторові «Енеїди», частина ж явно не його твори. З-під його пера вийшла збірка «Каталетон» («Поетичні дрібниці») – ранні поезії ліричного змісту, а п'ять епіліїв (малих

віршів, пісень): «Комар», «Кіріда», «Етна», «Прокльони» і «Сніданок» – це, очевидно, псевдовергіліана.

2. Вергіліана

«Буколіки або еклоги» Перші видатні твори Вергілія створювалися в обстановці вісімнадцятирічної громадянської війни (з 48-30 рр. до н. е.). Такий твір, як «Буколіки або еклоги» – 10 поем, розпочаті Вергілієм приблизно у 41 р., був закінчений, напевно, в 39 році. Він дав новий поштовх буколістичній традиції у літературі: ідеалізованим описам природи, пастухів, пастушок і т. п. «Батьком» буколіки в світовій літературі вважається давньогрецький поет Феокрит із Сіракуз на Сицилії (III ст. до н. е.), а Вергілій уперше ввів буколіку до літератури римської. Збірка «Буколіки» була складена Вергілієм як поєднання «вченого» й сентиментального олександризму з ідеалом тихого життя на лоні природи. Поезії збірки написані під впливом буколічних ідилій Феокрита. Свого часу в збірці Феокрита містилося 10 «буколічних» творів. Збірка Вергілія складається з такої ж кількості віршів (еклог).

З 10 еклог («обраних віршів»¹) 6 є діалогами між пастухами; найчастіше пастухи змагаються між собою в співі (еклоги 3, 5, 7, 8), вимовляючи при цьому або цілі вірші (еклоги 5 і 8), або перекидаючись репліками в 2 (еклога 3) або 4 (еклога 7) вірша. Ці короткі пісеньки, відтворюючи іноді прийоми народного стилю (паралелізм членів, приспів), були досить придатним матеріалом для реформи поетичної мови, зробленої Вергілієм, яка стала основою для всього подальшого розвитку римської поезії. Довгі і заплутані періоди стародавньої римської поезії (іноді до 20 віршів) Вергілій замінив короткими реченнями з ясним членуванням на частини і без накопичення підрядних, переніс таким чином у поетичну мову навички античної художньої прози.

«Буколіки» писалися у складний час громадянської війни в римській імперії, тому й у творах постійно звучить *мотив засудження війни, ідеалізації мирного селянського життя*, що відображає погляди широких мас дрібних і середніх землевласників, які страждають від численних війн.

Хоча у багатьох еклогах Вергілій наслідує Феокрита, а деякі рядки є дослівними перекладами з грецької, однак «Буколіки» не можна зараховувати ні до злободенної травестії, ні до перекладацького експерименту. Зображення пастушого світу Вергілія інакше, ніж у Фе-

¹ У буколіці виділяють два жанри: еклогу (букв. «вбірка») та ідилію (букв. «картинка»).

окріта. Вергілій дивиться на пастухів не зверху вниз, як Феокрит, а навпаки – знизу вверх, із заздрістю, як людина, замучена жорстоки-ми перипетіями часу, що шукає спокою, простоти, чистоти. Пастухи Вергілія – цілком умовні фігури для виголошення ніжних і сенти-ментальних віршів на будь-яку тему. І дійсність може вступати в най-хімерніші поєднання з буколічним світом. У той час коли у грець-кого поета іноді ще зустрічаються жанрові картинки, у Вергілія по-бутовий матеріал відіграє незначну роль. Центр ваги переноситься на переживання пастухів. У поеми охоче вводяться і народні повір'я. Пастухи Вергілія на тлі умовного пейзажу змагаються в піснях, ви-шукано розмовляють, скаржаться на зраду коханок, сперечаються. У другій і восьмій еклогах показано смуток закоханого пастуха. Часто зображено почуття сильні, пристрасні, зі складними нюансами й від-тінками, що переходять у трагічний пафос. Настрій і пейзаж скла-дають у Вергілія одне ціле. Тематика Феокріта розширюється і до-повнюється: нещасливе кохання чергується із щасливим; плач над загибеллю Дафніса (еклога 5) змінюється на радість з приводу його обоження.

Більшість пастухів у цих поемах – тільки маски, під якими висту-пають на сцену реальні особи і насамперед – сам поет. В ідеалізова-ний світ вривається відгомін політичних подій, які потрясли основи римської сенатсько-аристократичної республіки. А приводом до на-писання «Буколік» став епізод з життя самого поета. У 42 р. до н.е. під час конфіскації у його батька забрали маєток, і лише завдяки впливо-вим друзям Вергілію повернули рідний дім. Ця перенесена в умовний світ майбутнього *автобіографічна ситуація* виражена в 1 і 9 еклогах, де відобразилась сучасна авторові дійсність – розорення північно-італійського селянства внаслідок реквізицій землі для ветеранів.

Так, перша еклога цілком присвячена історії з відібранням і тим-часовим поверненням Вергілієві його маєтків. Тітір – це сам поет, який недавно повернувся з Рима і повний вдячності «богові» (тобто Октавіанові, майбутньому Августові), який здійснив його «молит-ву»: повернув йому його землю. Політичний характер має також чет-верта еклога, де виражено марення про наближення «золотого віку», ери миру і соціальної справедливості, коли всі люди будуть рівні і щасливі, вільні від злиднів і чвар, а природа сама даруватиме ще-дрі врожаї. Нову зміну в житті поет пов'язує з народженням якоїсь чудесної дитини, «божого сина» з племені Юпітера. Ця еклога, яка вже в античності викликала суперечки, і досі не зовсім ясна. Вона ви-никла під впливом релігійних концепцій (єгипетських, єврейських), породжених нестерпним соціальним гнітом, коли доведеному до роз-

пачу трудовому народові пророки для заспокоєння його пророкували прихід нової щасливої доби і рятівника в особі «божого сина». Такі месіанські ідеї знайшли сприятливий ґрунт серед населення Італії, втомленого довготривалими братовбивчими війнами, яке прагнуло миру та соціального рівноправ'я. Еклога звернена до сучасника Вергілія Асінія Полліона, консула, одного з покровителів поета: в урочисто-туманному стилі оракула автор провіщає настання нової ери. Нова епоха у Вергілія пов'язана з народженням якогось хлопчика, майбутнього владаря світу, який наділений людськими й божественними рисами; він несе з собою кінець «залізного віку» і початок «золотого». Ця еклога привертала увагу коментаторів творчості Вергілія як у давнину, так і в Новий час. Уже в античності намітилися дві основні лінії тлумачення – *історична* й *міфологічна*. Історична пояснювала, що в еклозі Вергілій звертається до майбутнього сина Асінія (за іншим припущенням істориків, «чудесне» дитя – це очікувана дитина Октавіана Августа від шлюбу із Скрибонією, що скріпив союз імператора з сенатом). А, згідно з міфологічною лінією тлумачення, давні християни вважали, що у вірші напророчена поява Христа і, починаючи з доби Середньовіччя, Вергілій вшановувався церквою як символ вищої мудрості. До речі, утопічно зображена в еклозі «золота доба» дуже нагадує текст Біблії, і, насамперед, через це Вергілія згодом назвали «християнином до Христа»:

IV еклога «Буколік»	Біблія. Книга пророка Ісаї. 11.6–9
<p>Хлопчику любий! Надійдуть часи, і побачиш ти небо... Зразу ж родюча земля принесе тобі перші дарунки: Ладан поземний та кручений плющ, зростить без насіння, Лотосом все поцвіте, засміється веселим аконтом Кози самі понесуть молоко з полонини додому, Смирна худоба без страху на лева глядітиме в полі. Квіти ласкаві, рясні поростуть край твоєї колиски. Згине і воров твій – змій, і все зілля отрутне загине...</p>	<p>...І замешкає вовк із вівцею, І буде лежати пантера з козлям, І будуть разом телятко й левчук... І буде бавитися немовлятко над діркою гада, І відняте від перс дитинча Простягне свою руку над нору гадуки, – Не вчинять лиха та шкоди не зроблять...</p>

Невипадково, саме Вергілія Данте обере провідником по пеклу у своїй «Божественній Комедії». Щоправда, у народі ім'я Вергілія було оповите легендами, у яких він зображувався чаклуном і чорнокнижником.

Отже, в еклозі цікава сама ідея про наступне відродження світу через появу месії, спасителя, носія цього відродження. Вергілієві, як і багатьом з заможного римського плебейства, стомленого громадянськими війнами, таким месією, джерелом миру, ситості й спокою здавався військовий диктатор Октавіан Август, який у 31 р. після перемоги під Акціумом закінчив громадянську війну. Цю роль Августа усвідомив поет ще перед 31 р.

Загалом, збірка Вергілія містить особливості, характерні для буколічного жанру: обов'язкова «пастуша» тема, діалог-змагання пастухів, їхні маски, що надають жанру рис умовності. «Буколіки» знаменували втечу від дійсності в ідеальний світ аркадійства, де «пастухи» віддаються коханням і поезії. На матеріалі буколічної фікції Вергілій створив лірику нового типу.

«Буколіками» Вергілій звернув на себе увагу Октавіана і його сподвижника Мецената, що були зацікавлені в літературній пропаганді ідеологічних основ нового ладу. Цей лад вимагав нової державницької ідеології, пофарбованої в романтичне преклоніння перед римською стародавністю.

«Георгіки». За пропозицією Мецената Вергілій пише «Георгіки» («Про землеробство»), дидактичну поему про сільське господарство, і працює над ними 7 років (приблизно 37-30 до н. е.). Тема поеми була підказана Меценатом і Октавіаном і адресована їм. Вони з жалем спостерігали обезземелення селянства і занепад землеробства внаслідок довголітніх воєнних руйнувань, тож і порадили поетові звеличити в поемі любов до рідної землі, до давньої римської доблесті і звичаїв предків. Відродження землеробства було на той час питання політичного значення: Октавіан роздавав землі міській і військовій (армійській) бідності, формуючи тим самим в Італії новий прошарок дрібного та середнього селянства, відданого особисто йому. Поема Вергілія повинна була вихвалити цей політичний крок й одночасно стати по-

сібником або підручником для землеробства. Така ідея цілком збігалася з прагненням самого Вергілія, який виріс на селі і був глибоко переконаний у тому, що чистоту людських взаємин і почуттів, здоровий глузд, незмінне щастя можна знайти тільки в сільському житті.

Зразком для «Георгік» послужила грецька дидактична поезія, зокрема поема Никандра «Георгіки», а також уже класична поема Гесіода «Труди і дні». «*По містах італійських дзвоню Гесіодовим віршем*», – визнає Вергілій. З першою збіркою Вергілія «Георгіки» пов'язані спільною сільською темою, але у «Буколіках» описувалося блаженство «золотого віку», а в «Георгіках» – праця «залізного віку».

Дидактична поема «Георгіки» складається з 4 книг. Перша присвячена землеробству, друга – садівництву і виноградарству, третя описує тваринництво, четверта – бджільництво. Зовні – це практичні поради у віршах: коли орати, як угноювати землю, доглядати худобу. Поради чергуються з описами природи, міфологічними та історичними оповіданнями. Але в кожній книзі – *величальні вірші на честь живого бога* – імператора Августа.

Як і в «Буколіках», у цьому творі Вергілій також *проповідує мирне, спокійне життя*. Дидактичне завдання Вергілія полягало не стільки у викладі агрономічної дисципліни, скільки в проповіді моральної цінності землеробської праці, у показі її радостей, у прославленні сільськогосподарської діяльності як специфічної форми життя. Вислів Вергілія, що став крилатим – «*Праця все переможе*» – лейтмотив збірки. «Георгіки» – величний гімн чесній і плідній праці селянина. Поет тут виступає як ідеолог і виразник інтересів трудового селянства. Прославляючи працю італійського хлібороба, автор оповиває її рожевим серпанком. Не помічаючи жадливої експлуатації рабів, розорення дрібного селянства і зростання великого землеволодіння, він у захопленні вигукує:

*Найщасливіше було б, коли б щастя свого пильнували,
Просте життя хліборобів! Оподаль боїв та незгоди
Гойні ґрунти постачають самі їм поживу солодку.*

(Георгіки, книга II)

Вергілій, пристрасний патріот Італії, жагуче любить її мальовничу природу – кожную рослину, камінчик, струмок, закучерявлені зелені гори, світловоді річки, плеса замріяних озер. Сухий матеріал «Георгік» автор зумів оживити численними відступами, жанровими сценами, картинками природи.

Культ імператора, ідея «повернення до землі», протиставлення «простої людини» городянам – все це було пов'язане з ідеологією принципату й відбилося в «Георгіках».

Твором Вергілія, який приніс йому світову славу, стала епічна поема «Енеїда». У ній повністю розкриваються як суспільнополітичні погляди, так і поетична майстерність автора.

«Енеїда». Робота над «Енеїдою» зайняла ціле десятиріччя (29–19 рр. до н.е.), аж до смерті поета. Працював Вергілій дуже ретельно: спочатку склав план, потім написав епопею прозою, і аж потім став надавати віршованій форми найкращим її епізодам. «Енеїда» – епічна поема в дванадцяти книгах, її герой – троянець Еней, за міфом, син Анхіса й богині Венери. Вже у вступі до третьої книги «Георгік» (книга III, ряд. 46) поет обіцяв написати воєнно-героїчну поему про подвиги Августа. Але згодом він облишив цей свій задум і взявся за епопею, яка, зв'язуючи міфічні розповіді з новим політичним ладом – принципатом, прославила б увесь римський народ, його легендарних предків і історію та водночас підносила б і заслуги імператора та всього роду Юліїв. Ідеальною для такої мети здавалась історія мандрів і воєн троянського героя Енея, що начебто заснував на латинській землі царство, яке стало основою Римської держави. Так була взята легенда про родовід римлян від поєднання італійців з нащадками троянців.

Але джерелом цієї легенди була не римська народна творчість, а книжна грецька традиція. Вперше особу Енея з Італією пов'язали і зробили його засновником Рима грецькі письменники – поет Стесіхор та історики Гелланік, Тімей і Діонісій Галікарнаський. Цей переказ ще до Вергілія знайшов у Римі визнання. Про втечу Енея з Трої, його мандри і прибуття в Італію згадували стародавні римські епіки Гней Невій і Квінт Енній.

Чимало пихатих римських родів намагалися всілякими засобами вивести свою генеалогію від троянців, а верхом національної гордості було довести своє походження від самого Енея. Таким фальсифікаціям пробував дати навіть наукове обґрунтування у трактаті «Про троянські сімейства» відомий римський учений-енциклопедист 1 ст. до н. е. Марк Теренцій Варрон.

Зокрема, на пряме походження від Енея претендував рід Юліїв, до якого належав славнозвісний римський політичний діяч, полководець і письменник Гай Юлій Цезар і усиновлений ним Октавіан. Адже син Енея Асканій мав ще друге ім'я Іул чи Юл, а довести, що Юл є прабатьком юлійського роду, не становило ніяких труднощів. Раз так, то Юлій Цезар і Август – нащадки Енея і через те божественного походження, адже їх міфічний предок був сином смертного Анхіса і богині Венери. Така псевдонаукова фікція мала обґрунтувати особливе соціально-політичне становище їх в римському суспільстві

і узаконити узурповану владу. Кажуть, що Гай Юлій Цезар навіть задумав відбудувати Трою і зробити її столицею Римської імперії, а Октавіан Август, прикрашаючи римський форум статуями славних діячів стародавнього Риму, на чільному місці поставив скульптуру Енея.

Обравши за сюжет легенду, Вергілій використав її для прославлення Августа і освячення його режиму як «золотого віку» в історії римського народу, отже, надав їй тенденційного забарвлення, актуально-політичної гостроти.

Задумана як римська паралель до гомерівських «Іліади» й «Одіссеї» разом узятих, Вергілієва епопея чітко поділяється на дві симетричні частини, з яких кожна складається з шести книг: шість перших книг містять розповідь про блукання Енея, нагадуючи римську «Одіссею», а друга половина (книги VII-XII) – опис боїв в Італії, – це нібито римська «Іліада».

Орієнтація на Гомера не дивує, адже для античних поетів його поеми були неперевершеними зразками епосу, і кожен наступний поет вважав за ознаку доброго тону продовжувати гомерівські традиції, наслідувати в більшій чи меншій мірі мотиви і образи, віршову техніку легендарного рапсода. Щоправда, в елліністичну епоху александрійська поетика засуджувала великі поеми, а культивувала невеликі твори, так звані епілії*, але Вергілій знехтував модними теоріями.

Як в «Іліаді» Троянська війна точиться за жінку – прекрасну Єлену, так в «Енеїді» її герой веде війну за Лавінію. Батько Лавінії Латин багатो чим нагадує старого Пріама. Еней дуже схожий на Ахілла: як в «Іліаді» ніхто не може зрівнятися хоробрістю з Ахіллом, так в «Енеїді» немає героя, рівного Енеєві; як Ахілл, залишивши поле бою, спричинився до невдач греків, так і через відсутність Енея троянське військо опинилось у вкрай критичному стані. Знаменитий «каталог кораблів» у другій пісні «Іліади» має паралель у переліку італійських племен, які виступили проти Енея. Смілива вилазка двох троянських нерозлучних друзів Ніса і Евріала має аналогію в нічній розвідці Діомеда і Одіссея. Описові нового щита Ахілла, виготовленого Гефестом на прохання Фетіди, відповідає опис щита Енея, виготовленого Вулканом на благання Венери. Спільне обом епопеям є рішення покласти край кровопролитній борні через єдинокорство двох вождів. Схожість бачимо в укладенні перемир'я і віроломному його порушенні, що призводить до ще запекліших боїв.

Сцена поединку Енея і Турна з його трагічним фіналом – смертю царя рутулів – створена за зразком бою Ахілла й Гектора. Ігри в

пам'ять Анхіса в «Енеїді» нав'яні описом ігор-поминок на честь убитого Патрокла в «Іліаді»,

Чимало моментів ріднить «Енеїду» з «Одіссеєю» Гомера. Вергілій, як і Гомер в «Одіссеї», докладно описує блукання головного героя по дорозі з Трої до Італії. Як Одісей розповідає про свої пригоди на бенкеті в царя феаків Алкіноя, так і Еней в Карфагені снує довгу оповідь про загибель рідного міста і про свої мандри. Як Одісея не хоче відпустити німфа Каліпсо, так і Енея затримує закохана в нього Дідона. Відвідини Енеєм підземного царства мають подібність із «сходженням» Одісея в країну мертвих. Буря на морі в поемі Вергілія нагадує відповідну картину в «Одіссеї».

Наслідують і запозичень в «Енеїді» можна дошукатись не лише з Гомера. Згідно з античними коментарями, для розповіді про загибель Трої в другій книзі «Енеїди» Вергілієві прислужилась епічна поема поета Пісандра «Зруйнування Трої», образ дівчини-войовниці Каміллі у Вергілія нав'яний образом італійської амазонки Пентесілеї з «Ефіопіди» Арктіна. Один з найважливіших епізодів поеми – кохання Дідони – багатьма рисами нагадує трагічну любов колхідської царівни Медеї до Ясона в поемі Аполлонія Родоського «Аргонавти».

Вергілій не міг також не відбити в своєму творі тенденцій і особливостей елліністичної літератури – великої вченості, описів творів мистецтва, залучення еротичного елемента, описів душевного стану персонажів, напруженого драматизму та динамічності дії.

Впливали на «Енеїду» і латинська епічна поезія Невія і Еннія, так само як і римська історіографія (анналісти, Катон Старший, Варрон). Але втрата цих творів не дає змоги з'ясувати, чим саме завдячує автор «Енеїди» римським джерелам. Можна лише припускати, що такі епізоди, як перехід тирана Мезенція на бік Турна, допомога етрусків Енеєві, перелік італійських племен – учасників війни, опис давнього вигляду Палатинського пагорба, етнографічно-географічні дані про Італію тощо, запозичені з римської наукової і художньої літератури.

Кожна книга «Енеїди» – це драматичне ціле із зав'язкою, розвитком подій і розв'язкою.

Головна концепція «Енеїди» міститься в перших її рядках, де Вергілій ділиться наміром зобразити «мужа», який «мандрував морем багато» та «...натерпівся вдосталь на війні». У цьому античний читач вбачав прагнення автора об'єднати тематику обох гомерівських поем.

Книга I. Заспів (вірші 1–33) (вірші 34–756). У Заспіві автор повідомляє про те, що він вславляє героя із Трої, який заснував Рим і став родоначальником римського народу, що буде панувати над світом. Йдеться про відплиття троянців від рідних берегів. Юнона умовляє

бога вітрів Еола потопити їхні кораблі, оскільки вона мріяла про всесвітню велич Карфагена, любого її міста. Нептун втихомирює шторм. Еней та його супутники на семи кораблях пристають до берега, де відпочивають та оплакують загибель своїх друзів. Їх закинуло аж до берегів Лівії (Північна Африка). Венера, мати Енея, просить Юпітера підтримати сина. Юпітер визначає долю Енея та Риму. Венера приходиться до сина й висловлює йому підтримку. Юноні не вдається зашкодити Енеєві, оскільки Венера розпалила у серці

цариці Дідони кохання. Дідона влаштовує бенкети, усіма силами намагаючись залишити біля себе Енея. (Еней опинився у володіннях Дідони на сьомий рік блукань, після закінчення Троянської битви.)

Книга II (вірші 1–800). Еней оповідає Дідоні про трагедію Троянської війни, пов'язану з хитрістю Улісса (Одіссея) – троянським конем. (Оповідь Енея сповнена скорботними переживаннями.) Еней бачить, як горить Троя, його хвилює доля й усіх троянців, і доля його сім'ї – батька Анхіса, дружини Креуси та сина Асканія. Енеєві вдається врятувати батька й дитину, а дружина залишається за межею життя. Книга включає у себе велику кількість драматичних епізодів. Троянська війна постала з точки зору троянця, дана оцінка лиха, заподіяного греками.

Книга III (вірші 1–718) присвячена блуканням Енея, які замислювались як одночасні мандри Одіссея. Але Вергілій, проводячи троянців повз Скіллу і Харібду чи острови кіклопів, не дублює описаних Гомером пригод, момент єдності вноситься в мандри тим, що на кожній, будь-якій вагомій зупинці, віщій сон або оракул повідомляють герою дещо нове про кінцеву мету. У цьому плані III книга не поєднана з іншими частинами «Енеїди», де герой уже з самого початку прямує до Італії. Для імперської ідеологічної концепції характерна позиція – Італія для троянців виявляється не чужиною, а «давньою матір'ю», батьківщиною, до якої повертаються її змучені сини. Продовження розповіді Енея про поневіряння троянців, визначені богами пророцтвами, за якими вони могли шукати вільних земель. У пророцтвах Гелени накреслений шлях Енея до Італії, який багато в чому співпадає з мандрами Одіссея. Розповідаючи Дідоні про свої приго-

ди, Еней доводить оповідь до прибуття в Сицилію, де помирає його старий батько Анхіз. Але на шляху до Італії він потрапляє у бурю, з якої починаються події поеми.

У книзі IV (вірші 1–705) розповідь про кохання Дідони до Енея. Еней лаштується таємно залишити Дідону, бо отримує наказ від богів: продовжити подорож до Італії. Напівбожевільна з горя Дідона проклинає Енея і в прокляттях пророкує вічну ворожнечу між Римом і Карфагеном, а потім вбиває себе. В оповіді Ахеменіда переказ фрагменту «Одіссеї» – Одіссея і Поліфем. Відчуваються аналогії з розділами «Одіссеї» Гомера, де герой перебуває у німфи Каліпсо.

Книга V (вірші 1–871). Еней прямує до Італії, але на його шляху знову випробування: страшна злива і буря. Троянці пристають до берега Сицилії, де Еней влаштовує ігри, щоб вшанувати річницю пам'яті померлого батька Анхіса. Юнона підсилає Іриду, яка підбурює троянських жінок спалити кораблі, мотивуючи цей вчинок семилітніми блуканнями. Так Юнона намагається затримати виконання волі богів Енеем. Кораблі палають. Еней просить Юпітера про милосердя ціною його власного життя. Владика богів насилає зливу. Старий Невт радить Енееві залишити всіх, хто зморився від випробувань, та закласти на Сицилії місто Ацесту. Цю ж думку підтверджує і дух Анхіса, що з волі Юпітера радить синові взяти до берегів Італії тільки найхоробріших юнаків. Еней виконує поради і знову пускаєть-

ся у мандрівку. Венера просить Нептуна про заступництво. Єдиною жертвою стає Палітур, якого зморив сон біля острова Сирен. Еней вболіває за другом.

Книга VI (вірші 1–901). Троянці прибули до Гесперії (Італії). Еней має побачитись з віщункою Сивіллою, вона пророкує йому тяжке майбутнє, жахливі війни і страждання. Еней просить її про побачення з батьком, просить показати шлях до підземного царства. «Сходження» Енея до країни мертвих нагадує відповідно мандрівку до Аїду Одиссея. У Вергілія воно описано дуже детально з подробицями.

Друга частина «Енеїди» зображує війни Енея в Італії за своє самоствердження там заради заснування майбутньої римської держави.

Книга VII (вірші 1–817). Вергілій оповідає про рід Латина та про бажання царя поєднати свою доньку Лавінію з красенем Турном. Проте на заваді стоїть пророцтво, що суджений богами Лавінії чужинець (знаком був бджолиний рій, що осів на верхівці лаврового дерева, що росло в середині дому Латина). Починається будівництво нового міста. Еней шле з дарунками посланців до Латина, і той приймає троянців у храмі богів. Посли просять притулку і обіцяють велику користь від своєї присутності на землі латинян. Цар приймає мирні дари і запрошує самого Енея як зятя у свій дім, щоб справдилося віщування оракула. Замість весілля Юнона розпалює війну між троянцями та рутульцями. Між сином Енея Асканієм і латинянами виникає конфлікт. Латинські жінки, доведені Аллектою до вакханічного біснування, вимагають війни. Старий Латин не втручається в перебіг подій. Закінчується книга переліком племен і вождів, які виступили проти Енея.

Книга VIII (вірші 1–731). Турн заключає союз з Діомедом, а Еней – з Евандром. В цей час Венера просить Вулкана виготовити зброю для сина. Вона зносить з небес осійну зброю, що має стати запорукою перемоги Енея у війні з Турном: «...шолом тут, що так страшить своїм гребенем і полум'ям, грізно палає, й меч смертоносний, і панцир великий із міді твердої, що червоніє криваво, такий, як та темна хмара, що, загорівшись від променів сонця, палає в просторах, і наколінники легкі, із золота литі й електри, й спис, і поверхня щита...». Вергілій детально описує Енейів щит. Письменник використовує міфологічні сюжети про подвиги Геркулеса головним супротивником якого (як і для Енея) була Юнона (Гера). З подібним проханням звернулася Фетіда до Гефеста, прохаючи викувати обладунки для Ахілла у «Іліаді» Гомера зображено щит Ахілла.

Книга IX (вірші 1–818) починається описом військових дій. Так, як і в «Іліаді» Гомера, вони розбиті на окремі епізоди, в яких зображується певний герой. Головні персонажі по-різному характеризуються з погляду військової доблесті. Вергілій не применшує хоробрості італійських князів, але все ж Енея він нагороджує ідеально високими моральними якостями, тоді як хоробрість Турна пристрасна і нерозсудлива. Мезенцій відзначається жорстокістю, Паллант і Лавс – однаково гармонійні юнаки. Спочатку перевага на боці італійців: скориставшись відсутністю Енея, Турн оточує троянців – це і є основний зміст IX книги. Вергілій наслідує Гомера у описах поля битви та гіперболізованому зображенні сили героїв, «Енеїда» сповнена епічного пафосу, в бойові дії втручаються, як і в Гомера, боги.

Книга X (вірші 1–908). Еней повертається і починається кровопролитна битва. На Олімпі Юпітер та Юнона ведуть розмову. Юнона просить вберегти Турнові життя. Взявши подобу Енея, Юнона заманує Турна на корабель, щоб його врятувати від загибелі. Ошуканий Турн волає до батька богів із сорому, просить Юпітера викинути судно на берег. Рутульський цар воліє вмерти, ніж жити з ганьбою, він навіть готовий вчинити самогубство. Та Юнона скеровує корабель в «прабатьківське Данове місто». У цьому бою дуже відзначився Мезенцій-тірронець, якого Еней поранив, а його сина Лавса вбив. Охоплений жагою помсти, Мезенцій прагне вбити Енея, але спис троянця, кинутий в коня, скидає тіррентця з сідла. Паллант гине від руки Турна, а Лавс і Мезенцій – від руки Енея. Останнє прохання Мезенція – поховати його разом з сином. Мезенцій сам вбиває себе. Перевага вже на боці троянців. Військова рада в таборі переляканих латинян, в якій піднесений героїзм Турна бере верх над пустопорожнім красномовством Дранка. Турн вбиває сина Евандра Палланта. До Енея доходять одна за одною лихі звістки про загибель його кращих воїнів та союзників. Асканію й молодим троянцям вдається прорвати облогу і з'єднатись із батьковим військом.

Книга XI (вірші 1–915) – поховання вбитих троянців, нарада та сварка Латина з Турном. Надалі йде виступ Каміли на боці рутулов, який закінчується її загибеллю.

Книга XII (вірші 1–952) – це розповідь про боротьбу Енея з Турном. Олімпійський конфлікт закінчується: Юнона відмовляється від ненависті до Енея, але вимагає, щоб троянці злилися з латинянами, перейняли їхню мову та звичаї.

Заключна сцена двобою побудована на зразок поединку Ахілла з Гектором, з повторенням багатьох деталей і навіть висловів гомерівської оповіді. Згадаймо терези, які тримає Юпітер (Зевс). Еней пере-

магає і вже готовий залишити Турна живим, але, побачивши на плечі у супротивника пов'язку загиблого Палланта, подібно до Ахілла, який помстився за Патрокла, пронизує груди Турна мечем.

«Енеїді», як і іншим античним міфологічним епопеям, притаманний «божественний апарат», тобто участь у дії богів. Боги виведені в поемі як вершители людської долі: вони впливають на хід подій, інтригують і сперечаються, втручаються у діла людей, одним смертним симпатизують і допомагають, інших ненавидять і переслідують. Для більшої драматизації сюжету Вергілій вводить грізного ворога троянців і Енея – царицю богів Юнону. Її роль у римській епопеї співзвучна ролі Посейдона в «Одіссеї». Як злигодні Одіссея спричинені гнівом бога морів, так семилітнє блукання Енея викликане «злопам'ятним гнівом лютої Юнони». Ворожість Юнони до троянців є гомерівською традицією, поглибленою в «Енеїді» мотивом політичного характеру – віщуванням про майбутній розквіт Римської держави і знищенням римлянами Карфагена.

Заступницею Енея, яка не відходить від нього ні на крок, є його божественна мати, Венера. Між Юноною, гонителькою троянців, і Венерою, їх оборонницею, доходить вряди-годи до непорозумінь і сучтчик, жертвою яких є не одне людське життя. Непримиренна Юнона лише тоді заспокоюється, коли Юпітер запевняє її, що у змішаному з троянців і латинів народі головне місце належатиме латинам і їх мові, а назва троянців зникне безслідно.

Характерно те, що тон Вергілія щодо богів інший, ніж у Гомера. Немає у римського поета того панібратства у ставленні до безсмертних, яке властиве поемам Гомера. Так, Венера Вергілія не схожа на Афродіту, про любовні пригоди якої у греків збереглося багато оповідей. Римська Венера – це джерело життя, втілення творчих сил природи, *Venus Genetrix*-Венера-Прамати, і що важливо – мати Енея, родоначальника роду Юліїв.

Зберігаючи за традицією в поемі олімпійських богів, Вергілій запровадив ще й іншу рушійну, хоч незриму, силу – долю (фатум). Цій силі підвладні не лише люди – маріонетки в її руках, але й боги. Така роль її в «Енеїді» є виявом посилення в тогочасному греко-римському суспільстві віри в невідворотність людської долі, приреченість будь-якої окремої особи і маси в цілому. Через те сюжетні колізії епопеї і вчинки героїв часто-густо визначаються не необхідністю, яка лежить в характері зображуваних осіб, а волею богів і всесильною долею. Хоч впровадження «олімпійців» і «долі» спричинило певну скованість героїв у діях, проте воно не перешкодило поетові глибоко і з теплою розкрити внутрішній світ персонажів.

Центральним персонажем епопеї є Еней, від якого вона й дістала назву. Вергілій намагався узагальнити в характері Енея всі позитивні моральні якості, притаманні героям римської давнини. Змальований як ідеальний римлянин, головний герой справляє враження занадто ідеалізованого, неприродно зразкового, а через те і мало життєвого.

Серед позитивних рис Енея Вергілій підкреслює благочестя і хоробрість. Благочестивий, побожний, (pius) – постійний епітет Енея. Він навіть сам представляє себе таким матері Венері:

Я – той побожний Еней, що пенатів від ворога вирвав.

Щоправда, «благочестивий», «побожний» у Вергілія (як взагалі у римлян) поняття широке. Під ним він розуміє і щирого шанувальника богів, і зразкового громадянина з високим почуттям обов'язку, і ніжного сім'янина, і людину справедливу і жалісливу до інших.

Як добрий син, Еней не залишає немічного батька у Трої, а вносить його з полум'я; потім настійно прагне зійти до царства Аїда, щоб побачитися з батьком; як добрий чоловік, вертається до охопленої пожежею Трої, щоб відшукати жінку Креузу, яка відстала під час втечі з міста. Еней не жорстокий; він проймається співчуттям навіть до ворога.

Блідими і безкровними вийшли супутники Енея – вірний Ахат, красномовний Іліоней та інші. Зате рельєфніше відтворені інші персонажі, зокрема Турн, Мезенцій і Дідона. Суперник Енея, вродливий і дужий Турн, наділений палкою вдачею, пристрасним і несамовитим завзяттям, відданим героїзмом, жадобою слави. Для підкреслення дикої відваги героя поет порівнює його то з левом, то з биком. Нестримність вождя рутулів виявляється і в мові, досить індивідуалізований.

Відщепенцем, який порвав із своїм народом, зображений «огудник богів» Мезенцій. Негативні риси у вдачі цього персонажа – жорстокість і крайній індивідуалізм – пом'якшують безмежна любов до сина, хороброго і вродливого Лавса, та глибокий біль, якого він зазнає після того, як син був убитий. Мезенцій – один з найхоробріших героїв поеми.

В образах рядових троянських воїнів Ніса й Евріала прекрасно втілились юнацька дружба і полум'яний патріотизм.

Галерею чоловічих персонажів доповнюють добродушний, миролюбний, нерішучий Латин, скромний і довірливий Евандр, сповнений життєвої мудрості Анхіс, юні і сміливі Лавс і Паллант.

У властивій для героїчного епосу манері люди в «Енеїді» змальовані гіперболічно: вони велетенського зросту, богатырської сили і надзвичайної мужності. Так, Турн у приступі люті підіймає камінь, якого не змогли б підняти дванадцять чоловік, і кидає ним в Енея (книга

XII, вірші 896-901). Велетенську силу мають Еней, Ацест та ін. Навіть у похилого віком Пріама заговорила давня сила, коли він намагається вдарити списом Неоптолема (книга II, вірші 544 і далі).

Прекрасно змальовані жіночі образи і серед них найяскравіший – Дідони. Горда владарка Карфагена – постать вольова, владна, велична. Майстерно відтворено потаємні рухи жіночого серця, глибоко розкрито її внутрішній світ, тонко передано гаму її почуттів: зародження і визрівання любові, спалах пристрасті, боротьбу між почуттям і обітницею вірності покійному чоловікові, перемогу жаги, а далі відчуття приниження, презирство до недавнього коханця, змагання між любов'ю і ненавистю, нестямну лютю.

Запам'ятовуються образи й інших жінок, для кожної з яких знайдено індивідуальні риси, – вірних дружин Андромахи і Креузи, мужньої і відважної, «гордості Італії», Каміллі.

Цікаво, що цілком негативних персонажів у «Енеїді» немає, крім, правда, таких епізодичних фігур, як підступний крутії Сінон, вправніший молоти язиком, ніж орудувати мечем, Дранк (можливо, карикатура на Ціцерона), егоїстична Єлена та владна і злобна Амата. Через те «Енеїда» в шкільних хрестоматіях заслужила назви «поєми ідеальних героїв».

Поет змальовує характери богів так само яскраво, як і характери людей. Боги зображені з людськими почуттями і пристрастями. Небожителі наділені й багатьма негативними якостями: вони жорстокі, вередливі, дріб'язкові.

«Енеїда» зовнішньо схожа з гомерівським епосом, але різниться від нього політичною тенденцією, ясно вираженою в ряді епізодів, пов'язаних з подіями римської історії від сивої давнини аж до сучасної Вергілієві доби. Суть цих відступів полягає у звеличенні національних рис стародавніх римлян і римського «імперіалізму» з наголошенням на подвигах і заслугах Августа, принципат якого має становити кульмінаційний пункт у розвитку державності. Один з найяскравіших епізодів вміщений у шостій книзі «Енеїди». Там розповідається про те, як Еней зійшов до підземного царства, де батько Анхіс, який після смерті витав серед праведних душ на Єлісейських полях, пророкує долю і сину, і його нащадкам, а також майбутню славу Риму. Інші народи, за словами Анхіса, вславляться мистецтвом і наукою, а нащадки Енея покликані володіти світом:

*Запам'ятай, римлянине! Ти владно вестимеш народи.
Будуть мистецтва твої: встановляти умови для миру,
Милувать, хто підкоривсь, і мечем підкорять гордовитих.*

(Книга VI, вірші 851-853)

Тут-таки він віщує, що «золотий вік», який, за повір'ям, існував колись в Італії за панування бога Сатурна, повернеться в часи владарювання божественного Августа. Взагалі вся історія Риму змальована в світлих і ясных тонах.

Знову ж у восьмій книзі (книга VIII, вірші 626-731) опис щита, викутого циклопами за наказом Вулкана для Енея, дає поетові привід для нового звеличення діянь римського народу і поклону на адресу Октавіана Августа. Тут зображено чимало епізодів з історії, героїчні діла славних предків і подію з недавнього минулого – Актійську битву. Октавіан, змальований напівбогом, перемагає у священній війні свого суперника Марка Антонія і підступну єгипетську царицю Клеопатру. Він встановлює у світі мир і лад. З політичних мотивів Вергілій ідеалізує італійську давнину, прославляючи сувору простоту звичаїв стародавніх людей для контрасту з моральним занепадом суспільства I ст. до н. е. Все це зроблено з метою підтримати заходи Августа для реставрації колишньої доблесті, скромності, давньоримського способу життя – основи могутності світової держави.

Римський епік створив героїчну поему, відмінну від гомерівської ще й з іншого погляду. Якщо Гомерові притаманний спокійний оповідний тон, неквапливий темп розповіді з дуже довгими відступами, з детальним описом зовнішнього вигляду, зброї, одягу героїв тощо, то автор «Енеїди» виробив свій власний, своєрідний стиль, для якого характерний нахил до драматичних і патетичних ефектів. Відмовившись від спокійної епічної широти, він використовує пребагатий арсенал художньо-зображувальних засобів для того, щоб розповідь максимально наситити емоційними сценами, схвилювати читача жахливими і зворушливими описами, викликати в нього захоплення, страх, співчуття. В «Енеїді» легко можна виділити багато сповнених драматизмом, емоційно насичених розповідей, з яких кожна має свою зав'язку, розгорнений сюжет і розв'язку, як у драматичному творі. З них найвищого ефекту досягають розповіді про загибель Трої (друга книга) і про кохання Дідони (четверта книга). Скільки експресії і емоційної сили в напруженому зображенні трагедії Дідони (до речі, воно стало в нові часи темою не однієї опери і драми)! Скільки глибокої психологічної характеристики внутрішнього світу жінки, її переживань, думок, прагнень!

Тісно пов'язане з зображенням вчинків людини і суб'єктивне ставлення поета до зображуваних подій. Якщо в гомерівських поемах автор ховається за своєю розповіддю, то у Вергілія крізь струмінь оповіді пробивається особисте ставлення поета до зображуваного. Так, у четвертій книзі (вірші 412-413) Вергілій не може стриматись,

щоб не висловити свого співчуття Дідоні: *Владо кохання, яка ти не-людська, що витерпїть мусить Серце людини від тебе!*

Прозорим ліризмом пройнята розповідь про загибель молодих богатирів Ніса і Евріала. Поет милується їх героїзмом і вигукує:

*Нині обидва щасливі! Як в пісні мойї ще є сила,
День не настане, щоб ваша у пам'яті слава замовкла...*

(Книга IX, вірші 446-447)

Оцей-то лірично-драматичний аромат і відрізняє епос Вергілія від спокійно-незворушного тону розповіді Гомера.

Іншою своєрідною рисою «Енеїди» треба вважати її риторичність. Ця особливість на всю широчінь виявляється в численних промовах, побудованих за чіткою схемою, у щедрому застосуванні фігур, тропів, запитань, вигуків обурення, афористичних висловів тощо. Винахідливою аргументацією відзначаються промова Анни, коли вона намовляє Дідону, щоб та одружилася з Енеєм, суперечка Турна з красномовцем Дранком, промови Юнони, Амати, але особливо майстерно розроблена промова хитрого Сінона.

Ряснота риторичного елемента в творах поета вражала вже античних читачів, і тому висувалося питання, чи визнати Вергілія більше поетом, чи ритором. З «Енеїди» щедрими пригорщами бралися приклади тропів і фігур.

Мова «Енеїди» кристалево чиста, в міру піднесена, емоційна, злегка забарвлена архаїзмами. Відточений уже в «Буколіках» і «Георгіках» гекзаметр поет довів до досконалості, відшліфував його так, що він став гнучким, мелодійним, плавним, здатним передавати найтонші нюанси думки і почуттів. Під умілою рукою віртуоза гекзаметр позбувся вад, помітних у поезії Лукреція і Катулла. Уже Ф. Прокопович у курсі лекцій з поезики, читаних студентам Києво-Могилянської академії, тонко підмітив ритмічно-інтонаційну гнучкість Вергілієвого гекзаметра, його співзвучність із змістом і емоційним забарвленням тих чи інших рядків. Наприклад, швидкий темп праці циклопів, які, за наказом Вулкана, поспішно кують щит для Енея, поет передає самими дактилями:

Зразу на труд налягли, розділивши його між собою, –

(Книга VIII, вірш 444)

а важкі удари молотів, які вони ледве піднімають, виражає спондеями:

В чергу так вони із зусиллям руки здійсмають.

(Книга VIII, вірш 452)

Таких прикладів розмаїтості ритмомелодики, ритмічної евфонії вірша у поемі можна знайти дуже багато.

Взагалі дактилічними розмірами поет намагається відтворити швидкий рух, збуджений душевний стан, навальність боїв, нестримну мову тощо, а спондеями – неквапливість, страх, непевність, втому.

Майстерність Вергілія виявилась і в словесному звукописі, так званій словесній інструментовці. Автор полюбляє звукові повтори слів, алітерації, рими в середині вірша та інші засоби виразності. Це він застосовує для більшої пластичної яскравості.

От хоч би такий зразок фонічного повтору:

*З землями землі нехай ворогують, моря із морями, –
Так заклинаю, – з військами війська, і вони, і їх внуки!*

(Книга IV, вірші 627-628)

Часто-густо Вергіліїв звукопис перетворюється у звуконаслідування. Так, плавлення металу циклопами у восьмій книзі зображено відповідною інструментовкою, яку український перекладач передає застосуванням звукової домінанти – плавного *л*:

...Струмені міді пливуть там, і золото плине.

(Книга VIII, вірш 445)

Особлива майстерність живописання словом, узгодженість між змістом і звуковою гармонією помітна в описі морської бурі в першій книзі (книга I, вірші 53-116), де поет різними засобами змалював рев моря, шум розбурханих хвиль, свист вітру тощо.

Поезія Вергілія, як найвищий зразок художньої майстерності, становить в історії латинського поетичного стилю таку віху, яку в розвитку римської прози займає творчість Ціцерона.

Однак «Енеїда» остаточно не оброблена: крім неповних гекзаметрів (їх 58), трапляється ще й чимало недоглядів, які поет усунув би, коли б не вразила його передчасна смерть. Так, дружина Енея Креуза віщує чоловікові (книга II, вірш 782), що він причалить до Гесперії там, де Тібр вливається в море, але невдовзі, на початку своїх мандрювань (книга III, вірш 7), Еней не знає, куди його заведе доля, і тому звертається за порадою до Аполлона Делоського про свою дальшу путь. Дідоні ж розповідає, що дорогу до Італії показав йому Аполлон Грінейський (книга IV, вірш 345), про якого немає жодної згадки в попередніх книгах. Стерничий Палітур, заснувши, випадає з палуби і знаходить смерть у морських глибинах при спокійному морі (книга V, вірші 820, 859), проте його тінь пізніше запевняє Енея, що сталося це під час шторму (книга VI, вірш 354)! Турн двічі вбиває Крегея – раз у дев'ятій, другий раз в одинадцятій книзі. Подібно Еней переслідує рутульця Нуму (книга X, вірш 562), хоч той загинув уже раніше (книга IX, вірш 454).

Такі та інші недогляди (є вони і в Гомера, у «Фаусті» Гете, «Дон Карлосі» Шіллера, поеми «Пан Тадеуш» Міцкевича та в інших всесвітньо-відомих поетів) не шкодять внутрішній єдності і цілісності твору, сповненого стрункої гармонії і цілеспрямованості. В художній тканині поеми дослідник знайде силу-силенну ниток різного літературного походження, але вміла рука великого художника зуміла скомпонувати з них нові багатобарвні візерунки, нові оригінальні орнаменти. Вергілій не пішов уторованими шляхами, лінією найменшого опору – рабського копіювання епопеї Гомера. Як талановитий митець він по-своєму узагальнив і осмислив багату епічну традицію, написавши своєрідний твір. Його «Енеїда» знаменує собою синтез розвитку античного епосу – дивний сплав гомерівської традиції, творчих шукань елліністичного письменства та літературного досвіду римлян.

Твір Вергілія – новий рівень розвитку епічного жанру в античній літературі. Йому *характерні*:

- спрямованість у сучасність;
- мінімум відступів від єдиної лінії розповіді;
- динамічність дії;
- прояв особистості автора;
- психологізм;
- новелістичний характер пісень.

Таким чином, «Енеїда» Вергілія – новий рівень розвитку епосу, що *поєднав в собі риси героїчного, пригодницького, генеалогічного й дидактичного епосів*. З формального боку «Енеїда» стала одним із найвищих досягнень римської поезії. Стислий, точений стиль, що перетворював окремі вислови у «крилаті слова», поєднується з високою досконалістю плавного й звучного вірша. «Енеїда» ввійшла дорогоцінним вкладом у римську літературу як знаменна пам'ятка класицизму часів Августа. Незважаючи на те, що поема не вийшла з надр народнопісенної творчості, римляни сприймали її як найвище досягнення римської епіки, – досягнення, яке затьмарило всі попередні і наступні римські героїчні поеми. «Енеїда» займає цілком особливе місце в світовій літературі: це – перша епічна поема, яка є плодом одноосібної творчості і, хоч не сягає своїм корінням до народних міфів та переказів, стала наскрізь національною епопеєю.

Появу «Енеїди» захоплено зустріли сучасники. Її велич і красу високо оцінили такі видатні письменники «золотого віку» римської літератури, як Гораций, Проперцій і Овідій. Ще до появи твору (Вергілій знайомив друзів з окремими частинами) Проперцій урочисто вітав «Енеїду», як шедевр, величніший від «Іліади».

Щоправда, не обійшлося і без злобних критиків. Одні з них обурювались політичною тенденцією поеми, інші – її літературним новаторством. Як Гомер мав хулителя в особі жовчного Зоїла, так само якийсь Карвілій Піктор написав памфлет під назвою «Бич на «Енеїду»». Інші дорікали Вергілієві за різні запозичення, зокрема з Гомера. Гідну відсіч давали цим пасквілянтам друзі автора «Енеїди» та пізніші критики, передусім учений Асконій Педіан у праці «Проти наклепників Вергілія». Та злочі критикани нітрохи не змогли пошкодити поетовій славі. Римський народ визнав його першим своїм поетом, римським Гомером. Яку загальну шану мав автор «Енеїди» за життя, говорить хоч би свідчення історика Таціта: коли зібрані в театрі глядачі почули вірші Вергілія, то всі підвелись і віддали їх авторові, що випадково був присутній, таку саму честь, як і імператорові Августу.

3. Вплив Вергілія на світову літературу

Вся подальша римська література розвивалась під могутнім впливом поеми Вергілія. Лукан, Сілій Італік, Валерій Флакк, Стацій та інші в більшій чи меншій мірі наслідували образи і техніку «Енеїди». Як у стародавній Греції твори Гомера були найулюбленішими і головними книжками шкільної молоді, так у римській школі подібну роль відіграла Вергілієва героїчна поема: її читали, роз'яснювали, декламували, на ній вчилися метрики, просодії, навіть ораторського мистецтва. До віршів з «Енеїди» часто вдавалися в щоденному житті. Їх цитували в розмові, брали епіграфами до творів мистецтва, надписували на предметах розкоші.

Високий авторитет мав корифей римського письменства і його твір у часи Відродження і класицизму. «Енеїду» наслідував у XIV ст. славетний Ф. Петрарка в латинській poemі «Африка», її впливом позначені видатні епопеї XVI і XVII ст. ст. – і «Несамовитий Роланд» Аріосто, і «Визволений Єрусалим» Торквато Тассо, і «Лузіади» Камоенса, і «Королева ельфів» Спенсера, і «Втрачений рай» та «Повернений рай» Джона Мільтона та багато інших. Славу Вергілія теоретично утвердив у своїй «Поетиці» (1561) французький гуманіст Юлій Цезар Скалігер, проголосивши «Енеїду» найвищим зразком. Довговікову суперечку про те, кому віддати перевагу – Гомерові чи Вергілієві, «Поетика» Скалігера розв'язувала на користь римського творця. Високо цінували епопею Вергілія співці «Плеяди» з Ронсаром на чолі, а також Буало і Расін, хоч придворні критики звинувачували не лише Гомера у варварстві і простакуватості, але й Вергілієві докоряли за брак чемності і галантності (на їх думку, Еней повинен був одружитися з Дідоною).

Разом із тим, з XVII ст. «Енеїда» стала об'єктом численних пародіювань Перша пародія «Енеїди» – «Перелицьована «Енеїда» (1633) Дж. Лаллі побачила світ в географічній спадкоємиці Риму – Італії. У Франції дуже популярною була поема П. Скаррона «Перелицьований Вергілій» (1648–1653). Ця травестія відрізняється від оригіналу навмисним зниженням тону, пародіюванням величних подій оригіналу, «перетворенням» богів і героїв на паризьких міщан. Франція була щедрою на травестії «Енеїди»: «Любов Енея і Дідони» А. Фюрет'єра, «Бурлескне пекло» та «Бурлескна Енеїда» Дюфрера; «Війна Енея в Італії» Барсія; «Смішна Енеїда» Ж. Бребефа та ін.

В Іспанії XVII ст. відомі були пародії окремих епізодів «Енеїди», зокрема розповіді про любов Енея і Дідони. Бурлескно трактована вона у віршованій розповіді Гонзалеса де ла Рігера «Дідона і Еней» та в одному з поетичних оповідань збірки А. Саласа Барбадільйо «Різні поезії великих талантів». У першому творі боги і герої своєю мовою і світосприйманням нагадують астурійських селян.

Продовженням бурлескно-травестійної лінії в літературі наступних століть були: німецька травестія «Енеїди» Й.-Г. Шмідта (помер у 1730 р.), яка не дочекалась видання і згоріла у 1780 р. в Страсбургу; «Вергілієва «Енеїда», або «Пригоди благочестивого героя Енея» австрійського поета А. Блюмауера (1784), нещадна сатира на римського папу і католицьку церкву, монахів і релігійний фанатизм; «Вергілієва «Энеида», вивороченная наизнанку» М. Осипова (1791-1796); «Окончание Вергилиевой «Энейды», вивороченной наизнанку» О. Котельницького (1802–1808).

Пародіювали «Енеїду» й пізніше і в інших країнах Європи. Але неперевершеним взірцем травестії, яким може пишатися українська література, є «Вергілієва «Энеида», на малоросійський язык переложенная» (1798) І. П. Котляревського. Виникає запитання: чому батько нової української літератури взявся за старий та ще й не український, а іноземний сюжет? Не все тут лежить на поверхні.

Запорозька Січ була зруйнована 1775 року, а «Енеїду» Котляревський написав у 1798 році, тобто лише через якихось два десятки ро-

ків після цієї події. А сам факт ліквідації Січі був не стільки військово-політичним, скільки символічним, бо впала фортеця національного вільнолюбного духу.

В цьому зв'язку існує аргументована версія, що Котляревський замаскував за смішною формою та іноземним сюжетом мрію українців про незалежність своєї держави, побудувавши імпліцитно (приховано, неявно) паралельний «український» сюжет: 1) експліковано (е) – греки зруйнували Трою; імпліцитно (і) – Московія поруїнула Запорозьку Січ (українську Трою). 2) е – але вцілів троянець Еней; і – так само вціліє український Еней. 3) е – Еней заснував Рим, або Нову Трою; і – український Еней заснує українську Нову Трою. 4) е – Рим (Нова Троя) взяв реванш над греками за загибель старої Трої; і – український Рим візьме реванш за руйнацію «української Трої». Пор. суголосний рядок першого поета української діаспори ХХ ст. Є. Маланюка: «...Щоб власний Рим кордоном вперезав / І поруч Лаври станув Капітолій».

До речі, тенденція до травестування «Енеїди» як засобу відповіді на певні болючі національні питання відзначається і в Польщі: «...Звернення І. Котляревського до твору Вергілія було зумовлене тим, що поет хотів відгукнутись на втрату Україною своєї національної незалежності. В історії світового письменства вже були такі споріднені явища: Вергілій став для Котляревського тим самим, ким став ... для поляків після втрати Польщею незалежності, третього її поділу; не знаходячи засобів для віддзеркалення свого болю, польські поети зверталися до Вергілія»².

Звичайно ж, це не єдина причина травестування Котляревським твору Вергілія: політика у справжній літературі ніколи не підміняє собою естетики. Далися взнаки й висока ерудиція корифея української літератури, і, сказати б, літературна мода, адже «знання Вергілія – знак римської освіченості, римської цивілізації, як для нового часу це знак цивілізації європейської» (Н. Старостіна). «Вергилиева «Енеїда», на малоросійський язык переложенная» І. П. Котляревського (перше видання в 1798 р.) перевершила і затьмарила всіх своїх попередників у світовій літературі. Та не тільки попередників, а й тих, хто пізніше вдавався до перелицьовування, бо травестія нашого українського класика не була останньою ланкою у довгому ланцюгу бурлескно-травестійного пародіювання римської героїчної поеми.

² Козак Стефан. Проблема національнйх традицій романтизму в «Енеїді» Котляревського // Славія орієнталіс, 1970.– № 2; цит. за кн.: Ткачук М. Художній світ «Енеїди» Котляревського. – Тернопіль, 1994.

XIX ст. теж принесло не один зразок заниження піднесеного тону цього твору, причому всі вони вирости на слов'янському ґрунті. Так, після Вітчизняної війни 1812 р., десь між 1816 і 1826 рр., була написана білоруська «Енеїда навиворіт» («Энеида навыварат»), авторство якої приписують Вікентію Павловичу Ровінському. Один уривок з неї – перша книга епопеї Вергілія – був опублікований у 1845 р. в петербурзькому журналі «Маяк» (т. XXIII), а другий – також з першої книги – тільки в 1890 р. в газеті «Смоленский вестник» (№№ 10 і 11). Білоруська «Енеїда» виникла під безперечним впливом твору Котляревського, але Ровінський надав своїй пародії білоруського національно-етнографічного колориту: його троянці скидаються на білоруських селян початку XIX ст., а Еней – на дрібного білоруського шляхтича, міцно зв'язаного з народом. Докладно змальовані в поемі білоруські звичаї, свята, танці, національний одяг, народні страви тощо. На першу половину цього ж століття припадає польська перелицьована «Енеїда» Фердінанда Хотомського, уродженця Тернопільщини, що – слід припускати – знайомий був і з твором Котляревського. Польська пародія вийшла неповністю: частина першої книги – у 1818 р., уривки з шостої – у 1858 р. Цілковитим анахронізмом на тлі літературно-естетичних напрямків, які розквітли в літературі і мистецтві Європи кінця XIX ст., була поява в 1896 р. російської травестії «Юмористическая «Энеида» Ів. Бойчевського. Вона завершує трьохсотлітню історію «Енеїди» навиворіт.

У XVIII ст. гарячим шанувальником Вергілія був Вольтер, який наслідував його поему в своїй «Генріаді» та ставив римського поета вище за Гомера. Він говорив: «Кажуть, Гомер створив Вергілія. Якщо так, то це був, без сумніву, найкращий з його творів». Але у тому ж столітті становище Вергілія, як першої величини на літературному Олімпі, похитнулось: спочатку в Англії, потім у Німеччині почали виступати проти надмірного культу автора «Енеїди». Перевагу віддавали Гомерові. Англійський поет О. Поп у передмові до свого перекладу «Іліади» (1714) доводив, що перше місце в поезії належить «природному генієві» Гомера, але віддавав належне і Вергілієві. Він писав: «Гомер – більший геній, Вергілій – кращий митець. У першому відчуваемо подив до творця, у другому – до творіння».

Видатний німецький письменник і теоретик мистецтва Г.-Е. Лесінг у трактаті «Лаокоон, або Про межі живопису та поезії» (1766) аналізував опис загибелі Лаокоона і його синів з другої пісні «Енеїди» та її зображення в скульптурі родоської школи, а також порушував різні питання естетики Гомера і Вергілія, не шкодуючи різкої критики на адресу римського епіка, розхваленого придворним класи-

цизмом. Критика XIX ст., відзначаючи високу майстерність Вергілія, його гранично стислий стиль, плавність і милозвучність вірша, негативно ставилась до його риторичної патетики, ідеалізації у зображенні життя і абстрактності окремих образів.

В умовах культурного життя України XVIII – початку XIX ст. Вергілій був у нас чи не найпопулярнішим римським автором. Зокрема високо цінувалась його «Енеїда». У Києво-Могилянській академії, колегіях, братських школах, семінаріях, гімназіях її читали в оригіналі, перекладали, аналізували поетичні і метричні особливості. Ім'я корифея римської епіки і його твору як неперевершеного зразка героїчної поеми не сходить із сторінок тогочасних курсів поезики, писаних латинською мовою. Прекрасно зумів відтінити риси творчої індивідуальності римського епіка Ф. Прокопович у своїй «Поетиці», особливо в другій книзі, названій «Про епічну і драматичну поезію», його зауваження про ритмічну різноманітність Вергілієвого гекзаметра, композицію «Енеїди», засоби епічної розповіді не застаріли й досі. Він і його послідовники – Г. Кониський, М. Слонімський, М. Довгалевський, М. Козачинський та інші – якнайясніше ілюстрували свої теоретичні положення прикладами з Вергілія. Посиланнями на автора «Енеїди» пересипані твори і листи великого знавця античної літератури Г. С. Сковороди.

Саме високий авторитет Вергілія, який подекуди насаджувався штучно і догматично, міг стати ідеальним об'єктом для насмішки, а його твори, які класицистична поезика підносила на щит, – матеріалом для літературних травестій. І справді, десь близько 1776 р. була зроблена перша спроба «перелицювати» Вергілієві «Буколіки». З таким почином виступив О. К. Лобисевич, вихованець Київської академії, перекладач не однієї пам'ятки римської літератури. Він, як свідчить його лист до Георгія Кониського (1794), надіслав своєму вчителю «Вергілієвих пастухів, у малоросійській кобеняк переодягнених», отже, травестію еклог. На жаль, вона досі не віднайдена.

Перші переклади творчості Вергілія припадають на середину XIX ст., причому їх автори більш-менш одночасно взяли за перенесення на ґрунт української культури всіх трьох його основних творів.

Так, «Георгіки», дві еклоги (першу і другу) переклав у 1848-1849 рр. Осип Шухевич, але праця його була видана лише в 1883 р. з передмовою невтомного Ів. Франка про життєвий і творчий шлях Вергілія. Переклад Шухевича, як на той час, цілком добрий, написаний плавною народною мовою, але римованим віршом, не гекзаметром. Не дотримуються гекзаметра у своїх перекладах «Енеїди» і Гр. Бондаренко – перекладач початку другої книги (вірші I-66) та

С. Руданський, який у 1865 р. під назвою «Енеянка» переспівав кінець першої книги (вірші 657-755). Їхні переклади мають тепер лише історико-пізнавальне значення.

Десь на початку ХХ ст. серйозну спробу подати Вергіліїв епос українським словом зробив І. М. Стешенко (1873-1918), відомий як перекладач «Метаморфоз» Овідія. З його праці опубліковано відредаговані М. К. Зеровим уривки з другої книги («Лаокоон» і «Руйнація Трої»). Взагалі в архіві зберігаються не видані і не оцінені критикою п'ять повних книг та частина шостої (вірші 1-425).

Нову сторінку в історії перекладу поетичної спадщини Вергілія являє діяльність поета, критика, вченого, великого знавця і перекладача римських класиків М. К. Зерова (1890-1942). З поетів стародавнього Риму Зеров перекладав найбільше Вергілія. Своє розуміння творчості античного майстра український поет виразив у відомій поезії «Вергілій»:

*Мужик із Мантуї, повільний і смаглявий,
З дитинства ніжного колисаний селом,
Звеличив кий, і плуг, і мідяний шолом,
І знявся до вершин нечуваної слави.
...Той час минув – і Рим, і цезарів діла
Рука історії до трун поволокла,
Де сплять усіх часів ілюзії й корони.
Та він живе, і дзвін гучних його поем
Донині сниться нам риданнями Дідони,
Бряжчанням панцирів і сплесками трирем.*

З-під пера М. Зерова вийшли переклади 1 і 4-ї еклог «Буколік», значні уривки з «Георгік» (книга I, вірші 483-497; книга II, вірші 136-176; книга II, вірші 458-542; книга IV, вірші 453-529) та найбільш вагома праця – повний переклад «Енеїди», завершений в останні роки його життя, але досі повністю ще не розшуканий.

З «Енеїди» в перекладі майстра надруковано було всю першу книгу та великі частини другої, п'ятої, шостої, сьомої і восьмої книг, а нещодавно опубліковано відкриті декілька років тому уривки із згаданих книг (усього 1950 віршованих рядків). Переклад «Енеїди», виконаний Зеровим, – високе досягнення української перекладацької культури. Відзначається він глибоким проникненням у зміст, форму першотвору, неперевершеною майстерністю і плавністю вірша, добірною, злегка архаїзованою мовою, відтворенням усіх особливостей оригіналу – монументальності, піднесеності і звукопису, – справжньою поетичністю, поєднаною гармонійно з філологічною точністю. На високому художньому рівні виконаний переклад частини четвер-

тої книги «Енеїди» («Кохання Дідони»), здійснений А.О. Білецьким, вміщений в антології «Антична література» (II вид.). Повні переклади «Енеїди» здійснені М.Біликом, а пізніше А.Содоморою.

Висновки. Публія Вергілія Марона справедливо вважають виразником духу свого народу, його ментальності, особливостей його художньої культури. У Римі він був «поетом номер один». У одному з рядків вже згадуваній епітафії він писав: «Я співав пасовища, ниви і вождів». Так позначено три його головні твори: це книга віршів «Буколіки», землеробська поема «Георгіки» і головна справа життя – історико-міфологічна поема «Енеїда». І хоча поет тримався осторонь від політичних бур, вони тим не менш по-своєму відгукнулися в його творчості.

Зміст

РОЗДІЛ 1.

Лекції з дисциплін мовознавчого циклу і методики їх навчання

Т.П. Білоусова. Прагмалінгвістика в сучасній лінгвістическій парадигмі	4
Т.В. Боднарчук. Психолінгвістичні основи навчання іноземних мов та система вправ для формування іншомовної комунікативної компетентності учнів	20
Н.І. Дворницька. Філологія класичної старовини.	32
В.О. Казимір. Funktionale Varietäten des Deutschen	46
Т.В. Калинюк. Phraseologismus und Phraseologie	54
Т.В. Кеба. Typology of the phonetic and phonological systems of the English and Ukrainian languages.	64
Ю.А. Крецька. Das Substantiv.	73
Т.В. Сторчова. Методика формування іншомовної компетентності в говорінні: діалогічне мовлення.	82
Г.В. Фоміна. Die Integration der westgermanischen Großstämme im Frankenreich. Die Entwicklung des Schrifttums.	94

РОЗДІЛ 2.

Лекції з дисциплін літературознавчого циклу і методики їх навчання

І.Ю. Голубишко. Літературний процес доби Просвітництва в Англії	103
О.В. Кеба. Наратологія як теорія художньої розповіді	124
А.О. Лаврова. Поезія Оскара Вайльда.	134
П.Л. Шулик. Титан давньоримського епосу.	147

Навчальне видання

Фондові лекції
викладачів факультету іноземної філології
Частина IV

Редактор *А. С. Панькова*
Комп'ютерне верстання *В. О. Фаріона*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 10,46.
Тираж 100 пр. Зам. № 692.

Видавництво «Аксиома»,
пров. Північний, 5, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Тел./факс: (03849) 3-90-06, моб. (067) 381-29-43.
E-mail: aksiomaprint@ukr.net.

Друк ПП «Аксиома».
Свідцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1808 від 26.05.2004.